

MUSZYNA - PLAVEČ

OBJAVUJEME ZABUDNUTÚ HISTÓRIU
A KULTÚRU POĽSKO-SLOVENSKEHO
POHRANIČIA

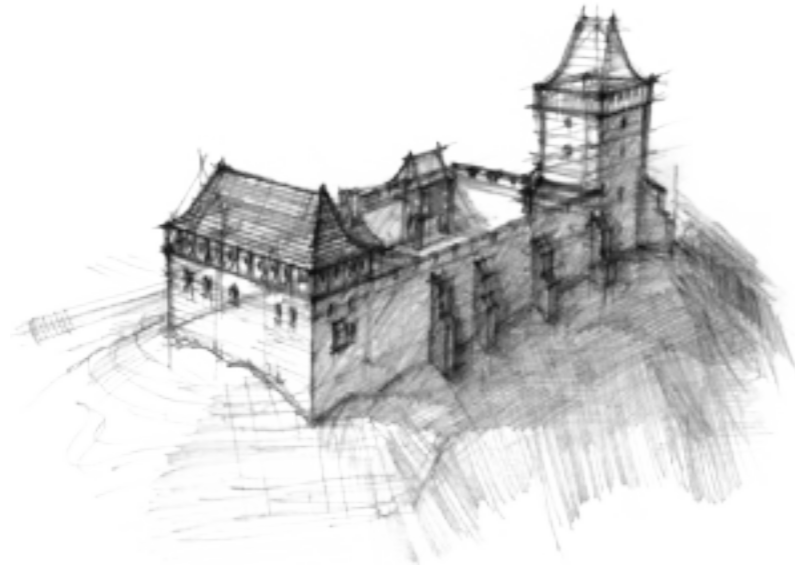

MUSZYNA - PLAVEČ

OBJAVUJEME ZABUDNUTÚ HISTÓRIU
A KULTÚRU POĽSKO-SLOVENSKÉHO
POHRANIČIA

Mikroprojekt **MUSZYNA - PLAVEČ:**
OBJAVUJEME ZABUDNUTÚ HISTÓRIU A KULTÚRU
POĽSKO-SLOVENSKEHO POHRANIČIA

MUSZYNA - PLAVEČ

OBJAVUJEME ZABUDNUTÚ HISTÓRIU
A KULTÚRU POĽSKO-SLOVENSKEHO
POHRANIČIA

Spolufinancovaný z finančných prostriedkov Európskej únie z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a zo štátneho rozpočtu prostredníctvom Euroregiónu Tatry v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V – A Poľsko – Slovensko 2014-2020.

Mikroprojekt:

Muszyna – Plaveč: Objavujeme zabudnutú históriu a kultúru poľsko-slovenského pohraničia,
Spolufinancovaný z finančných prostriedkov Európskej únie z Európskeho fondu regionálneho
rozvoja a zo štátneho rozpočtu prostredníctvom Euroregiónu Tatry v rámci Programu
cezhraničnej spolupráce Interreg V – A Poľsko – Slovensko 2014-2020

Recenzent:

Dr. hab. Stanisław Kołodziejcki

Vydavateľ:

Mesto a kúpeľná obec Muszyna

Redaktori:

Judyta Ginter, Artur Ginter

Preklad:

Vivalang

DTP sadzba:

Positive Colors Studio

Copyrights © / Autorské práva: Mesto a kúpeľná obec Muszyna

All rights reserved / Všetky práva vyhradené

Výhradnú zodpovednosť za obsah tejto publikácie nesú jej autori a nedá sa stotožniť
s oficiálnym stanoviskom Európskej únie a Euroregiónu „Tatry“.

Nepredajné

ISBN 978-83-930969-9-2

Muszyna 2019

Úvodné slovo ..... str. 8
Artur Ginter

Čas a udalosti. Zo stránok histórie

Stredovek. Počiatky ..... str. 11
Janusz Pietrzak

Muszyna mesto. Stav výskumu o tvorení sa mestského centra ..... str. 21
Janusz Pietrzak

Spravodlivosť. Kriminálny Súd Muszynského Kresu ..... str. 30
Janusz Pietrzak

Katyň. Miesto posledného odpočinku dôstojníkov z Muszyny ..... str. 39
Artur Ginter

Nezabudnutí. Hugo Jan Katzer ..... str. 49
Tomasz Szczepański

Poznámky pod čiarou ..... str. 58

Minulosť a ľudia. Archeologické výskumy

Hrad a hradisko. Stav archeologického výskumu ..... str. 69
Artur Ginter, Magdalena Majorek

Zemný násyp. Archeologický výskum v Muszynie ..... str. 84
Artur Ginter, Magdalena Majorek

Hradisko. Archeologický výskum v Muszynie ..... str. 93
Artur Ginter, Magdalena Majorek

(Ne)obyčajný svedkovia života na hrade. O výnimočných pamiatkach ..... str. 110
Artur Ginter, Magdalena Majorek

Strava obyvateľov hradiska. Archeozoologická analýza pozostatkov z hradiska v Muszynie ..... str. 123
Daniel Makowiecki, Martyna Wiejacka, Jan Wiejacki

O peniazoch. Mince z muszynského hradiska ..... str. 131
Artur Ginter, Maciej Jasiński, Marcin Nowak

Hrad. Archeologický výskum v Plavči ..... str. 143
Mário Comisso, Peter Ďurica

Poznámky pod čiarou ..... str. 157

Ľudia a miesta. Etnoarcheológia spomienok

Pamäť a história v miestnej krajine. Kontexty ..... str. 161
Aleksandra Krupa-Ławrynowicz, Olgierd Ławrynowicz

Spolu a samostatne. Príbehy zo života na poľsko-slovenskom pohraničí ..... str. 173
Aleksandra Krupa-Ławrynowicz, Olgierd Ławrynowicz

Osobnosti. O ľuďoch zaslúžených, angažovaných, obyčajných ..... str. 183
Damian Kasprzyk

Lemkovia, Židia, Taliani. Rozprávania a stopy ..... str. 195
Paulina Kowalczyk, Aleksandra Krupa-Ławrynowicz, Olgierd Ławrynowicz

Domy. (Ne)obyčajný život na (ne)obyčajných miestach ..... str. 207
Sebastian Latocha, Anna Majewska

Prícestné kríže a kaplnky. Priestorové formy a etiologické legendy ..... str. 217
Sebastian Latocha, Anna Majewska

V kúpeľoch. Časopriestory práce a odpočinku ..... str. 227
Paulina Kowalczyk, Olgierd Ławrynowicz

Poznámky pod čiarou ..... str. 236

Úvodné slovo

Artur Ginter

máte v rukách knihu, ktorá je zavŕšením mimoriadneho projektu nazvaného *Muszyna – Plaveč: Objavujeme zabudnutú históriu a kultúru poľsko-slovenského pohraničia*, ktorý bol zrealizovaný v rokoch 2018-2019 a financovaný Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja, zo štátneho rozpočtu prostredníctvom Euroregiónu Tatry v rámci Programu Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020 a mestom a kúpeľnou obcou Muszyna a ktorý spojil Plaveč a Muszynu – dve mestá ležiace pri rieke Poprad a dva stredoveké hrady nachádzajúce sa na dvoch stranách poľsko-slovenskej hranice.

Práce na projekte sa začali ešte v roku 2017, kedy samosprávne orgány Muszyny a Plavča prijali, ako sa neskôr potvrdilo, nemalú výzvu, spočívajúcu v príprave žiadosti o dofinancovanie výskumného programu, ktorý bol výsledkom dlhoročných aktivít zameraných na ochranu pamiatok.

Rozhodnutie o rozsahu a objeme prác na slovenskej strane bolo spojené predovšetkým s aktuálnymi potrebami súvisiacimi s udržaním hradu Plaveč v nezhoršom stave a so záujmom o podrobnejšie poznanie jeho histórie. Získané finančné prostriedky boli teda určené na stavebné a údržbové práce a s nimi spojený archeologický výskum.

V prípade Muszyny sa ako veľmi sľubná zdala myšlienka zrealizovať vedecké a vzdelávacie aktivity, najmä čo sa týka miest a tém, ktoré sa dlhé desaťročia nachádzali na okraji záujmov vedcov a regionalistov.

Inšpiráciou sa teda stali jednotlivé udalosti, architektonické objekty, archeologické pracoviská alebo aj osoby, bez ktorých by poľsko-slovenské pohraničie nebolo také nezvyčajné a zaujímavé. Zámerom bolo ukázať tie fragmenty minulosti, vďaka ktorým sú skúmaná oblasť a komunita, ktorá v nej žije, také výnimočné. V knihe nechýbajú odkazy na dôležité a zaujímavé osoby a miesta.

V texte nie sú rozprávané príbehy spôsobom odtrhnutým od každodenného života, zamerané iba na veľké udalosti celonárodného alebo dokonca medzinárodného významu. Preto bol aj realizovaný nápad prizvať do projektu etnológov, vďaka ktorých práci na obidvoch stranách hranice bol zhromaždený veľmi pestrý materiál, obsahujúci nezvyčajné príbehy obyvateľov regiónu.

Archeológovia, ktorí sa projektu zúčastnili, zamerali svoju pozornosť na dva veľmi zaujímavé objekty. Prvým z nich bol archeologickými metódami nikdy nepreskúmaný násyp obklopujúci Muszynu z južnej strany, ktorého zvyšky boli regionalistami ako aj historikmi považované za zvyšok stredovekého opevnenia mesta. Druhým objektom bolo hradisko susediace s hradom, preskúmané už dvakrát, prvýkrát už v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Zámerom výskumu obidvoch miest

spojeného s prácami historikov bolo prehĺbiť znalosti o najstarších dejinách mesta a o regiónu.

Rozsah zámeru, ktorým bola realizácia projektu *Muszyna – Plaveč: Objavujeme zabudnutú históriu a kultúru poľsko-slovenského pohraničia*, nepotvrdzuje iba a výhradne vedecký obsah tejto knihy a rozsah údržbových prác na hrade Plaveč. V jeho priebehu bolo vydaných šesť čísiel Muszynského spravodajcu, referujúcich o postupe v projekte. Boli pripravené dve výstavy s etnografickou, historickou a archeologickou tematikou, ktoré budú plniť vzdelávacie úlohy ešte po dlhé roky. Súčasne bolo v zázemí muszynského *Dvora starostov* otvorené interaktívne „archeologické nálezisko“, ktoré mládeži priblíži tajomstvá práce archeológa v oblasti prieskumu aj v oblasti vedenej dokumentácie.

Na základe zhromaždeného archeologického, architektonického a historického materiálu týkajúceho sa obidvoch hradov bola vykonaná 3D rekonštrukcia ich vzhľadu v ranom novoveku. Navyše boli pripravené kópie niekoľkých desiatok rôznych artefaktov pochádzajúcich z obdobia stredoveku. Táto forma prezentácie umožnila zoznámiť s výsledkami výskumných prác aj nevidomé osoby, pre ktoré boli najdôležitejšie informácie popísané Braillovým písmom. Okrem kópií pamiatok boli v Múzeu Muszynského panstva vystavené aj zakonzervované historické predmety získané v priebehu archeologického výskumu. Zhrnutím projektu bola konferencia usporiadaná v Muszynie, na ktorej boli predstavené výsledky archeologického výskumu realizovaného na troch najdôležitejších hradoch regiónu, teda v Muszynie, Plavči a Rytre, spojená s výletom po týchto objektoch.

Projektu sa zúčastnilo, hoci je ťažké tomu dnes uveriť, takmer 100 osôb. Boli medzi nimi poľskí aj slovenskí archeológovia, etnológovia, historici, experti zaoberajúci sa výskumom architektonických pamiatok, numizmatici, predstavitelia geografických vied, zooarcheológovia, pracovníci múzeí, fyzici a chemici, reštaurátori pamiatok, geodeti, polonisti, grafici, fotografi a prekladatelia, vďaka ktorým všetky publikácie vyšli v dvojazyčnej verzii.

Projekt na hrade Plaveč bol zrealizovaný vďaka pracovníkom obce Plaveč, ťažkej práci murárov a ich pomocníkov. Na poľskej strane boli do výskumu zapojení študenti a pracovníci Filozoficko-historickej fakulty Lodžskej univerzity, ktorí nielenže vykonávali rozhovory a zaoberali sa výskumom v archeologických sondách, ale sa aj aktívne zúčastnili propagačných aktivít a animácií. Na tomto mieste je vhodné poznamenať, že pri realizácii jednotlivých úloh nás mimoriadne podporovali obyvatelia Muszyny a jej okolia a pracovníci Úradu Mesta a kúpeľnej obce Muszyna, miestneho múzea a knižnice.

Čas a udalosti

Zo stránok histórie

Stredovek

Počiatky

Muszyna mesto

Stav výskumu o tvorení sa mestského centra

Spravodlivosť

Kriminálny Súd Muszynského Kresu

Katyň

Miesto posledného odpočinku dôstojníkov z Muszyny

Nezabudnutí

Hugo Jan Katzer

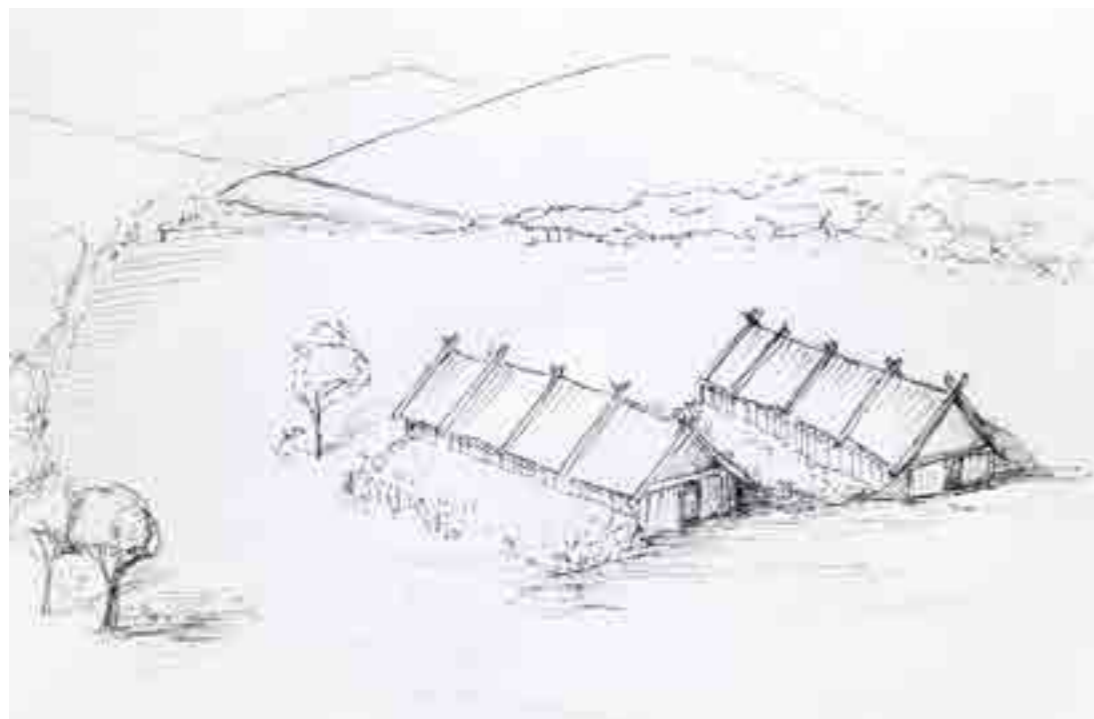
Poznámky pod čiarou

Stredovek

Počiatky

Janusz Pietrzak
Lodžská Univerzita

Obraz „Sv. Antonína s dieťaťom“
z 1. polovice 17. storočia nachádzajúci sa na muszynskej fare – pravdepodobne najstaršie zobrazenie muszynského hradu

► Rekonštrukcia neolitickej osady. Obr. Patrycja Rutkowska

Ludia územie dnes patriace do obce Muszyna obývajú už od prehistórie, pričom o ich prítomnosti svedčia pomerne početne objavované archeologické náleziská, z ktorých najstaršie pochádzajú z doby kamennej¹. Nebolo to na jednej strane osídlenie príliš intenzívne, a vo väčšom meradle sa začalo rozvíjať až

► Rekonštrukcie šípových hrotov šviderskej kultúry. Fot. Marcel Bartczak

► Rekonštrukcie neolitických šípov. Fot. Marcel Bartczak

► Obraz „Sv. Antonína s dieťaťom“ z 1. polovice 17. storočia nachádzajúci sa na muszynskej fare – pravdepodobne najstaršie zobrazenie muszynského hradu

v 13. a 14. storočí, z tohto obdobia pochádzajú o ňom prvé písomné zmienky. Dlhú dobu v literatúre prevládal názor, že miesto nazývané Muszyna sa objavilo na stránkach histórie v roku 1209, keďže tento dátum nesú dva dokumenty. Výskumy však potvrdili, že v skutočnosti sa jeden z nich týka dávneho mesta Musun, rozprestierajúceho sa pri Dunaji, ktoré je od roku 1939 súčasťou vtedy vzniknutého maďarského mesta Mosonmagyaróvár a druhý je zase nepochybne neskorším falzifikátom zo 17. storočia². Žiaden z nich nemôže byť teda zohľadnený v úvahách o histórii Muszyny a preto je potrebné

prijať, že história tejto osady potvrdená zdrojovými odkazmi zmienkami siaha do konca 70. rokov 13. storočia, kedy dedina nosiaca tento názov rozprestierajúca sa pri hraniciach s Uhorskom bola v rukách krakovského scholastika Wysza z Niegowice. O tejto postave širšie písal Slawomir Wroblewski, keď zhrnul a trochu poopravil poznámky iných výskumníkov³. Kým teda bol tento prvý zo zmienok známy majiteľ Muszyny? Pochádzal nepochybne z veľmožskej rodiny a bol bratom Dzierzykraja, spoločne s ktorým bol vlastníkom osady Niegowiec pri Bochni, pričom medzi rokmi 1262 až 1266 založil v Libichowej (dnes Trzciana) kláštor rehoľných kanonikov v Poľsku, populárne nazývaných „markovia“ (od kostola sv. Marka v Krakove⁴). Wysz je niekedy stotožňovaný s *Wisonom*, synom Budziwoja, ktorý sa objavuje medzi svedkami dokumentu vystaveného v roku 1235⁵. Táto identifikácia však nie je celkom istá, pričom jednoznačne môžeme len konštatovať, že práve jemu a jeho bratovi prideliť v roku 1262 Boleslav V. Hanblivý lesy rozprestierajúce sa v blízkosti obcí Bochnia a Niegowiec, v ktorých sa nachádzala tiež Libichowa, miesto, kde založili spomínaný kláštor⁶. V tomto dokumente bol brat Wysza označený ako *komes*, on sám bol zasa označený ako

Kanonici – – tu: duchovní, členovia katedrálnej kapituly žijúci podľa kanonických zásad. Sú povinní:

- vykonávať slávnostné bohoslužby v katedrále a odriekavať v jej chóre ofcium,
- sídliť pri katedrále, odkiaľ sa môžu vzdávať, avšak len na 3 mesiace v roku, ale nie bez prestávky,
- zúčastňovať sa rokovani kapituly a plniť nimi zverené úlohy

[za: S. Gall i in. (oprac.), *Podręczna encyklopedia kościelna*, zv. XIX-XX, Varšava 1910, s. 241-242].

krakovský kanonik. Teda už vtedy patril do okruhu najdôležitejších duchovných krakovskej cirkvi, ale bol iba „radovým“ členom katedrálnej kapituly. Už po

Katedrálňa kapitula – kolégium kanonikov zhromaždených pri biskupskom kostole, vytvorené v ranom stredoveku a od konca 12. storočia vykonávajúce dôležitú administratívnu úlohu v diecézach, aktívne podporujúce biskupov. Kapitulu tvoria preláti spravujúci úrady a kanonici [za: S. Gall i in. (oprac.), *Podręczna encyklopedia...*, zv. XIX-XX, s. 306-308].

Preláti – tu: hlava katedrálnej alebo kolegiátnej kapituly [za: S. Gall i in. (oprac.), *Podręczna encyklopedia...*, zv. XXXI-XXXII, Varšava 1913, s. 400, 416].

Kantor – duchovný, člen katedrálnej alebo kolegiátnej kapituly, dozerajúci na členov chóru. Jeho povinnosťou bolo pedspevovať liturgické texty a žalmy, hymny a antifóny, ako aj učiť chlapcov a klerikov spievať. V Krakove spomínaný medzi inými kapitulárnymi hodnosťami počnúc od roku 1166 [za: S. Gall i in. (oprac.), *Podręczna encyklopedia...*, zv. V-VI, Varšava 1905, s. 292; B.S. Kumor, *Dzieje diecezji...*, zv. 2, s. 276-281].

Scholastik – duchovný, člen kapituly, poverený starostlivosťou o katedrálnu školu. V Krakove, tak ako aj kantor spomínaný v zdrojoch od roku 1166 [za: S. Gall i in. (oprac.), *Podręczna encyklopedia...*, zv. IX-X, Varšava 1906, s. 292; B.S. Kumor, *Dzieje diecezji...*, t. 2, s. 281-285].

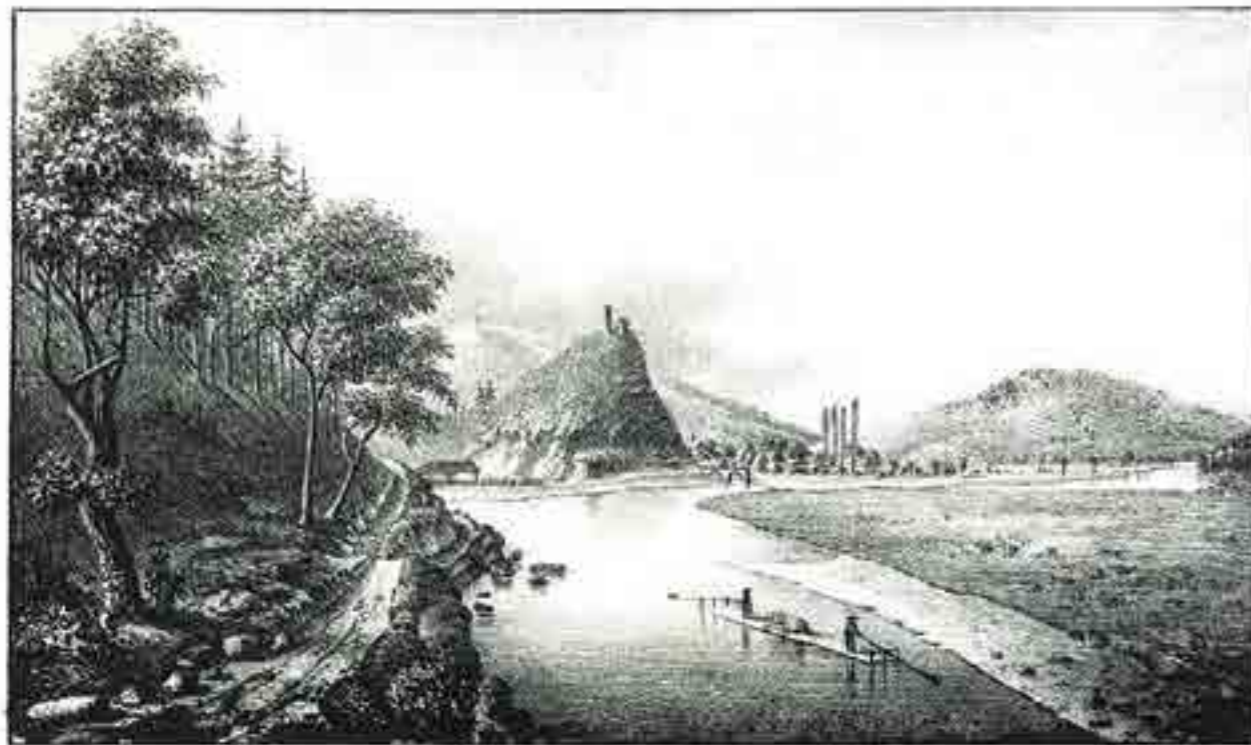
niekoľkých rokoch sa však dostal medzi, stal sa najskôr kantorom (v roku 1269) a neskôr scholastikom (pred 6. 10. 1277)⁷. Podľa názoru Janusza Kurtyku bol Wysz „jednou z vynikajúcich postáv kapituly“, a nepochybne odohral dôležitú úlohu pri voľbe Pawla z Przemankowa z rodu Polkozicov na krakovského biskupa⁸ v roku 1266. Bol tiež nepochybne osobou vzdelanou, hoci nezískal žiaden učený titul, možnože študoval v Taliansku, pretože, ako sa domnieva Zofia Kozłowska-Budkowa, počas pobytu na pápežskom dvore dostal titul kaplána⁹. Niekedy sa tiež pripúšťa, že práve on by mohol byť redaktorom *Ročníka krakovskej kapituly* a aj autorom jeho Prológu¹⁰.

Nevieme však za akých okolností sa Muszyna stala vlastníctvom Wysza, lebo ju mohol zdediť¹¹ ako aj nadobudnúť za iných, bližšie neznámych okolností¹². Nevieme ani ako dlho bola táto obec v jeho správe. Ale vieme, že pred svojou smrťou (a. 30. septembra 1279) Wysz odkázal Muszynu a Swiniarsko, ďalšiu osadu nachádzajúcu sa ďalej od hranice v blízkosti Nového Sonča (*Nowy Sącz*) v svojom závete stolici krakovských biskupov. Po smrti darcu sa obe osady ocitli v správe cirkvi, ale platnosť tohto daru spochybnila na základe práva *ius propinquitatis* Bogusława, Wyszova sesternica a určite jeho posledná žijúca príbuzná. Toto konanie podporoval jej manžel, ktorý ju zastupoval pri mimosúdnom vyrovnaní, *komes* Mironieg, syn polaneckého kastelána Dzierzykrajca. Spor definitívne ukončila až dohoda uzatvorená v roku 1288 medzi manželmi a krakovským biskupom Pawlom z Przemankowa, ktorú potvrdil ešte v rovnakom roku knieža Leszek Czarny. V jej dôsledku obe sporné osady zostali v správe biskupa, ktorý sa však výmenou zaviazal nespochybňovať práva Bogusławy na iné majetky pozostalé po Wyszovi¹³. Muszyna teda naďalej bola súčasťou majetku

► Obraz „Sv. Antonína s dieťaťom“ z 1. polovice 17. storočia nachádzajúci sa na muszynskej fare

Rys kraj. lit. M.B. Stęczyński 1846
MUSZYNA Z ROZWALINA ZAMKU PALOCMIA
 walsender Sandeckim od południa

► Muszyna podľa obrázku M. B. Stęczyńskiego z roku 1846

biskupskej stolice a slúžila spomínanému biskupovi Pawlovi (†1292), pričom ako sa všeobecne uvádza v odbornej literatúre, následne mala pripadnúť jeho nástupcom, t. j. jeho krátko panujúcemu nástupcovi Prokopovi a po jeho smrti

► List z kalendára – január, rok 1645

Strana z: diela Piotra Crescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu stanowi potrzebne – kapitola „o sprawianiu pożytkow rolnych tako o zbożu y o inszych rzeczach które się na rolach polnych rodzą“, rok 1549

► Strana z: diela Piotra Crescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu stanowi potrzebne – kapitola „jako wino opatrzać“ a „o przetaczaniu wina“, rok 1549

v roku 1294 ďalšiemu krakovskému biskupovi Janovi Muskatovi. Jan Muskata využil svoje postavenie po boku Václava, kráľa Čiech, Poľska a Uhorska (od 1278, 1300 resp. 1301) a mal vraj pred rokom 1305 pripojiť k Muszynskému panstvu povodie rieky Biala medzi vrchom Chelm pri Grybowe a vrchom Lackova (*Lackowa*) pri Beskydskom sedle (*Przelecz Beskid*). V rovnakom čase mal tiež vraj zakladať Miastko nad Muszynkou¹⁴. V skutočnosti však po roku 1292 zmizla muszynská osada na viac ako 70 rokov zo stránok histórie a samotný názov „Muszyna“ sa objavil najskôr hlavne v záznamoch v uhorských zdrojoch, ktoré vznikli medzi rokmi 1302 až 1337, ako názov poľa alebo tiež lúky a lesa ležiacich pri rieke Poprad a tvoriacich „predmet údelov a východiskový bod pri rozdeľovaní veľmožských majetkov v severnom Uhorsku hraničiacich z Poľskom“¹⁵, ako aj názov ľavostranného prítoku tejto rieky, ktorý sa dnes volá Muszynka¹⁶. Rieka „Mala Mussina“ sa objavuje aj v poľskom zdroji z roku 1356. Pri nej sa rozkladal neosídlený les, na ktorého

území kráľ Kazimír III. Veľký umožnil založiť osadu podľa nemeckého práva s názvom analogickým k rieke¹⁷. Tento odkaz sa kedysi vzťahoval na nás zaujímavú osadu Muszyna¹⁸, ale častejší je názor, že sa v ňom hovorí o osade s názvom Muszynka, ležiacej na hornom toku rieky Muszynka¹⁹. Súčasne však tento dokument spolu so skoršími zmienkami umožňujúcimi osídlenie dnes osady Brunary, súčasť obce Jaszkowa²⁰, a obce Andrzejowka²¹ a tiež trochu neskoršie záznamy spojené už s fungovaním mesta Muszyna²² jednoznačne potvrdzujú, že približne v polovici 14. storočia „*przymuszynská*“ časť *Sončskej zeme* zostávala v kráľovskej doméne a bola miestom kolonizácie z iniciatívy Kazimíra III. Veľkého. Kvôli nedostatku zdrojov nevieme ale nič o tom, ako

► Váňanie sudov s vínom do pivníc, rok 1549

► Orba, žatva, pečenie chleba a varenie, rok 1549

sa monarcha zmocnil tejto časti biskupských majetkov. Ale ešte v počiatkoch druhej polovice 19. storočia Szczeny Morawski v svojej práci o *Sončskej zemi* uviedol, že biskup Jan Muskata dostal Muszynu, ktorú stotožňoval s Plavcom ako kompenzáciu za stratený Biecz²³. Ešte ďalej išiel autor prvého hesla o Muszyne uvedeného v Geografickom slovníku Poľského kráľovstva a ostatných slovanských krajín (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*), ktorý sa podpisoval ako Mac. a teda najpravdepodobnejšie Maurycy Maciszewski, ktorý nielenže podporil a spopularizoval tento názor, ale ho aj rozvinul tak, že s ním spojil v inom kontexte S. Morawským predloženú koncepciu etymológie priezviska biskupa Jana („Muskata ... Muszyn to je: Muchy syn“²⁴), spájajúc s ním pôvod názvu „Muszyna“²⁵. Konečne na začiatku 20. storočia Władysław Bebynek v svojej práci o muszynskom starostovstve pripustil, že to bolo následkom konania kniežaťa, a neskoršieho poľského kráľa, Vladislava I. Lokietka voči nepriateľskému biskupovi Janovi Muskatovi,

ktorý podporoval jeho nepriateľov, pričom navrhol, že konfiškácia Muszyny mohla byť priamym následkom zapojenia sa duchovného na prelome rokov 1311 a 1312 do tzv. povstania richtára Alberta²⁶. Názor na Muskatovu stratu Muszyny sa tak zakorenil, že neraz bol považovaný za takmer istý fakt, k čomu prispievala na jednej strane všeobecne známa skutočnosť, že mu síce ešte Václav II. zobral čerstvo získané (čerstvo nadobudnuté od neho) *biecké* majetky a na druhej strane miestna tradícia²⁷. Pokiaľ však časť odborníkov akceptovala rok 1312 ako dátum tejto udalosti,

Pertinencia (z lat.) – tu: príslušenstvo zemského majetku, [za: K. Weyssenhoff-Brożkova (red.), *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, zv. 7, z. 4 (55), *Persuasibilis – Plaga*, Krakov 1994].

► Práce na záhrade, rok 1549

► Orba a ručné práce na poli a v záhrade, rok 1549 ◀

iní alebo uvádzali iné dátumy (1304, 1306, 1307 respektíve 1311) alebo ho bližšie nespresnili²⁸. V takej situácii je ťažké rozhodnúť nielen o tom, kedy ale ani či vôbec Vladislav I. Lokietok skonfiškoval biskupovi Muskatovi Muszynu a s ňou spojené majetky. Nedá sa totiž vylúčiť, že sa stali súčasťou jeho bohatstva za nejakých iných, dnes už skôr nezistiteľných okolností. Nepochybne však to, že bola minimálne do polovice storočia súčasťou kráľovskej domény sa premietlo do hlbokých sídelných a hospodárskych zmien, následkom ktorých sa vytvorili základy neskoršieho Muszynského panstva²⁹.

Jeho dosah bol prvýkrát opísaný v roku 1391. Vtedy k hradu Muszyna (*castrum Musszina*) patrili dve mestá, t. j. Powroznik nachádzajúci sa pod hradom (*Powrozniki*) a Nowe Miasto ináč nazývané Miastko (*Opido dicto Nowm opidum alias Mastco*), obe s osadami ako aj iné príslušenstvo hradu, najmä 10 osád: Kacłowa (*Cunczowa*), Staszkowa Wola (*Staszcoua wola*), Krasna

Jedl (*Crasnayedl*), Mikowa (*Micowa*), Długi Leg (*Długilang*), Andrzejowka (*Ondrzejowa*), Szczawnik (*Szczawnik*), Lomnica (*Lomnicza*), Poruj (*Poruj*) a Florynka (*Flornicowa*), o ktorých môžeme povedať, že iba časť z nich môžeme viacmennej alebo s istotou identifikovať s dodnes existujúcimi osadami. Tieto majetky spolu s právom na zakladanie ďalších osád, tokmi prebiehajúcimi cez toto územie (potok Lomniczanka, úseky riek Poprad a Biala spolu s ich obidvoma brehmi, rieka Kamienica určite v jej hornom toku a potoky pripájajúce sa zo severovýchodu a rieka Muszynka s prítokmi) a tiež, ako je uvedené v dokumente, s tamojšími lesmi, hájmi, krovinami, dubinami, brťami, loviskami, loviskami rýb, poľami, lúkami, rybníkmi a močiarmi boli vtedy kráľom Vladislavom II. Jagelom a kráľovnou Hedvigou udelené krakovskému biskupovi Janovi Radlicovi. V tomto dokumente boli navyše potvrdené všetky práva a privilégia vydané pre tieto majetky bývalými vladármi³⁰.

Muszyna mestom

Stav výskumu vytvárania mestského centra

Janusz Pietrzak
Lodžská univerzita

► List z kalendára – november, rok 1645

Spolu s vydaním tohto privilégia sa Muszyna znovu stala vlastníctvom krakovských biskupov a spolu s okolitým územím ním zostala na takmer štyri storočia, pričom pokrývala ako to kedysi chcel kanonik Wysz výdavky na biskupský stôl.

Bývalá zástavba námestia. Obr. L. Dabrowska, približne polovica 19. storočia

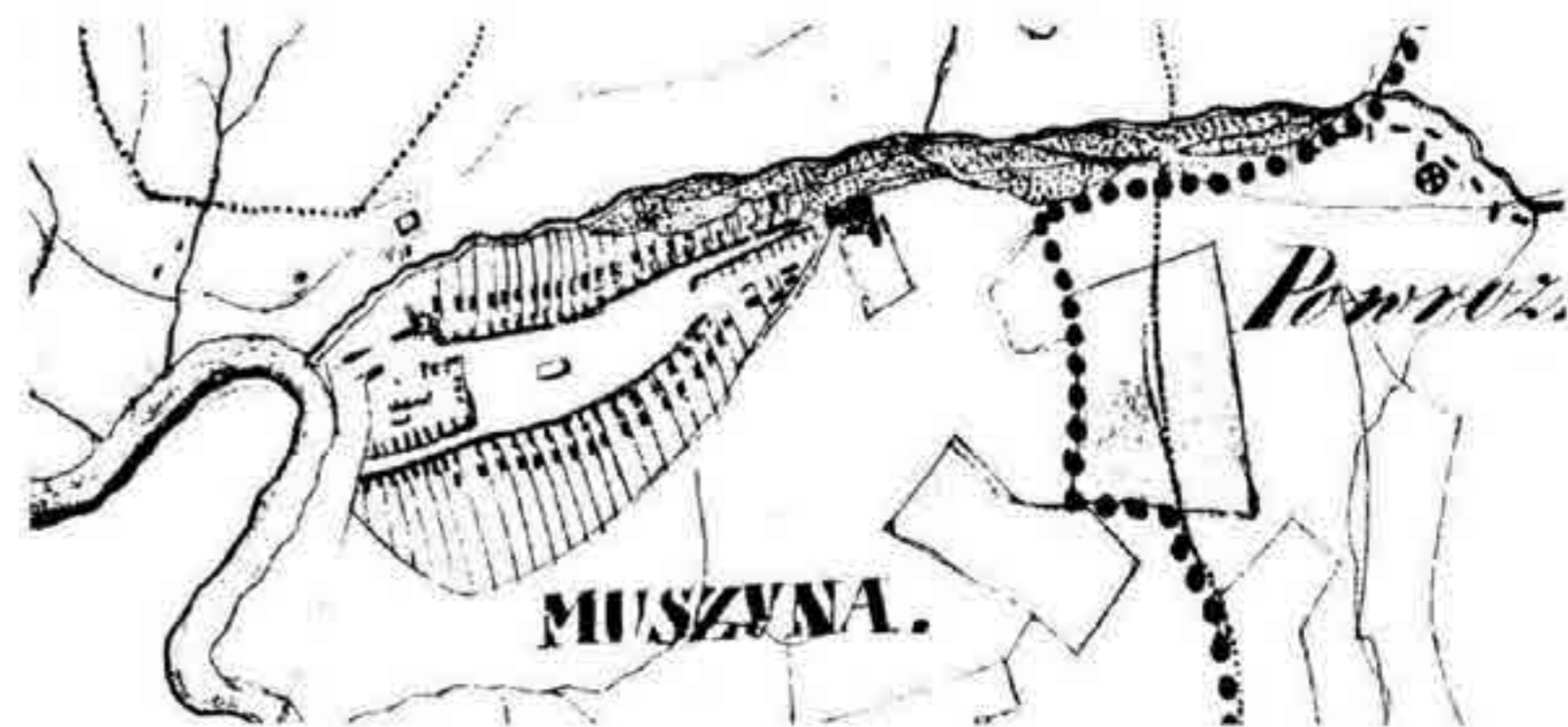
Keď kráľ Vladislav II. a jeho manželka Hedviga vydávali v roku 1391 privilegium udeľujúce krakovskému biskupovi Jánovi Radlicovi majetky tvoriace neskôr muszynské panstvo, mala samotná Muszyna, hoci tam nebola priamo uvedená, už určitý čas mestské práva. Medzi odborníkmi však nepanuje zhoda týkajúca sa toho, kedy a za akých okolností ich dostala. Príčinou takého stavu je samozrejme nedostatok písomných prameňov a predovšetkým skutočnosť, že dokument udeľujúci mestské práva sa do dnešných čias nedochoval¹. Takisto dôležité sú v tomto kontexte aj nejednoznačné informácie obsiahnuté v odkazoch, ktoré majú odborníci k dispozícii. Pretože však v tomto texte nie je miesto na ďalekosiahle úvahy, obmedzí sa autor na upozornenie na najdôležitejšie návrhy odborníkov, ktorí sa tejto problematike venujú, pričom súhlasí s názorom Karola Nabialku, že „...v snahe zotrvať v zhode s prameňmi, otázky datovania a okolnosti založenia mesta M. [Muszyny – dopl. autora] je potrebné nechať otvorené...“²

A tak je východiskovým bodom pre úvahy o počiatkoch mestských dejín Muszyny najčastejšie ďalší dokument Vladislava II., ktorý bol vydaný v tom istom roku 1391 a presnejšie v ňom uvedené transumpty dvoch starších privilegií vydaných ešte kráľom Kazimírom III. Veľkým, jeden bez uvedenia roku, ale v literatúre uznávaný za vydaný alebo v roku 1368 (alebo 1369) alebo tiež pochádzajúci z toho istého roka ako druhý dokument, označený dátumom „1364“. Obidve tieto zmienky uvádzajú Muszynu už ako sformované, hoci ešte možno nie príliš rozvinuté a husto obývané mestské centrum. A tak v prvom z nich panovník informuje menovite neuvedeného richtára a tiež radných a obecný ľud Muszyny („Advocato et Consulibus ac toti communitati Civium in Novacivitate Muszina“), že nezamýšľa, hoci to tvrdia istí podlí ľudia, meniť trasu cesty vedúcej do Muszyny a viesť ju do iných miest. Navyše sľubuje, že to neurobí ani v budúcnosti, pričom zaväzuje obyvateľov Muszyny opraviť mosty. V druhom z dokumentov je zasa povolenie pre Ancona (Hanka), richtára „in Novacivitate“, prijímať kupcov a iné vhodné osoby z cudzích území, aby sa v Muszyne usídlili a prispievali k rozvoju mesta. Na to malo slúžiť aj to, že novým osídlencom bolo udelené oslobodenie, ktoré už ostatní obyvatelia mali, od cla vybraného

v Czchowe (v dokumente uvádzaného pod latinským názvom *Alba Ecclesia*)⁴.

V takej situácii sa časť odborníkov obmedzuje predovšetkým na konštatovanie, že k založeniu Muszyny, všeobecne pripisovanému kráľovi Kazimírovi III. (1310 – 1370), došlo alebo pred rokom 1364 alebo približne v tom istom roku. Prvú z týchto formulácií použil Feliks

Kiryk, ktorý navyše využil informácie uvedené v obidvoch dokumentoch Vladislava Jagelovského a analýzu situácie osídlenia regiónu Sondecka v 14. storočí, z čoho usúdil, že mesto Muszyna vzniklo v dôsledku prenesenia Miestka, inej osady nachádzajúcej sa približne 11 km na severovýchod, ktorá podľa jeho názoru fungovala ako mesto už *...od dávna a v prvej polovici 14. storočia dosiahla určitú úroveň hospodárskeho a demografického rozvoja ...*⁵. Myšlienku povýšenia osady Muszyna na mesto približne v tom istom roku podporuje Anna Berdecka⁶. V staršej literatúre sa však objavujú už vyššie spomenuté pokusy spájať vznik mesta Muszyna s privilegiom vydaným v roku 1356, ktoré v skutočnosti umožnilo založenie neskoršej dediny Muszynka v lese nad riekou Mala Muszyna, a to podľa magdeburského práva⁷. Ešte skôr, práve pred týmto rokom, by vznik mesta rád videl Kazimierz Dziwik⁸, s ktorého názorom sa nedávno stotožnil Boguslaw Krasnowolski⁹. Zase Stanislaw Miczulski dobu jeho založenia vzťahoval už *...na roky 1346 – 1347 (skôr na rok 1347)...* nakoľko sa domnieval, že keďže *...muszynské hradisko bolo z hľadiska zabezpečenia naliehavejším miestom...* malo by to byť pred založením mesta Piwniczna, ku ktorému došlo v ďalšom roku. Súčasne sa domnieval, že skôr ako Muszyna sa mestom stali už vyššie uvedené a takto spomenuté iba v roku 1391 *...Opido (...) dicto Powrosniky...*, nachádzajúce sa pod zámkom¹⁰.

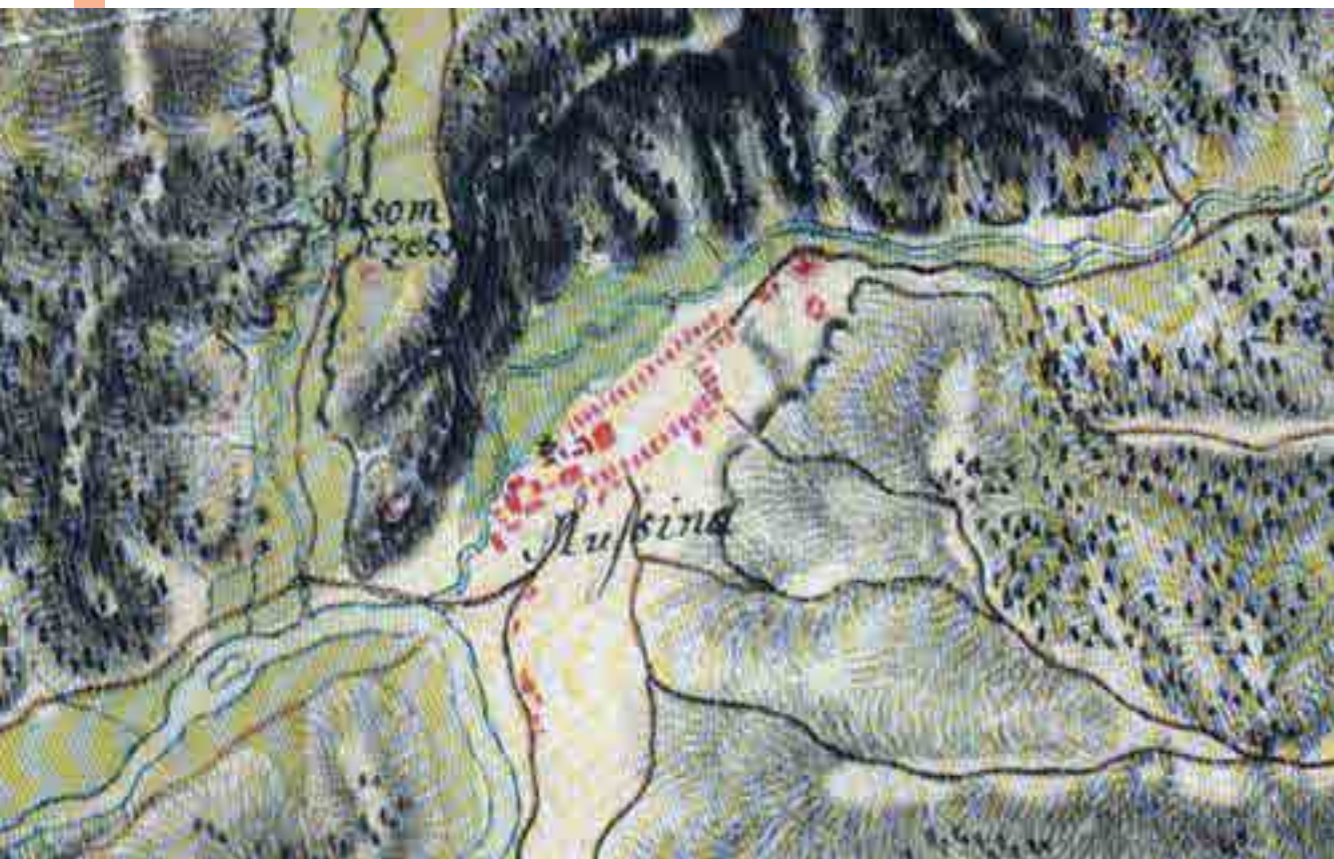

► Výsek z mapového listu tzv. Schwalbitzovej mapy z konca 18. storočia

Iným problémom vzbudzujúcim veľký záujem odborníkov je pôvodné urbanistické usporiadanie mesta Muszyny. Tejto problematike sa venovala

TRANSUMPT - je kópia dokumentu, ktorá je súčasťou textu iného dokumentu, potvrdená následníkom vydavateľa.

už Helena Nuzikowska, ktorá na začiatku 20. storočia konštatovala, že v tých časoch *...Námestie bolo srdcom mesta a jeho najstaršou časťou. (...) Z námestia vychádzali štyri ulice na štyri svetové strany: na sever ul. Wiśnia (wyżnia – wyższa), na juh ul. Węgierska, na východ cesta nazývaná Za Ulicą, na*

► Výsek z mapového listu 52 tzv. Miegovej mapy z rokov 1779-83

*juhozápad ulica Niżnia (niżna, niższa) ako pokračovanie ulice Wiśnia. A to je všetko. (...) Ako sa osada rozrastala rokmi pribudlo „predmestie“, t. j. skupiny domov za mestom, niektoré od neho oddelené pásom návrší, ako napr. Folwark, Wapienne, Miczuly, Za Zamczyskiem a bližšie Za Kosciolem a Kamieniec a osamotené domy na horských svahoch, ako dom na Czerszli, na Borysowe, na Podzilnom, na Paleniskách, na Stadle, na Nowinskej a v Rusinowom Potoku...*¹¹ Hoci je toto usporiadanie vo vzťahu k centru osady zmenené, je zjavne viditeľné aj v jeho súčasnom pôdoryse a ako sa zdá, v svojom pôvode vychádza ešte zo stredoveku. V druhej polovici 20. storočia sa stalo predmetom striktných vedeckých výskumov, ktoré viedli okrem iného S. Miczulski¹², A. Berdecka¹³, Marian Kornecki¹⁴, Boguslaw Krasnowolski¹⁵ a naposledy Rafal Malik¹⁶, ktorý v svojej práci vychádzal z analýzy dnešnej podstaty mesta, ako aj jej niekdajších premien, zaznamenaných v archívnych, žiaľ až novovekých zdrojových zmienkach¹⁷. Na základe pozorovaní týchto odborníkov možno predpokladať, že vplyv na jeho formu a premeny mali pravidlá pre zakladanie mestských priestorov

používané v stredoveku, ako aj geografická poloha a vtedajšia cestná sieť. Ako sa zdá, najsilnejší vplyv malo to prvé, zatiaľ čo jeho výrazne predĺžený tvar je výsledkom polohy mesta v predĺženej horskej doline pri ústí Muszynky do Popradu na rovinatom území pozdĺž potoka. Tvar značne predĺženého obdĺžnika

◀ Výsek z mapového listu 52 tzv. Miegovej mapy z rokov 1779-83

(so stranami cca 45 – 50 x 160 m¹⁸) dostalo aj centrálné umiestnené námestie, z ktorého rohov vychádzajú ulice, s výnimkou rohu severovýchodného. Stavebné parcely boli vyčlenené pozdĺž pásiem ohraničujúcich mesto od severozápadu a juhovýchodu a v okruhu nevelkých blokov nachádzajúcich sa pri kratších stranách námestia (t. j. zo severovýchodu a z juhozápadu). V priestoroch námestia sa určite nachádzala radnica, ktorá bola v stredovekom ako aj novovekom meste bezpochyby najdôležitejšou verejnou budovou, tvoriacou „vizitku mesta“, ktorá svedčila o jeho politických, kultúrnych a ekonomických možnostiach. Z týchto dôvodov bola snaha dať jej reprezentatívny vzhľad¹⁹. Najokázalejšie radnice niekedy mali podobu pripomínajúcu zámky alebo aj paláce, preto Mieczyslaw Zlat neváhal označiť radnicu názvom „zámok mešťanov“²⁰. Iné boli odpoveďou na snahy mešťanov iba svojou polohou v strede námestia. Tak to určite bolo aj v nevelkom a relatívne chudobnom meste akým bola Muszyna. Tunajšia radnica sa však v prameňoch objavuje až v počiatkoch 17. storočia²¹, ale bez uvedenia bližšej polohy. Nemáme istotu, či to práve o nej ako starej radnici spomína

► Výsek z katastrálneho plánu z roku 1846

nariadenie biskupa Piotra Gembického, vydané v roku 1647, ale je to veľmi pravdepodobné²². Súčasne sa z tohto nariadenia dozvedáme o snahách mešťanov nahradiť radnicu novým objektom na inom mieste. Tu sa hodí odcitovať krátky text:

Títo naši mešťania predložili prosbu komisárom našim, aby sme im starú radnicu dovolili presťahovať na naše murované pivnice na námestí a to im

povoľujeme pre ozdobu a podmienky mestečka a na ochranu pred ohňom s tou ale podmienkou, aby na tých našich pivniciach, ktoré si mi pre dovoz vína volné pre seba ponechávame, si takú radnicu s obchodmi a s krámami vymurovali, v ktorej by mohli mať prístrešie zriadení verejného súdu a úžitok z krámov pre ozdobu mesta²³.

Aké boli príčiny žiadosti mešťanov nevieme, ale je možné, že išlo tiež o zníženie nákladov na stavbu novej budovy objektu, ktorý by nahradil starú budovu, možnože už veľmi poškodenú. Ešte však dňa 10. 10. 1647, teda niečo vyše mesiaca pred vydaním nariadenia (20. 11. 1647) *...in praetorio Mussinensi...*

► Bývalá zástavba námestia. Obr. J. Matejko 1867

konal sa súdny proces proti Wasylovi Piotrowskému a jeho synovi Stefanovi, ktorí boli obvinení z prepádavania a lúpežníctva, čo naznačuje, že radnica bola naďalej príležitostne použiteľná, keďže nezdá možné, aby medzitým tento objekt napr. vyhorel, nakoľko by táto skutočnosť, ktorá by sa udiala tesne pred vydaním nariadenia, určite bola v tom istom dokumente spomenutá²⁴. Navyše, práve asi v nej sa ešte konal skorší proces a to 30. augusta toho istého roku, ktorý bol súčasne prvým procesom zaznamenaným v knihe kriminálneho súdu

muszynského „kresu“ – prípad obvineného z krádeže a prepadnutí Adama Mikulaczka, ktorý W. Kmietowicz, napriek tomu že v protokole nie je spomenuté miesto zasadnutia, dáva do súvislosti s budovou postavenou na biskupských pivniciach²⁵.

Nevieme ako vyzerala táto novoveká radnica. Biskup jednoznačne nariadil, aby bol objekt postavený z trvanlivého materiálu, t. j. aby bol murovaný a aby časť jeho priestorov bola prikrytá klenbami²⁶. Táto budova bola skutočne postavená²⁷ a hlavne (?) v nej sa konali v druhej polovici 17. storočia až približne za polovicu 18. storočia pojednávania kriminálneho súdu muszynského kresu²⁸ ako aj richtárskeho súdu s prísediacimi a raz do roka zvolávaného súdu, úradovali

Námestie v Muszyne na počiatku 20. storočia, na pohľadnici vydanej približne v roku 1910

Námestie v Muszyne v roku 1913. Pohľad zo severovýchodu na radnicu a kaplnku sv. Floriána

Radnica samozrejme nebola jediným objektom na muszynskom námestí. Možno predpokladať napr. prítomnosť rôznych zariadení slúžiacich na vykonávanie ľahších trestov uložených muszynským súdom³⁴. A určite sa tu nachádzali, tak ako aj v iných vtedajších mestách, aj iné budovy. Jedna z nich, t. j. biskupská murovaná pivnica na víno bola spomenutá už vyššie, ale okrem nej sa tu nachádzali aj menšie budovy, ktoré slúžili najmä pre obchodovanie. Hoci výskum doposiaľ vykonaný v Muszyne neodhalil žiadne pozostatky,

Námestie v Muszyne v roku 1913. Pohľad z juhozápadu na radnicu a kaplnku sv. Floriána

v nej aj mestské orgány²⁹ a bolo v nej aj mestské väzenie (pravdepodobne v jednej z bývalých biskupských pivníc na víno) a určite aj mučiareň³⁰. Tieto funkcie mala až do jari 1763, kedy sa stala obeťou (spolu s mestom) požiaru. Ešte v tom istom roku dal vtedajší biskupský starosta Idzi Fihauser na tom istom meste postaviť novú radnicu, vybudovanú však na nových, plytkejších základoch obklopujúcich vtedajšie pivnice³¹. Starosta v nej otvoril krčmu a zahrnul ju pod dvorskú správu, čím sa stala predmetom sporu s mestom.

Napriek tomu, že biskup nariadil odovzdať budovu mešťanom, bola im definitívne odovzdaná až v roku 1789³². Podľa miestneho rozprávania práve tento objekt stál na muszynskom námestí do 1. svetovej vojny a počas nej bol zbúraný³³. Dochovali sa len jednotlivé archívne fotografie poslednej radnice. Bola to budova minimálne z časti postavená ako drevená stavba (možno hrazená/?/) a zároveň tiež aspoň čiastočne omietnutá. Postavená bola na pôdoryse krátkeho obdĺžnika ako prízemný objekt, možnože vybavený úžitkovým podkrovím.

ktoré by sa dali takto interpretovať, fungovanie takých objektov naznačuje okrem iného biskupské povolenie na ich stavbu ako aj privilégium vydané v roku 1589 biskupom Piotrom Myszkowským, ktorý po zhorení starých dokumentov znovu priznáva obyvateľom mesta práva a privilégiá, pričom pripúšťa možnosť postaviť na námestí mäsiarske jatky a pekáreň alebo tiež už vyššie citované nariadenie z roku 1647 vydávajúce súhlas na výstavbu murovaných krámov v priamom susedstve radnice³⁵. Podobne ich existenciu potvrdzujú majitelia krámov pomerne početne sa objavujúci na stránkach muszynských mestských kníh, na ktorých možno nájsť aj jednotlivé zmienky o vlastných krámoch³⁶.

Námestie v Muszyne v roku 1913. Pohľad zo severu na fragmenty juhovýchodnej strany námestia a radnicu

Spravodlivosť

Kriminálny Súd Muszynského Kresu

Janusz Pietrzak
Lodžská Univerzita

Karpatský zbojník

Justícia bola v „Muszynskom panstve“ realizovaná v rámci imunitných práv biskupa, zatiaľ čo lokálne sudy mali patrimoniálny charakter. Najvyššia moc náležala biskupskému dvornému súdu v Krakove, nižšou inštanciou bol súd biskupského komisára. Tieto sudy, najmä ten posledný, však pôsobili predovšetkým ako kontrolný orgán. V mestách, ktoré patrili krakovskej cirkvi, to znamená v Muszynie a v Miastku/Tyliczy, tvorili prvú inštanciu sudy prísediacich, radné a cechové. Na druhej strane v dominikánskych dedinách pôsobili šoltýsske sudy (a neskôr *richtárske* sudy), ktoré fungovali v osadách založených ešte v stredoveku na nemeckom práve, ako aj v neskôr vzniknutých obciach založených na valašskom práve na majetkoch Muszynského kľúča.

Bosorky v manuskripte z roku (1440)

V obciach Muszynského panstva pôsobil aj *kreský porotcovský* súd zaoberajúci sa v prvej inštancii dôležitejšími trestnými a občianskymi prípadmi¹. Vyššou inštanciou pre všetky vyššie uvedené sudy bol starostovský hradný súd. Starosta alebo jeho zástupca zvolával a potvrdzoval rozsudky tzv. Kriminálneho súdu muszynského *kresu*. Bol to stanný súd – špeciálny a mimoriadny, s kompetenciami pre celú Muszynský kľúč vo vzťahu k prípadom, za ktoré hrozili hrdelné tresty. Z Muszyny v ňom zasadali richtár s prísediacimi, rezident a starosta s radnými, cechmajstri čiže cechovní staršiovia, z Tylicza richtár s prísediacimi, rezident a starosta s radnými; z *Kresu* *kreský* richtár s prisažníkmi, čiže *kresovými* šoltýsmi. V plnom zložení však nezasadal často².

Nevieme, kedy vznikol tento súd a hoci určite existoval skôr, dokázateľne pôsobil iba v rokoch 1647 – 1765, z tohto obdobia sa zachovala v ňom vedená súdna kniha, ktorú možno zaradiť do skupiny tzv. čiernych kníh (ináč: smolných)³. Na jej stránkach boli zaznamenávané predovšetkým informácie týkajúce sa na súde prebiehajúcich procesov. A tak medzi 36 záznamami z rokov 1647 – 1765 sa našlo 30 zápisníčok zo súdnych pojednávaní uskutočnených v Kreskom kľúči⁴, 4 výpisy zo súdnych spisov z Biecza⁵, Nowého Sacza⁶ a Levoče⁷ vyhotovené v rokoch 1645 – 1649 a 1 vyhlásenie Sebastjana Zagórskeho podané v roku 1652, že zo svojej strany nebude hroziť *...mestečku Muszynie ani jeho obyvateľom...* žiadna hrozba ani

Magická krádež mlieka (1486)

Bosorka prisahajúca diablove (1486)

pomsta⁸, a tiež 1 zoznam zločincov vyhotovený v roku 1654, ktorý zaslal spišský podžupan Gregorius Rudy⁹.

V záznamoch týkajúcich sa kriminálnych procesov sú zvyčajne uvádzané, hoci nie vždy kompletne, informácie týkajúce sa toho kde a kedy proces prebiehal, informácie o personálnom zložení súdu a správa z priebehu pojednávania s uvedením výpovedí svedkov a obžalovaného. No a nakoniec sú tu aj rozsudky súdu, zvyčajne zakončené dekrétom s rozsudkom a niekedy aj informácie o okolnostiach súvisiacich s jeho výkonom¹⁰.

Podľa informácií uvedených v zápisniciach súd Muszynského Kresu najčastejšie zasadal v Muszyne, a to minimálne štrnásťkrát v muszynskej radnici¹¹. Občas sa však mohli súdne zasadania konať aj v Tyliczy, ale túto skutočnosť potvrdzujú iba dva záznamy (roky 1657 a 1763), z ktorých druhý spomína, že jedno zo zasadani sa konalo v tamojšej radnici¹². Zloženie súdu tiež nebolo stále, boli aj pojednávania bez účasti zástupcov Tylicza, alebo zástupcov „kreského práva“¹³. Samotný proces prebiehal podľa zásad mestského práva a nelíšil sa od formálnych inkvizitčných trestných procesov, ku ktorým vtedy dochádzalo pred týmito súdmi v Poľsku.

Proces prebiehal v dvoch fázach. Najskôr musel súd určiť samotný fakt trestného činu a identifikovať páchatel'a a až potom prebiehal vlastný súdny proces, v priebehu ktorého až po podaní vysvetlení obvineným a jeho opakovanom vyzvaní aby vypovedal dobrovoľne mohlo byť použité mučenie, a to až potom, čo súd vydal príslušný dekrét pomenovávajúci motívy takeého postupu. Vo všeobecnosti práve priznanie sa v priebehu mučenia bolo považované za najdôležitejší dôkaz a preto boli obvinení mučení dokonca aj po dobrovoľnom priznaní sa k vine. Utrpenie ich tiež malo prinútiť k tomu, aby prezradili doposiaľ nezistených spoločníkov a trestné činy a takisto malo mať odstrašujúci preventívny účinok. Mučil, hoci určite

Mučenie pri vypočúvaní (1509)

Vypočúvanie v mučiarni (1577)

s využitím pomoci mestských drábov kat. V knihách muszynského súdu sa kat objavuje pomerne často práve pri tejto príležitosti a zvyčajne je v nich nazývaný jednoducho ...majstrom...¹⁴. Niekedy sa hovorí aj o odovzdaní väzňa ...katovi...¹⁵ a raz dokonca o ...majstrovi spravodlivosti...¹⁶. Iba jediný raz bolo zapísané, že ...majster... vykonal rozsudok smrti. Možno preto sa tak konalo, pretože to nebol muszynský kat ale kat Wojciech z Nowého Sacza, ktorému bolo treba zaplatiť ...Za (...) popravu (...) paratis poľských zlotých N. 65 a parte rôznych výdavkov...¹⁷. Ťažko na jednej strane povedať, či išlo o výnimočnú situáciu a Muszyna, ako sa domnieva Wit Kmietowicz, si držala vlastného stáleho kata a len niekedy využila majstrov z Biecza a tiež z Nowého Sacza¹⁸. Bolo tiež možné, že ako veľa menších miest ani Muszyna nemala prostriedky na to, aby mala svojho vlastného majstra spravodlivosti a preto si ho iba v prípade potreby „prenajímala z väčších miest“.

Inkvizitčný trestný proces – proces, v ktorom procesný orgán sústredí do svojich rúk všetky hlavné procesné funkcie (vyšetrenie, obvinenie, obhajoba a rozhodovanie). K nemu náleža aj začatie súdneho konania, vypočúvanie svedkov a obvinenie žalovaného. [za: S. Waltoś, Proces karny. Zarys systemu. Varšava: 2008 (vyd. 9, opr. a dopl., právny stav ku dňu 15. novembra 2007), s. 75].

Obet' bola mučená mimo miesta zasadania súdu, ale v muszynskej súdnej knihe chýbajú bližšie údaje o ňom. Dozvedáme sa z nej iba to, že medzi rokmi 1678 a 1702 bolo niekoľkokrát označené menom ...locum torturarum...¹⁹, a raz poľsky ako ...miesto mučenia...²⁰. V jednej zo zápisníc sa ešte hovorí o tom, že vypočúvaný ...už odovzdaný do rúk majstra v sieni ... priamo pred mučením sa priznal²¹. V tejto situácii sa nedá jednoznačne konštatovať, hoci to môžeme predpokladať, či

Žena v klade (1486) ◀

sa miesto určené na mučenie nachádzalo v radnici. Nevieme ani veľa o tom, ako prebiehalo samotné mučenie ale iba to, že spočívalo na dvojnásobnom alebo trojnásobnom nat'ahovaní (najpravdepodobnejšie údov pomocou povrazov) a pálení ohňom²², výnimočne sa iba obmedzilo na prvú z týchto metód²³. K utrpeniu obvinených tiež slúžilo ich zadržiavanie vo väzení²⁴. To muszynské sa v roku 1678 nachádzalo v radnici

(*...radničné väzenie...*), pričom na väzenské účely slúžili minimálne dve miestnosti nachádzajúce sa na rôznych podlažiach, pretože ten istý záznam spomína tamojšie pravdepodobne *...dolné väzenie...* a to akou že *...satanskou silou by vyšiel hore...* bol pýtaný obvinený zadržiavaný vo väzení 21 rokov neskôr²⁵.

Trestné činy prerokované na zasadnutí súdu boli rôznorodé. Aj tak ich najväčšia časť, pretože až 13 súvisela s prepadnutiami, lúpežami a rabovaním (v dvoch prípadoch s krádežami) spáchanými jednotlivcami ako aj s účasťou väčšieho počtu osôb²⁶, desať bolo krádeží (z toho jedna v cerkvi a jedna medu)²⁷, ďalšie tri to boli vraždy (z toho dve vraždy detí)²⁸ a na koniec sa tu konali dva procesy o čarovaní²⁹ a dva o podpálení (z toho jeden bol spojený s obvinením právno-morálnej povahy)³⁰.

Takmer každý z opísaných prípadov si zaslúži dlhšie rozprávanie, my sa jednak obmedzíme na krátke zhrnutie niekoľkých vybraných procesov³¹. A tak prvá zápisnica v súdnej knihe z roku 1647 sa týkala rabovania, ktorého sa dopustil Adam Mikulaczek z Milika na Stecovi Czajczakovi pochádzajúcemu z tej istej dediny. Žalovaný pred súdom uviedol spoluvinníkov, z ktorých jeden, Iliasz Kulakow, bol

▶ Muži v klade (1511)

Vypočúvanie v mučiarni (1507) ◀

▶ Vypočúvanie v mučiarni (1508)

na službe u obete, vďaka čomu páchatelia vedeli, kde mal Stec ukryté peniaze. Samotný Mikulaczek sa mal podľa svojich výpovedí v priebehu rabovania držať od domu zďaleka (aby ho nikto nespoznal). Z lupu sa mu ušiel podiel 20 zlotých a ako sám tvrdil, išlo o jednorazový prípad. Viac sa medzi zlodejmi nepohyboval, pretože si našiel prácu u richtára a oženil sa. Počas vypočúvania sa Mikulaczek priznal, že zbil kravu Mikulu Chomiaka z Milika, o ktorú viedli spor. Povedal však, že tohto previnenia sa dopustil sám. Po jeho celkovom vypočutí ho súd odsúdil na rozštvrtenie³².

Rovnako prísne sa zaobchádzalo s Wasylom Piotrowským a jeho synom Stefanom, súdenými v roku 1647 za lúpeže a prepadnutia, otca za to, že *...bol najväčším ničomníkom a naviedol na dvor Siary zlých ľudí...* a *...že bol synovi zlým príkladom a rozkazoval mu...* odsúdili na trest smrti vpletením do kola a zase syna *...že na lúpeže chodieval v skupine, a na dvor jeho milosti Olszowského prišiel s inými ľuďmi a lúpil a pomocníkom bol...* na rozštvrtenie³³. Práve takto boli v Muszyne trestané najčastejšie lúpeže a prepadnutia³⁴, ale Fedor z obce Nowa Wieś, (alias Sienczak, alias Potapka, alias Nogawicki, alias Krainiak), ktorý za to *...že domy v noci navštevoval, ľudí okrádal, hoci podľa jeho výpovede ich nezabíjal...* ale pokúsil sa spáchať samovraždu *...počas svojho zadržania muszynskými charnikmi (v osade Losie w nawojowskom panstve)...* bol popravený v roku 1654 narazením na kôl³⁵.

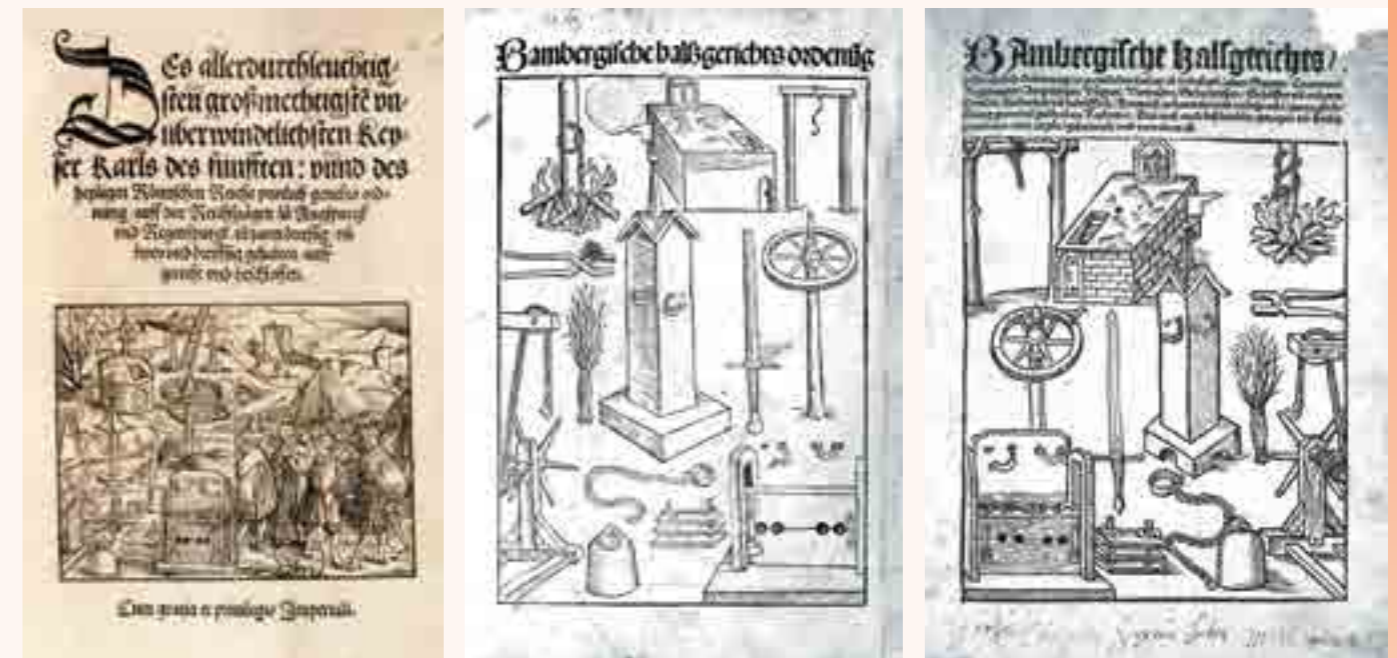
Tieto rozsudky zo skupiny kvalifikovaných trestov sa svojou prísnosťou nelíšili od vtedajšej, nielen poľskej, ale aj európskej normy. Boli používané aj v prípade iných trestných činov, ako sú podpaľáčstvo, čarodejníctvo a vraždy.

► Spôsoby popravy odsúdených a vymierania telesných trestov a trestov na cti (1509) Krádež mlieka (1516) ◀

Podpaľáči boli spravidla odsudzovaní na upálenie. Práve týmto spôsobom mal v roku 1683 zomrieť Semen Pioruński, ktorý v dôsledku zvydy s bratom pozabíjal zvieratá a tiež podpálil svoj už predaný dom³⁶. Na upálenie bol odsúdený v roku 1679 aj Miska (Mikolaj) Dudzik, alias Smolka (Smulka) zo Szczawnika, ktorý znásilňoval svoju nevlastnú dcéru Palachu (Pelagiu) Marcyszakovú a prinútil ju podpáliť manželov dom, za čo ona sama zasa mala byť sťatá mečom³⁷.

K obvineniu za čarovanie došlo v Muszynie v roku 1678 a zaujímavé na tom je to, že hoci Muszyna bola majetkom cirkvi a podľa kanonického práva a kráľovských zákonov prípady čarovania patrili do kompetencie duchovných súdov, celý vyššie opísaný proces bol vykonaný bez ich účasti³⁸. K procesu pred svetským súdom došlo, keď sucho, ktoré nastalo bolo považované za dôsledok zásahu diabla. Mešťania sa začali báť, že nastane neúroda a v dôsledku toho hlad. Anna Dudzicha, panská želiarka, ktorá sa zaoberala liečením bylinkami a bielou mágiou, si nevedela s tým poradiť, hoci o to bola požiadaná. Podľa nej musela niektorá z čarodejok zavesiť vysušeného novorodenca pri dome a hýbať s ním, aby odohnala mraky. Jej slová sa obrátili proti nej samej. Mešťania chceli čo najrýchlejšie potrestať vinníka toho, čo sa stalo a obvinili Annu za neúrodu. Pred súdom bola obvinená zo spôsobenia sucha rozháňaním mrakov ostatkami vysušeného novorodenca a po výpovedi ženy jej nevesty taktiež z chovania čiernych mačiek, ktoré v noci škodia obyvateľom Muszyny. V priebehu celého procesu ju mešťania obviňovali za ďalšie veci. Jeden zo svedkov podozrieval Dudzichu z urieknutia, kvôli ktorému jeho švagor opustil svoju ženu. Vyčítali jej tiež vyhrážanie sa neveste, že na ňu pošle *zlých duchov*, škodenie dobytku a dodávanie bylín, ktoré iní pridávajú do piva a pálenky. Strata vedomia počas mučenia bola považovaná za satanovu pomoc pri vyhnutí sa bolesti. Nepochybným dôkazom jej sprisahania sa diablom malo byť dvojnásobné zjavenie sa zajaca, pred a počas vykonávania rozsudku, pretože podľa vtedajších povier mal satan často na seba brať podobu zvieratá. Podľa rozsudku *kreského* súdu Dudzicha bola upálená na hranici a jej proces je zaznamenaný

► Popraviská a nástroje používané pri poprave (1533) ◀

► Popravisko, nástroje používané pri vykonávaní trestov smrti, trestov zmrzačenia, poniženia a mučenia (1507) ◀

► Popravisko, nástroje používané pri vykonávaní trestov smrti, trestov zmrzačenia, poniženia a mučenia (1508)

nielen v súdnych spisoch, ale aj v pamäti obyvateľov mesta, keď sa stal obsahom *farbistých rozprávání*³⁹.

Druhý nám známy proces za čarovanie sa v Muszynskom kľúči konal v dňoch 12. a 13. apríla 1763. Obvinenou bola Oryna Pawliszanka, mešťianka z Tylicza, podozrievaná zo svätokrádeže (v podobe pokusu o krádež hostie), zbavenia mlieka kráv patriacich popovi, obuvníkovi a bývalému starostovi a odsúdená bola na trest smrti sťatím pod šibenicou⁴⁰. K podobnému trestu boli odsúdené aj dve vrahyné detí: Maruszka Fransikowna (približne v rokoch 1653 až 1654) a Maryszka Teliszczkówna (v roku 1765), ktorú prikázali katovi dodatočne prepichnúť v hrobe kolom. Obidve nakoniec boli potrestané relatívne mierne (prvá z nich bola navyše na žiadosť ženy muszynského starostu Katarzyny Bedlińskiej omilostená)⁴¹, keď vrahyné detí boli vtedy niekedy trestané dokonca pochovaním zaživa a prepichnutím kolom v hrobe⁴². Podstatne prísnejší trest dostal Piotr Bartoszczyk, vrah matky svojho ešte nenarodeného dieťaťa, ktorý bol v roku 1762 za svoj čin odsúdený *...aby bol železom okutým kolom zatĺčenobitý...*, a že pri dusení obete *...rukami [ho] vykonával...* najskôr *...na rukách bol prvý trest vykonaný, to znamená, že mu majú byť obe ruky kolesom v dvoch miestach pod lakťom a nad lakťom zlomené, najskôr pravá, potom ľavá, potom má byť do hrude trikrát kolesom udretý, po polámaní hrude mu majú byť obe nohy nad a pod kolenom, najskôr pravá noha, potom ľavá dolámané jednou ranou, najviac dvomi, keby sa nezlomila po prvej rane ktorákoľvek kosť...* neskôr *...má byť vpletený do kolesa a na kôl zavesený...*⁴³.

Poprava lámaním v kolese, obesením a s'ťatím (1508)

Bosorky privolávajúce dážď (1498)

„Miernejšie“ tresty smrti boli vynášané v prípade krádeže. Tu boli zvyčajne udeľované tresty „obesením“⁴⁴. Zriedka tak boli usmrčovani aj zloději⁴⁵, ktorí boli niekedy odsúdení na smrť s'ťatím, ktoré bolo považované za menšiu hanbu⁴⁶. Ten posledný druh popravu bol niekedy prostredníctvom udelenia milosti zmenený na *povraz*⁴⁷, ako aj na niektorý z kvalifikovaných trestov⁴⁸. Spolu bolo v Muszynie v rokoch 1647 až 1765 bolo prijatých 30 rozsudkov trestu smrti udelených v 22 z 30 opísaných súdnych spisov⁴⁹, pričom podľa Wita Kmietowicza boli tieto popravy vykonávané zvyčajne *...na kopci „Šzbeničné“ (pol. Szubieniczne alebo Podszubienica) za mestom. Dnes je to v priestoroch ulice Sloneczna...*⁵⁰.

Na druhej strane iba sporadicky bol kriminálnym súdom vynášaný trest bičovania. Udeľovaný bol napríklad vtedy, keď sa za obvineného prihovoril niekto vplyvný, pričom dal za obvineného záruku⁵¹ alebo poškodený ustúpil od súkromnej žiadosti o udelenie trestu⁵² a dokonca aj vtedy, keď bol udelením milosti zmenený už vydaný rozsudok trestu smrti⁵³. A taktiež, keď bol niekto uznaný v malej miere za spoluvinníka nejakého odsúdeného trestného činu. V tom poslednom prípade boli tiež udeľované peňažné a vecné tresty⁵⁴.

Katyň

Miesto posledného odpočinku dôstojníkov z Muszyny

Artur Ginter
Lodžská Univerzita

Katyň. Vchod do pamätníka. Fot. A. Ginter

Na jar roku 1940 na základe tajného uznesenia politbyra Ústredného výboru Všetvázovej komunistickej strany (bolševikov) zo dňa 5. marca 1940 bola vykonaná poprava osôb, ktoré boli považované za nepriateľov sovietskej moci. Medzi nimi boli dôstojníci a vojaci poľskej armády, ktorí sa 17. septembra 1939 nachádzali na východných územiach Poľska. Po zatknutí alebo zákernom zajatí sa dostali do sovietskych zajateckých táborov napriek tomu, že formálne nebola vypovedaná vojna. Zlopestná bezpečnostná služba NKVD prevzala velenie a správu táborov, po čom zahájila popravy¹. Obete katynskej masakry boli pochované v masových hrobách v Katyni, Miednom, Charkove a Bykovni. V apríli 1943 Nemci zverejnili informácie o objavení mŕtvol v Katynskom lese, po čom ich sovietska strana okamžite z tejto masakry obvinila. Nacisti teda zahájili exhumačné práce a zistené fakty sa snažili propagandisticky využiť. Aby dosiahli zamýšľaný cieľ, prizvali si k vyšetrovaniu celého prípadu Medzinárodný Červený kríž. Nezávisle od toho sa s rovnakou žiadosťou na MČK obrátil generál Sikorski. MČK uvedomujúc si vážnosť situácie a obrovského vplyvu Stalina, podmienil svoju účasť na prácach súhlasom všetkých zainteresovaných strán vrátane ZSSR. Jozef Stalin s tým samozrejme nesúhlasil a jediným dôsledkom tohto rozhodnutia, ktorý preňho nebol veľmi bolestný, bolo prerušenie z poľskej strany diplomatických vzťahov. Od toho času sa konali vyšetovania vedené komisiami viacerých štátov, avšak sovietska strana až vo vyhlásení zo dňa 13. apríla 1990 priznala, že udalosti v Katyni boli jedným z najťažších zločinov stalinizmu².

Katyň od nepamäti tvoril „rozbušku“ v medzinárodnej politike Ruska, čoho priamym dôkazom je skutočnosť, že až v roku 1990 prevzali zodpovednosť za zločin a dovolili vykonať nové exhumačné a následne zriadiť v Katynskom lese pamätník. Tento zdanlivo významný krok v medzinárodnej spolupráci nepokračoval v podobe ďalších skutkov, smerujúcich k objasneniu všetkých aspektov tohto zločinu, preto v skutočnosti do dnešného dňa zostáva ešte veľa vecí nevyvetlených, napríklad aj z príčiny, že poľská strana nemá prístup k tajným spisom.

► Železničná stanica v Gniezdowe. Fot. A. Ginter

Železničná stanica v Gniezdowe. Fot. A. Ginter ◀

► Železničná stanica v Gniezdowe. Fot. A. Ginter

Bezpochyby téma katynského zločinu je príliš rozsiahla, aby ju bolo možné podrobne prebrať v tomto článku. Sústredíme sa na miesto, v ktorom spočívajú telesné pozostatky poľských vojakov a dôstojníkov pochádzajúcich z Muszyny, ktorí padli pri obrane vlasti a pre jej slávu a tak tam ukončili svoje životy.

Katyň, konkrétne Katynský pamätník sa nachádza sotva 18 km západne od centra Smolenska, neďaleko ktorého bývala poľská geologicko-archeologická vedecká expedícia, ktorej sa zúčastnil aj autor tohto článku. Členovia expedície, vedení rovnako vlasteneckou povinnosťou ako aj vedeckou zvedavosťou, niekoľkokrát navštívili toto miesto aby na hrobách poľských dôstojníkov zapálili sviečky. Realita, ktorú stretáme pri pamätníku nabáda nielen k preskúmaniu cesty, ktorú prekonal na smrť odsúdení vojaci, ale aj k poukázaniu na to, ako do dnes pristupujú k tejto téme ruské vládne orgány. Napriek oficiálnemu odsúdeniu katynského zločinu Štátnou Dumou dňa 9. apríla 2010 (nie jednohlasne ale v pomere hlasov 342 za a 57 proti) je táto záležitosť naďalej predmetom veľmi pokryteckej hry rozohrávanej tiež na území Katynského pamätníka, ktorej úlohou je zahmlieť zodpovednosť Sovietskeho zväzu za to, čo sa stalo.

Cesta po stopách dôstojníkov aj z Muszyny sa začala návštevou na železničnej stanici v Gniezdowe, ktorá bola cieľovou stanicou vlakov privádzajúcich poľských dôstojníkov do Katyne (dochovala sa správa Stanisława Swianiewicza, ktorý bol očitým svedkom jedného z takýchto konvojov³).

Katyň. Vchod do pamätníka. Na pravej strane pravoslávny kostol Vzkriesenia Pána. Fot. A. Ginter

Katynský pamätník. Oltár a spoločný epitaf s menami všetkých zabitých. Fot. A. Ginter

Detail na spoločný epitaf. Fot. A. Ginter

Katynský pamätník. Vozne, v ktorých boli privázaní väzni do Katyne. Fot. A. Ginter

Katyň. Vchod do pamätníka. Vchod do múzea. Fot. A. Ginter

Pamätná tabula pred oltárom. Fot. A. Ginter

Hroby poľských generálov zabitých v Katyni: Mieczysława Smorawinského a Bronisława Bohaterewicza. Fot. A. Ginter

Dnes stanica ležiaca v nevelkej obci na trase z Witebska do Smolenska nepatrí medzi zvlášť zaťažené železničnou prevádzkou, hoci z hľadiska infraštruktúry je nepochybne schopná prijať rozsiahly vozňový park. Originálny vozeň, ktorý v roku 1940 prepravoval väzňov do Gnezdova je dnes vystavený na území Katynského pamätníka neďaleko vchodu.

Väzni po príchode na stanicu boli naložení do väzenských sanitiek typu чёрный ворон (čierny havran) a následne boli prevážaní do časti lesa zvanej Kozie Gory, kde na nich čakali vopred pripravené jamy. Dôstojníci NKVD vykonávali rozsudky na dôstojníkoch strelou z krátkej zbrane do zátylku alebo zriedkavejšie používali štvorhranným bodák na pušku Mosin.

Dnes sa Katynský pamätník výrazne líši od toho otvoreného v roku 2000. Zmeny nastali predovšetkým v ruskej časti, ktorá bola spočiatku slabo rozvinutá. V rokoch 2010 – 2012 bol pred vchodom postavený nemalý pravoslávny kostol Vzkriesenia Pána, v krajine dominujúci a už z ďaleka viditeľný, so strechami trblietajúcimi sa v slnku, vyrobenými z pozlátenej medi. V rokoch 2017 – 2018 prebiehali práce

na zmenách vzhľadu vchodu na územie pamätníka, postavený bol pomník sovietskym obetiam politických represíi ako aj budova múzea histórie rusko-poľských vzťahov v 20. a 21. storočí a zriadená bola vo voľnom priestore výstava o sovietsko-poľskej vojne v rokoch 1919 – 1921.

Poľská časť pamätníka sa skladá z niekoľkých dôležitých častí. Hlavným kompozičným prvkom je obrovský kolektívny spoločný epitaf vo forme oceľovej steny s vytepanými menami všetkých popravených v Katyni. Pred epitaf bol postavený oltár, za epitaf liatinový kríž veľkých rozmerov. Pod epitafom bol dodatočne umiestnený zvon.

Po obidvoch stranách vedúcich k oltáru sa nachádzajú hromadné hroby spolu s dvomi hrobmi poľských generálov: Mieczysława Smorawinského a Bronisława Bohaterewicza.

V priebehu exhumačných prác vedených poľskou vedeckou expedíciou pod taktovkou prof. Mariana Gloska našiel telo jedného z generálov, a druhému zasa mal tú česť pripraviť miesto posledného odpočinku, profesor geografických vied, vtedy študent archeológie, Piotr Kittel, ktorý dodnes na tieto udalosti spomína s hrdosťou a obrovským dojatím. Práve vďaka nemu mal autor tohto článku možnosť navštíviť tento, pre každého Poliaka tak dôležitý pomník, za čo mu na tomto mieste z celého srdca autor ďakuje.

Komplet hrobov je obklopený chodníkom tiahucim sa pozdĺž steny, na ktorej sú pripevnené individuálne epitafy uvádzajúce mená a priezviská zabitých, miesto a dátum ich narodenia, vojenskú hodnosť, príslušnosť ku konkrétnej jednotke a niekde aj vykonávanú profesiu. Práve medzi tými epitafmi sa podarilo nájsť tri tabuľky dôstojníkov pochádzajúcich z Muszyny: Hugona Jana Katzera, Stanislawu Marciaka, Jozefa Mikulu.

Hugo Jan Katzer – individuálny epitaf. Fot. A. Ginter

Stanislaw Marciak – individuálny epitaf. Fot. A. Ginter

Jozef Mikula – individuálny epitaf. Fot. A. Ginter

V priebehu návštevy sa končili práce súvisiace s výstavbou ďalšej, tento krát ruskej časti pamätníka, ktorá pripomína, že v Katyni boli zabití nielen Poliaci, ale aj občania vtedajšieho Sovietskeho zväzu.

Pomník v ruskej časti pamätníka. Fot. A. Ginter

Vojna nikoho nešetří. Fot. A. Ginter

Tabuľky v ruskej časti pamätníka. Fot. A. Ginter

V porovnaní so silne skorodovanými a asi nikdy neudržiavanými poľskými epitafmi nové osvetlené ruské tabuľky výrazne vynikajú. Z hľadiska archeológa a reštaurátora pamiatok možno konštatovať, že tak rýchlo postupujúca korózia už o niekoľko najbližších rokov spôsobí výrazný úbytok čitateľnosti tabúl a o ďalších 20 rokoch nápisy z nich celkom zmiznú.

Ruská propagandistická tabuľa. Fot. A. Ginter

Ruská propagandistická tabuľa. Fot. A. Ginter

Táto nedostatočná starostlivosť o poľskú časť nekropoly nikoho neprekvapuje s prihliadnutím na to, s čím sa stretne hneď po vstupe na územie pamätníka. V susedstve vyššie spomenutého vozňa sa totiž nachádzajú zastrešené farebné tabule, ktoré nenechávajú nikoho na pochybách o skutočnom postoji ruských vládnych orgánov v otázke Katyne.

Tabule sú nazvané „Poľsko-sovietska vojna v rokoch 1919-1921“. Už samotný fakt, že sa objavili tabule s takým obsahom na cintoríne, ktorý vznikol až v roku 1940 je veľmi prekvapujúci. Je to totiž evidentné presunutie pamätníka do propagandistickej akcie začatej ešte Michailom Gorbačovom, ktorá je založená na nepravdivých základoch a je historikmi označovaná ako anti-Katyň⁴. Umiestnenie týchto tabúl sa v apríli 2017 stretlo s dôrazným nesúhlasom zo strany nášho Ústavu národnej pamäti, ale ako sme sa presvedčili nemal žiaden účinok⁵.

Nápisy a fotografie na tabuliach nepravdivým spôsobom ukazujú osudy bolševických vojakov zajatých Poliakmi v čase sovietskej agresie v roku 1920. Podľa ruskej strany sa vtedy Poliaci dopúšťali masových vražd zajatcov, v meradle umožňujúcom označiť toto konanie ako genocídu.

Je pozoruhodné, že v 21. storočí, v čase moderných technológií, Internetu a takmer neobmedzeného prístupu k informáciám je možná realizácia takej ďalekosiahlej propagandistickej akcie, ktorej cieľom je už nielen odvrátenie pozornosti od masových popráv v stalinistických časoch, ale súčasne pokus ospravedlniť ich príčiny ako snahu o odvetu za predošlé zločiny Poliakov z obdobia poľsko-boľševickej vojny.

Podľa záverov F. Kmietowicza sa Katynský zoznam Muszyny obmedzuje na päť osôb⁶. Sú to:

- Poručík v zálohe Ing. Zygmunt Aleksander Hetper
- Poručík v zálohe Dr. Stanislaw Marciak
- Okresný policajný veliteľ v Bukovine Tatranskej Kazimierz Miczulski
- Práporčík Jozef Kazmierz Mikula
- Poručík v zálohe Hugo Katzer

Zygmunt Aleksander Hetper. Zdroj: Katynské múzeum. Oddelenie martyrológie Múzea Poľskej armády

Zygmunt Aleksander Hetper sa narodil 6. septembra 1887 v Krynici a bol najstarším zo štyroch súrodencov. Jeho rodičia, Leopold Hetper a Jozefa, rodená Kisielewska, mu zabezpečili dôkladné vzdelanie. Po absolvovaní klasického gymnázia v Tarnove dostal jeho otec Leopold miesto notára v Muszyne. V roku 1909 sa Leopold stal starostom mesta. V tomto čase Zygmunt pokračoval v štúdiu a po ňom nastúpil vojenskú službu. V priebehu 1. svetovej vojny bojoval na fronte, po zajatí bol v rokoch 1916 – 1920 vo vyhnanstve na Sibíri. Po návrate ešte rok slúžil v armáde a potom sa rozhodol venovať vedeckej práci. Pracovne sa spojil s Univerzitou v Poznani. Takisto založil rodinu. Bol náruživým horolezcom a stal sa priekopníkom horskej turistiky v Beskide Sondeckom. Jeho zásluhou bol vytýčený chodník na Krynickú Javorinu (1913). Z jeho iniciatívy vznikla turistická chata Zochna na Runku (1915). Spoločne s Romanom Nitribittom vytvorili turistického sprievodcu: Krynica, Żegiestow, Muszyna i okolice (1925). Zygmunt bol znovu mobilizovaný do služby v auguste 1939. Bojoval počas invázie do Poľska v bitke pri rieke Bzura. Po zajatí Rusmi bol internovaný a dostal sa do nemocnice v Olyke, po-

tom sa dostal do tábora v Starobielsku. Odtiaľ poslal posledný list v apríli 1940. Podľa najnovších údajov bol zabitý v Charkove v roku 1940 a jeho telo bolo pochované na Cintoríne obetí totality v Charkove-Piatichatkach⁷.

Stanislaw Marciak sa narodil v roku 1897 v Muszyne. Bol synom Kamila a Márie, rodenej Baranskej. Od roku 1905 býval v Przemysli, kde dokončil gymnázium, v štúdiu potom pokračoval na Univerzite Jána Kazimíra vo Lvove. V čase 1. svetovej vojny bojoval v rakúskej armáde na ruskej fronte, ale kvôli zlému zdravotnému stavu bol prevelený do tylového zabezpečenia v Taliansku a Srbsku. V predvečer návratu Jozefa Pilsudského sa zúčastnil bojov v Przemysli. Znovunadobudnutie nezávislosti bolo preňho spojené s ďalšími bojovými akciami. Počas bojov s boľševikmi pri Slobode v máji a pri Niemirove v auguste 1920 bol dva razy ranený. V decembri toho istého roku prešiel do zálohy a začal pracovať v Banke národného hospodárstva vo Lvove, kde tiež dokončil právnické štúdium a obhájil doktorskú prácu. V septembri 1939 bol znovu mobilizovaný do pochodového práporu. Od 12. septembra sa zúčastnil bojov s Nemcami, okrem iného pri Veľkom Lubine a pri Žovkvi, po čom za neznámych okolností padol do sovietskeho zajatia. Zabitý bol 23. apríla 1940 v Katyni. Vyznamenaný bol okrem iného Pamätnou medailou za vojnu v rokoch 1918-1921, Medailou desaťročia znovunadobudutej nezávislosti a Krížom za chrabrosť⁸.

Jozef Kazmierz Mikula (alebo Mikuła), syn Antona, sa narodil v roku 1901 v Muszyne. Ako poddôstojník dostal pridelenie do Ivjanca (Wilenské vojvodstvo), kde založil rodinu. Počas vojny vraj spadol z koňa a utrpel zranenie. Informácie o jeho smrti boli uvedené v ilegálnych novinách Poľsko žije¹⁰.

Kazimierz Miczulski sa narodil v roku 1909 v Muszyne. Bol najstarším zo siedmich súrodencov. Od najmladších rokov sa chcel stať policajtom a sny si splnil. Jeho záujmy sa zameriavali aj na divadlo, vystupoval spolu so skupinou ochotníkov na

Stanislaw Marciak. Zdroj: Katynské múzeum. Oddelenie martyrológie Múzea Poľskej armády

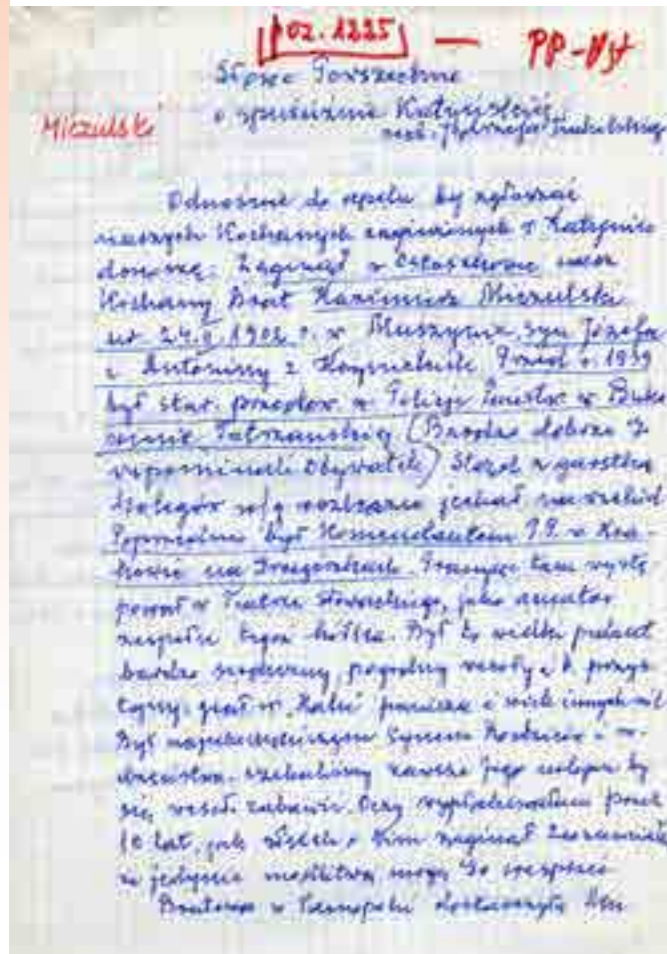
scéne Divadla Júliusa Slowackého. V roku 1937 bol povýšený na veliteľa Štátnej polície v Bukovine Tatranskej. V okamihu prepuknutia 2. svetovej vojny dostal rozkaz vycestovať na východ. Dostal sa do tábora v Ostaškove, kde bol na jar 1940 zastrelený⁹.

Poslednému zo zoznamu, Hugovi Janovi Katzerovi, bola venovaná samostatná kapitola tejto knihy nazvaná „Nezabudnutí. Hugo Jan Katzer“.

Češ' ich pamiatke!

► Kazimierz Mieczulski. Zdroj: Katynské múzeum. Oddelenie martyrológie Múzea Poľskej armády

► List Janiny Plachy, sestry Kazimierza Mieczulského. Prvá strana. Zdroj: Katynské múzeum. Oddelenie martyrológie Múzea Poľskej armády

► List Janiny Plachy, sestry Kazimierza Mieczulského. Druhá strana. Zdroj: Katynské múzeum. Oddelenie martyrológie Múzea Poľskej armády

Nezabudnutí

Hugo Jan Katzer

Tomasz Szczepański
Katynské múzeum, Varšava

V laboratóriu mliekarny. Hugo Katzer v strede. (~ 1936)

Hugo Katzer. Zdroj: Katynské múzeum. Oddelenie martyrológie Múzea Poľskej armády

Hugo Jan KATZER, syn Bogumila a Florentyny rodenej Hanselkovej, sa narodil 10. 11. 1902 v Muszyne. Jeho otec pochádzal z popoľštenej rodiny nemeckého pôvodu, ktorých prišlo veľa do vtedajšej Haliče (od roku 1772 ovládanej Rakúskom).

Prvé roky detstva Hugo Katzer strávil v Muszyne a po ukončení tretej triedy základnej školy sa spolu s rodinou presťahoval do Krakova, kde najskôr ukončil základnú školu a v rokoch 1913 až 1921 aj 1. štátnu vyššiu reálnu školu, pričom túto etapu zakončil maturitou.

V roku 1920 slúžil 3 mesiace v poľskej armáde, kde sa prihlásil do dobrovoľníckej armády v situácii bolševickej hrozby.

V roku 1921 začal štúdium na Poľnohospodárskej fakulte Jagelovskej univerzity, ktoré ukončil v roku 1925 dosiahnutím titulu poľnohospodárskeho inžiniera. V priebehu štúdia absolvoval dvojmesačnú prax na statku v Tyrawe Woloskej. V roku 1925 dostal od Jagelovskej univerzity štipendium, ktoré mu umožnilo cestu do Dánska, kde 3 mesiace pracoval na farme a prehlboval si znalosti z poľnohospodárstva. Od septembra 1925 do júna 1926 pracoval v Národnej pomoci poľnohospodárskym družstvám v Krakove.

V období od júla 1926 do septembra 1927 si Hugo Katzer odslúžil vojenskú službu, pričom absolvoval Školu podpráporčíkov delostreleckej zálohy vo Volodymyri Volynskom (1927) a bol mobilizovaný do 17. pluku ľahkého delostrelectva. V roku 1936 bol povýšený na poručíka v zálohe.

Po absolvovaní vojenskej služby sa vrátil do práce v Národnej pomoci poľnohospodárskym družstvám v Krakove ako revízor mliekarenských družstiev (od októbra 1927 do novembra 1928).

V decembri 1928 r. získal prácu v Mliekarenskej škole Veľkopoľskej poľnohospodárskej komory vo Wrzesni, ktorá sa stala prácou jeho života. Škola podporovaná komorou mala oprávnenia štátnej školy a Hugo Katzer sa tam stal učiteľom odborných predmetov (mliekarstva a syrárstva). Od decembra 1937 bol poverený vedením školy a školskej mliekarene, neskôr bol menovaný vedúcim. Navyše viedol školský oddiel Mliekarenskej školy, čiže druh vojenskej prípravy.

Hugo Katzer bol tiež členom Veľkopoľského automotoklubu (Automobilklub Wielkopolski) a Poľského turisticko-vlastivedného spolku (Polskie Towarzystwo Krajoznawcze), pričom jeho odborná a spoločenská činnosť boli ocenené v roku 1939, kedy bol vyznamenaný Strieborným krížom za zásluhy.

V roku 1931 sa oženil s Máriou, rodenou Kierzekovou a z tohto manželstva mal synov Artura a Andrzeja.

V auguste 1939 bol mobilizovaný do 17. pluku ľahkého delostrelectva. Nie sú známe podrobnosti jeho účasti v obrannej vojne 1939, v bližšie neznámych okolnostiach padol do sovietskeho zajatia a bol umiestnený v tábore v Kozielsku. Z Kozielska poslal svojej rodine 2 listy (z 24. 11. 1939 a zo 4. 2. 1940). Dňa 9. 4. 1940 bol odtransportovaný do Katynského lesa, kde bol o deň alebo dva neskôr zabitý príslušníkmi NKVD.

Počas „nemeckej“ exhumácie na jar 1943 neboli identifikované jeho telesné pozostatky.

Ženu Huga Jana Katzera vysídlili Nemci zo služobného bytu, okupačné orgány jej skonfiškovali aj mužove auto. Vojnu prežila spolu deťmi vďaka pomoci rodiny.

Po vojne sa vdova usadila v Opalenici a pretože bola v ťažkej materiálnej situácii, požiadala Veľkopoľskú poľnohospodársku komoru (manželovho zamestnávateľa) ako aj Kuratórium školského obvodu o podporu. Aby ju mohla dostať, bolo nutné predložiť úradné potvrdenie o smrti manžela. Preto vdova v roku 1948 podala na Mestský súd vo Wrzesni žiadosť o uznanie Jana Huga Katzera za zomrelého, čo súd potvrdil a za dátum jeho smrti stanovil 9. máj 1946.

Školská fotografia (~ 1913)

Fotografia z časov Reálnej školy v Krakove, v uniforme Dobrovoľníckej armády Poľského vojska (~ 1920)

Na manévroch. Hugo Katzer sedí dole pri lafete. (~ 1926) ◀

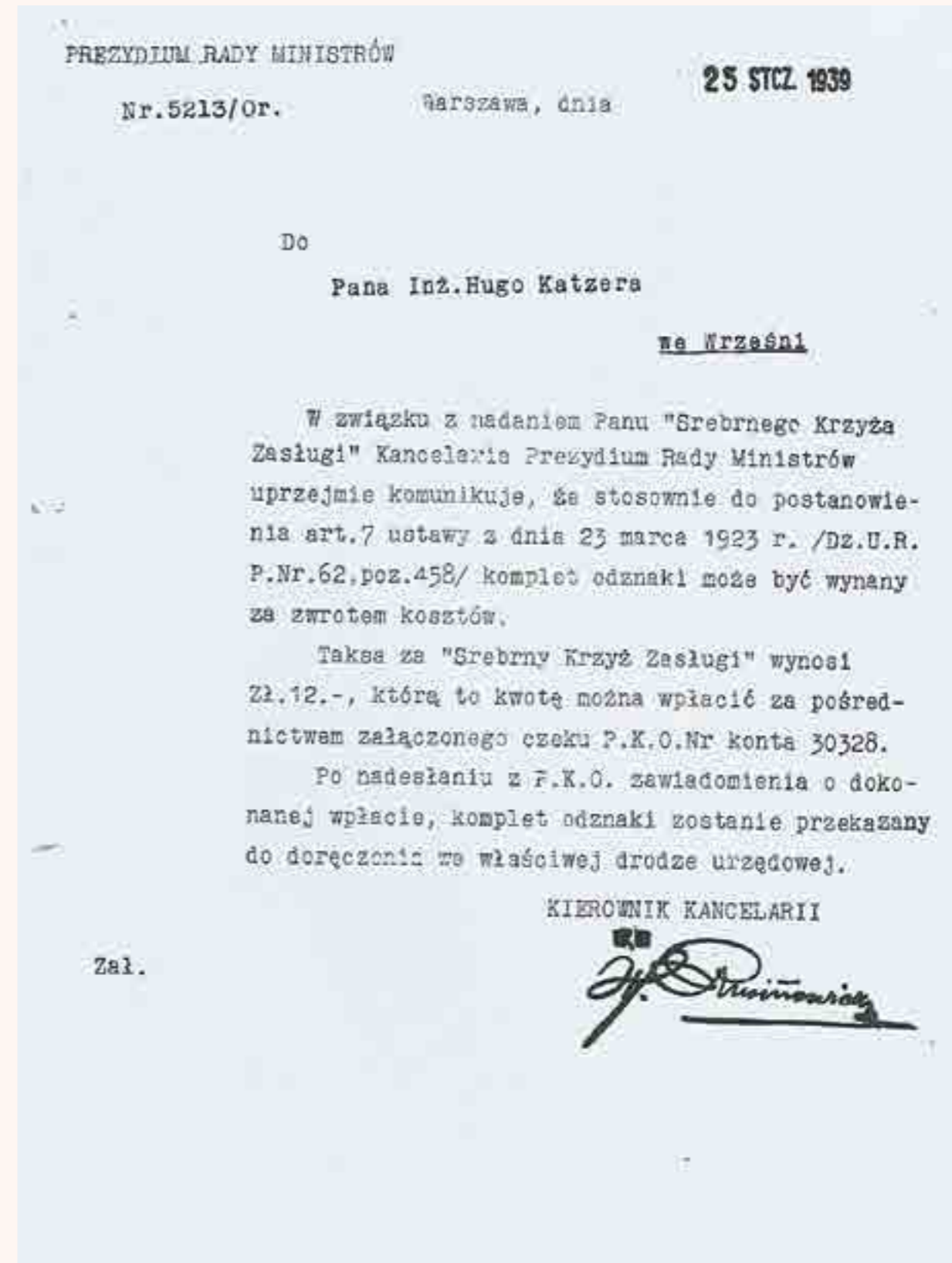
▶ V parku so šablou (~ 1927)

V pracovni v svojom byte (~ 1935) ◀

▶ Na motocykli (~ 1936)

▶ List Preśednictva Rady ministrov oznamujúci udelenie Strieborného kríža za zásluhy

Kozielec, d. 24. 11. 39

Kochana Marylko!

Werdeciue pozdrowienia przesyłam
 Wam z Rosji Sowieckiej. Nic wiem czy wy-
 szliście cało z burzy jaka ostatnio nad-
 nami przeszła. Dopytuję Festera mi za
 Wami, nie mając z Wami żadnego kontaktu.
 Odpisz mi Kochana Marylko natychmiast,
 czy jesteście zdrowa, czy Adam i Jędrus są zdrowi.
 Napewno z Jędrusem to już dawno dzieciska
 to precjer nie widzieliście go aż 3 miesiące.
 Prześlij mi małe fotografie, swoje i dzieci
 i powiedz Alicji, że prawdopodobnie nie-
 żadnego ojca zobaczy.

Pótrakus będą z napewno Kochana Marylko
 pamiędacie, o to jest to możliwe, to podjęmy
 z K.K. o lub P.K. o na kniazicki a list ten
 mieć stuz jako upowiadanie. Jaś
 podjęcie pamiędzy jest nie możliwe to,

► List Huga Katzera manželce Marylke napisany dnia 24. 11. 1939 z tábora v Kozielsku, strana 1

spredaj to co uwarasz na nowine.
 Najbliższymi listie opisz mi tyko
 sprawy domowe, szkolne i rodzinne,
 nie poruszając spraw, któreby ciemno
 mogła mi przepisać.

Powiedz Powstalcem, że widzieliście
 py-ucia.

Mylisz, jestem stale z Wami, a w każdej
 chwili o godz. 22. szeregów Was będą
 wspominać i zapamiętują minione
 wśród Was chwile.

Ładujcie Was serdecznie
 Hugo

Adres:

С. С. С. Р.
 Куренская Діація
 вop. Козельск
 Становий Дук № 12
 К. м. у. ер Тиро, Франкунобар

► List Huga Katzera manželce Marylke napisany dnia 24. 11. 1939 z tábora v Kozielsku, strana 2

Hugo Katzer (vpravo) so sestrami Adelou a Joannou a bratom Stanislawom (~ 1927 r.)

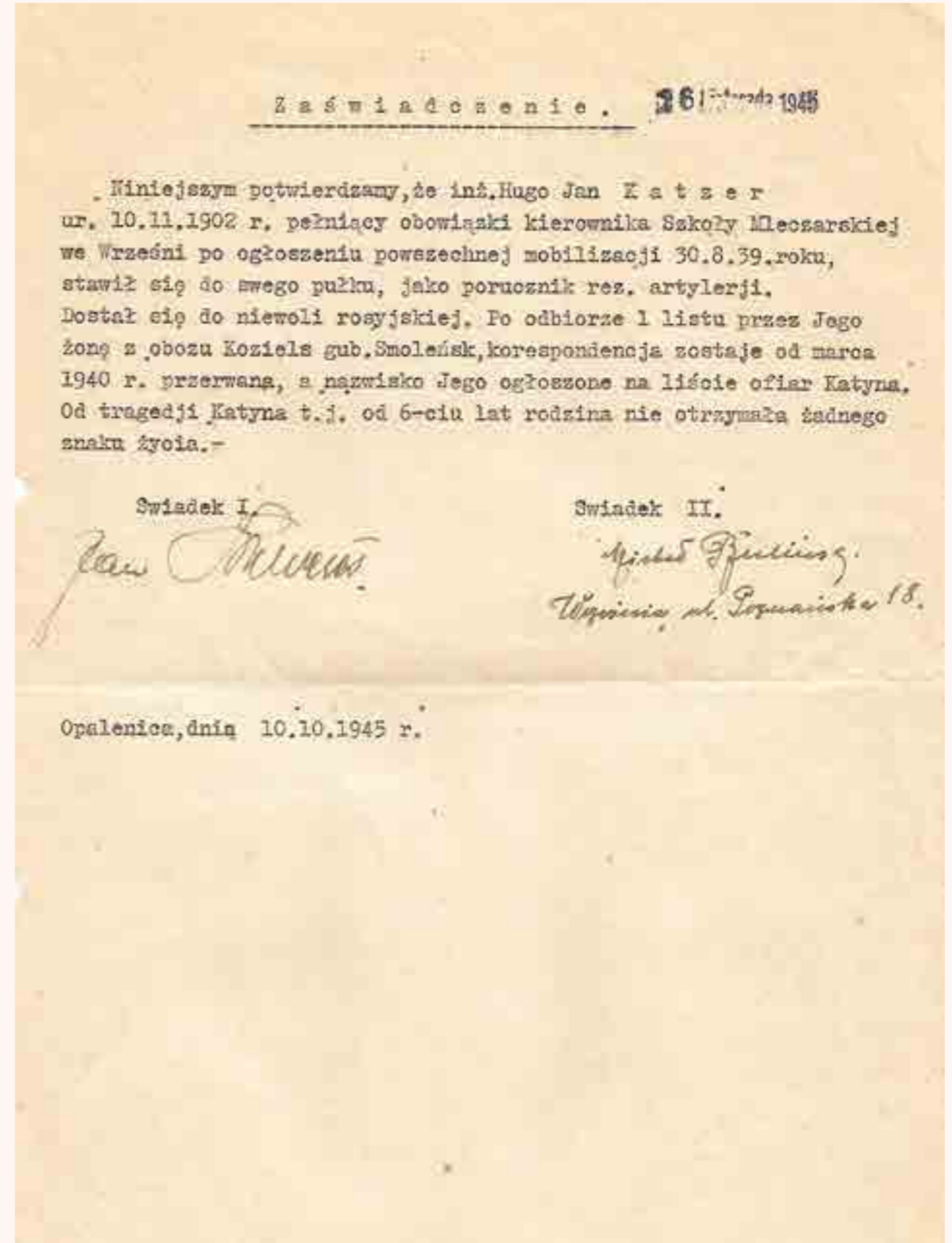
Hugo Katzer so sestrou Adelou (~ 1930)

Hugo Katzer s manželkou Máriou na svojom motocykli Ariel (~ 1936 r.)

Rodina na vstupných schodoch do domu. Zľava: Hugo Katzer, otec Bogumil, syn Artur, manželka Maria, brat Stanislaw (~ 1937)

Potvrdenie dvoch svedkov o Hugovi Katzerovi

Stredovek. Počiatky

- ¹ G. First, *Wielokulturowa Sądecczyzna – perspektywa archeologiczna*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie“, „Sandecko-spišké Zošity“, zv. 4, 2009, s. 10 – Mapa 1.
- ² Diskusiu na túto tému pred niekoľkými rokmi viedol Kazimierz Przyboś (ten istý, *Pierwsze archiwalia Muszyny*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie“, zv. 2, 2007, s. 86-95). Skrátenú a trochu upravenú verziu článku – na ktorú sa v tomto texte nebudeme odvolávať – uvádza autor na stránkach Almanachu Muszyny; pozri ten istý, *Pierwsze archiwalia Muszyny*, „Almanach Muszyny“ (ďalej: AM), 2008, s. 201-207. Pozri tiež okrem iného ďalší text K. Przybośa (ten istý, *Zamek w Muszynie*, [v:] B. Chudzińska /red./, Zamki na historycznym szlaku handlowym pogranicza polsko-słowackiego, Muszyna 2010, s. 67-74) a slovníkové heslá vypracované Karolom Nabiałkom (ten istý, *Muszyna*, [v:] W. Bukowski (red.), Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu /ďalej: SHG wk/, č. V, z. 1, wyprac. W. Bukowski i in., Krakow 2016 (Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu /ďalej: SHG zp/, zv. V), s. 93-94, 94-103, 103-116, v ktorých sú usporiadané stredoveké a rane novoveké zmienky príslušne o rieke, meste a hrade.
- ³ S. Wróblewski, *Rycerstwo ziemi sandomierskiej w średniowieczu*, Krakow 2016, s. 65-67. Viac pozornosti osobe Wysza venovali okrem iného F. Piekosiński, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, zv. III, Krakow 1901, s. CXLII, 29, 98-99, 103, 163-164, 177, 230; ten istý, *Rycerstwo polskie ...*, zv. III /z. ďalší/, Krakow 1902, s. 644; S. Zachorowski, *Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV v.*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Humanistyczno-Filozoficzny“, S. II, zv. XXVII (celkovej zbierky zv. LII), 1909, s. 247-248; J. Kurtyka, *Krąg rodowy i rodzinny Jana Pakosławica ze Stróżysk i Rzeszowa (Ze studiów nad rodem Półkoźców z XIII i XIV wieku)*, „Przemyskie Zapiski Historyczne“, R. VI-VII, 1989-1990, s. 48-49.
- ⁴ Hlbšie o poľskej vetvi kongregácie oficiálne nazwanej *Ordo Canonicorum Regularium S. Marie de Metro de Urbe de Poenitentia Beatorum Martyrum* pozri: A. Bruzdziński, *Kanonicy regularni od pokuty na ziemiach polskich*, Krakow 2003. O založení kláštora pozri tiež okrem iného J. Kurtyka, *Krąg rodowy ...*, s. 47-49; ten istý, *Libichowa-Trzciana klasztor*, [v:] F. Sikora (red.), SHG wk, č. III, z. 3, Krakow 2000 (SHG zp, zv. V), s. 604, 608 – príp. 2.
- ⁵ *Wison filius Budiugij*; pozri *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (ďalej: KMP), vyd. F. Piekosiński, zv. 1, Krakow 1876 (Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia, zv. 3), č. 18; pozri M. Barański, *Dominium Sądeckie. Od książęcego okręgu grodowego do majątku klasztoru klarysek sądeckich*, Varšava 1992, s. 41.
- ⁶ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława* (ďalej: KK), vyd. F. Piekosiński, Krakow 1874, č. 1 (Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia, zv. 1), č. 63; pozri okrem iného J. Kurtyka, *Krąg rodowy ...*, s. 48; ten istý, *Libichowa*, [v:] F. Sikora (red.), SHG wk, č. III, z. 3, s. 601.
- ⁷ B. S. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, zv. 2, Krakow 1999, s. 278, 282.
- ⁸ pozri napr. J. Kurtyka, *Krąg rodowy ...*, s. 49; W. Karasiewicz, *Pawel z Przemankowa biskup krakowski 1266-1292*, „Nasza Przeszłość“ 1959, zv. 9, s. 159-160.
- ⁹ Z. Kozłowska-Budkowa, *Wstęp*, [v:] Z. Kozłowska-Budkowa (vyd.), Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz, Varšava 1978 (Pomniki Dziejowe Polski. Séria 2, zv. 5), s. XX; *Rocznik kapituly krakowskiej* (ďalej: Rkk), vyd. Z. Kozłowska-Budkowa, [v:] Z. Kozłowska-Budkowa (vyd.), Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz, Varšava 1978 (Pomniki Dziejowe Polski. Séria 2, zv. 5), s. 94 – príp. 367, 99, 99 – príp. 387.
- ¹⁰ Robí tak Zofia Kozłowska-Budkowa (tá istá, *Wstęp ...*, s. XX; Rkk, s. 94 – príp. 367) nasleduje jednoznačne formulovaný záver Augusta Bielowského (*Monumenta Poloniae Historica*, zv. 2, vyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 781, 781 – príp. 1). Takú možnosť nespomína ale Jacek Banaszkiwicz, ktorý sa širšie zaoberal tým istým Prologom (ten istý, *Prolog do Rocznika kapituly krakowskiej, św. Stanisław i czas historyczny*, [v:] J. Banaszkiwicz i in. (red.), *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, zv. 1, Varšava 2018, s. 307-352).
- ¹¹ pozri okrem iného A. Rutkowska-Płachcińska, *Sądecczyzna w XIII i XIV wieku. Przemiany gospodarcze i społeczne*, Vroclav – Varšava – Krakow 1961, s. 27-28.
- ¹² Takto uvažuje, hoci nie bez určitých pochybností M. Barański, *Dominium Sądeckie ...*, s. 42, 261 – príp. 106.
- ¹³ KK, č. I, č. 89, 90. pozri okrem iného F. Piekosiński, *Rycerstwo polskie ...*, s. 99; *Muszyna*. [v:] Chlebowski Bronisław i in. (red.), Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (ďalej: SGKP), zv. XV, č. II, Varšava 1902, s. 363; M. Barański, *Dominium Sądeckie ...*, s. 40-422, J. Kurtyka, *Krąg rodowy ...*, s. 49.
- ¹⁴ pozri okrem iného S. Miczulski, *Początki Muszyny*, AM, 1997, s. 25-26; K. Przyboś, *Uwagi o początkach Muszyny, bez miasta a roku wydania, strojopis v zbierkach verejnej knižnice Kúpeľného mesta a obce*

v Muszynie, s. 1-2; ten istý, *Pierwsze archiwalia ...*, s. 88; Z. Perzanowski, *Dzieje osadnictwa i regionu Muszyny i Tylicza do XVIII w., bez miasta a roku wydania, strojopis v zbierkach verejnej knižnice Kúpeľného mesta a obce v Muszynie*, s. 9. Posledná z týchto prác vznikla možno v rámci prác vykonaných v 70. rokoch 20. storočia na Jagelovskej univerzite zameraných na vydanie nikdy nedokončenej monografie o kompletnej histórii Muszyny a myszyńskiego kresu. V jej rámci mala tiež vzniknúť práca Feliksa Kiryka predstavujúca dejiny miest tohto regiónu v období pred delením Poľska vydaná nakoniec ako samostatný článok publikovaný najskôr v roku 1987 na stránkach Przemyskich Zapisek Historycznych (*Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym*, „Przemyskie Zapiski Historyczne“, R. IV-V, 1986/1987, s. 7-34) a nedávno v roku 2013 pretlačený v zbierke 21 vybratých prác toho istého autora (*Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym*, [v:] ten istý, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Krakow 2013, s. 51-87); pozri príp. 1-2 oboch týchto vydání.

- ¹⁵ K. Nabiałek, *Muszyna [rzeka] ...*, s. 94.
- ¹⁶ Tieto odkazy naposledy opätovne zhromaždil a rozobral K. Nabiałek, *Muszyna [rzeka] ...*, s. 93-94.
- ¹⁷ S. Kuraś (vyd.), *Zbiór Dokumentów Małopolskich* (ďalej: ZDM), č. I, Vroclav – Varšava – Krakow 1962, č. 81.
- ¹⁸ Tak napr. S. Zachorowski, *Węgierskie i polskie osadnictwo ...*, s. 203; H. Langerowna, *System obronny doliny Dunajca w XIV wieku*, Krakow 1929 (Prace Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, č. 2), s. 11, 28; H. Stamirski, *Sądecczyzna w roku 1629*, „Rocznik Sądecki“ (ďalej: RS), zv. III, 1957, s. 137.
- ¹⁹ pozri K. Nabiałek, *Muszynka*, [v:] W. Bukowski (red.), SHG wk, č. V, z. 1, s. 94.
- ²⁰ ZDM, zv. I, č. 43; pozri tiež Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Jaszkowa*, [v:] A. Gąsiorowski (red.), SHG wk, č. II, z. 2, Vroclav – Varšava – Krakow – Gdansk – Lodź 1989 (SHG zp, zv. V), s. 269. Nezalozené v tom čase, ako chce H. Stamirski (ten istý, *Rozmieszczenie punktów osadniczych Sądecczyzny w czasie (do r. 1572) i w przestrzeni*, RS, zv. VI, 1965, s. 25; ten istý, *Muszyna i jej starostowie do roku 1781*, RS, zv. XII, 1971, s. 7) – samotnej osady Brunary, pretože právo na starostovstvo z roku 1335 – známy iba z fragmentu v poľskom preklade (S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś /vyd./, ZDM, č. IV, Vroclav – Varšava – Krakow 1969, č. 915) – je novovekým podvodom; pozri Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Brunary*, [v:] Z. Leszczyńska-Skrętowa i in. (red.), SHG wk, č. I, z. 2, Vroclav – Varšava – Krakow – Gdansk – Lodź 1985 (SHG zp, zv. V), s. 220.
- ²¹ ZDM, zv. I, č. 67; pozri tiež F. Sikora, *Andrzejówka*, [v:] Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora (vyprac.), SHG wk, č. I, z. 1, Vroclav – Varšava – Krakow – Gdansk 1980 (SHG zp, zv. V), s. 6.
- ²² KK, č. I, č. 236, 237.
- ²³ S. Morawski, *Sądecczyzna*, Krakow 1863, s. 193.
- ²⁴ S. Morawski, *Sądecczyzna ...*, s. 188. Tento názor bolo vedecky odmietnutý a prezývka biskupa sa dnes najčastejšie spája s latinským výrazom „muscato“, označujúcim „páchnuci pižmom“ alebo tiež „muscata“ podľa muškátového orieška, alebo tiež „moscato“, teda sladké biele víno (muškát); pozri E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Vroclav 1951, s. 75; zv. Silnicki, K. Gołąb, *Arcybiskup Jakub Świnka i jego epoka*, Varšava 1956, s. 247; Z. Kozłowska-Budkowa, *Przyczynki do życiorysu Jana Muskaty*, [v:] *Ars Historica*. Prace z dziejów powszechnych i Polski, Poznań 1976 (Historia, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, č. 71), s. 446; zv. Pietras, „*Krwawy wilk z pastorałem*“. *Biskup krakowski Jan zwany Muskata*, Varšava 2001, s. 16; ten istý, *W kwestii pochodzenia biskupa krakowskiego Jana Muskaty*, „Acta Universitatis Lodziensis“, *Folia Historica*, č. 72, 2001, s. 15-16; ten istý, *Biskup krakowski Jan Muskata a dzieje Muszyny*, AM, 2002, s. 12.
- ²⁵ Mac., *Muszyna*. [v:] F. Sulimierski i in. (red.), SGKP, zv. VI, Varšava 1885, s. 818; Z. Parucki (vyprac.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego jako źródło do badań rozmieszczenia sił wytwórczych kapitalizmu w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna“ 1955, z. 5, s. 17-18.
- ²⁶ W. Bębynek, *Starostwo muszyńskie. Własność biskupstwa krakowskiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki“, R. XLII, zv. LII, 1914-1916, s. 117.
- ²⁷ F. Kmietowicz, *Legenda o królu Muskacie*, „Almanach Sądecki“, R. 4, 1995, č. 4(13), s. 3-9.
- ²⁸ pozri napr. S. Inglot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku. Próba odtworzenia zaginionej części Liber Beneficiorum Długosza*, Lvov – Varšava 1925 (Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych, z. 2), s. 59; B. Rucka, *O starostach na Muszynie*, AM, 1994, s. 26; tá istá, *Dzieje Muszyny w zarysie*, AM, 1994, s. 6; S. Miczulski, *Początki Muszyny ...*, s. 26; K. Przyboś, *Uwagi o początkach Muszyny ...*, s. 1-2; ten istý, *Zamek w Muszynie*, AM, 1996, s. 13; ten istý, *Pierwsze archiwalia ...*, s. 88; ; ten istý, *Zamek w Muszynie ...*, 2010, s. 70; Z. Perzanowski, *Dzieje osadnictwa ...*, s. 9; H. Stamirski, *Sądecczyzna ...*, s. 117; ten istý, *Muszyna ...*, s. 6; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Krakow 1985 (Wyzsza Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prace Monograficzne, č. 70), s. 135; A. Rutkowska-Płachcińska,

Sądeczyzna..., s. 77; zv. Pietras, „Krwawy wilk...“, s. 128; ten istý, *Biskup krakowski Jan*..., s. 15, 17.

²⁹ S. Inglot, *Stan i rozmieszczenie*..., s. 59.

³⁰ KK, č. II, č. 379; pozri tiež: K. Nabiałek, *Muszyna [zamek]*..., s. 111, z ktorého boli prevzaté identifikácie uvedených tokov a sídiel a P. Rychlewski, *Zarys dziejów klucza muszyńskiego do końca XVIII stulecia*, „*Almanach Sądecki*“, R. IX, 2000, č. 1 (30), s. 16. O tomto dokumente H. Stamirski (*Rozmieszczenie*..., s. 27-33; ten istý, *Starostowie*..., s. 8-9) usúdil, že sa jedná o falšovanie ale väčšina odborníkov (okrem iného F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji*..., s. 141-142; ten istý, *Miasta kresu*..., s. 7-8; ten istý, *Miasta ziemi sądeckiej w XII- XVII wieku*, RS, zv. XXXV, 2007, s. 78; J. Laberschek, *Długi Łęg*, [v:] J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora /vyprac./, SHG vl., č. I, z. 3, Wrocław – Varšava – Krakov – Gdansk – Lodž 1985 /SHG zp. zv. V/, s. 553 – pozn.; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Florynka*, [v:] J. Laberschek i in. /vyprac./, SHG vl., č. I, z. 4, Wrocław – Varšava – Krakov – Gdansk – Lodž 1986 /SHG zp. zv. V/, s. 683 – pozn.) tvrdí, že na to nemal dôvod a privilégium z roku 1391, hoci vydané na základe mierne interpolovanej kópie, považuje za vierohodné.

Popisy obrázkov

s. 16 List z kalendára – január, rok 1645 z: Coler Johann, *Oeconomia Rvralis Et Domestica Darin[n] das gantz Ampt aller trewer Hauß-Vätter, Hauß-Mütter, beständiges und allgemeines Hauß-Buch, vom Haußhalten, Wein-Acker- Gärten-Blumen und Feld-Baw, begrieffen, Auch Wild- und Vögelfang, Weid-Werck, Fischereyen, Viehzucht, Holtzfällungen, und sonst von allem was zu Bestellung vnd Regierung eines wolbestelten Mayerhoffs, Länderey, gemeinen Feld vnd Haußwesens nützlich vnd vonnöhten seyn möchte. Sampt beygefüger einer experimentalischer Hauß-Apotecken und kurtzer Wundartzney-Kunst, wie dann auch eines CALENDARII perpetui. Dardurch vnnnd darinnen, wie nicht allein Menschen, Vieh, Blumen-Garten vnd Feldgewächsen, mit geringen Vnkosten mit der Hülf GOTTes zuhelffen, vnd vom Vngezieffer zu praeserviren, vnd zusäubern, sondern auch wie nach den influentiis deß Gestirns Sonn und Monds, zu rechter Zeit, dem Liecht nach, zu dängen, säen, pflanzen, erndten, vnd zu bawen sey, zu finden. Von allerhand Kauff- vnd Handelsleut, auch Doctorn, Haußvätern, Apotecern, Laboranten, Balbierern, Mahlern, Goldschmid, Müntzmeister, Ackerleut, Gärttern, Viehhändlern, Jägern, Fischern, Vöglern, vnd allen jeden, so mit Handel vnd Wandel vmbgehen, vnd ihre Geschäft, Nahrung vnd Gewerck treiben. Hievor von M. Joanne Colero, zwar beschrieben, Jetzo aber, auff ein Newes in vielen Büchern merklich corrigirt, vermehret vnd verbessert, in ZWEY THEJL abgetheilet vnd zum Ersten mahl mit schönen Kupfferstücken, Sampt vollkommenem Register in Truck verfertiget, Maintz, Durch Nicolaum Heyl, 1645 r.*

s. 17 Strana z diela Piotra Crescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, každemu stanowi potrzebne – kapitola „o spravianiu pożytkow rolnych tako o zbozu y o inszych rzeczach ktore się na rolach polnych rodzą“, rok 1549 z: ibidem.

s. 17 Strana zdiela Piotra Crescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, každemu stanowi potrzebne – kapitola „jako wino opatrzać“ a „o przetaczaniu wina“, rok 1549 z: ibidem.

s. 18 Orba, žatva, pečenie chleba a varenie, rok 1549 z: ibidem.

s. 18 Váľanie sudov s vlnom do pivnic, rok 1549 z: ibidem.

s. 19 Orba a ručné práce na poli a v záhrade, rok 1549 z: *Piotra Crescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, každemu stanowi potrzebne, Kraków*, v Heleny Florianowej, 1549 r.

s. 19 Práce na záhrade, rok 1549 z: ibidem.

s. 20 List z kalendára – november, rok 1645 z: ibidem.

Muszyna mestom. Stav výskumu vytvárania mestského centra

¹ Zničenie mestských privilégii, ku ktorému došlo dvakrát a to raz pred rokom 1589 alebo v tom roku a raz v roku 1596, spomínajú písomné pramene; pozri F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Malopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Krakov 1985 (Wyzsza Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prace Monograficzne, č. 70), s. 138, 141; ten istý, *Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym*, „Przemyskie Zapiski Historyczne“, R. IV-V, 1986/1987, s. 27; pozri tiež K. Przyboś, *Uwagi o początkach Muszyny, bez miasta a roku wydania, strojopis v zbierkach verejnej knižnice Mesta a kúpeľnej obce v Muszyne*, s. 7; ten istý, *Zamek w Muszynie*, [v:] B. Chudzińska /red./, *Zamki na historycznym szlaku handlowym pogranicza polsko-słowackiego*, Muszyna 2010, s. 71; K. Nabiałek, *Muszyna [miasto]*, [v:] W. Bukowski (red.), *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, časť V, z. 1, vyprac. W. Bukowski i in., Krakov 2016 (*Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, zv. V), s. 97-98.

² Uzatvára poznámky, ktoré tento autor naposledy uviedol o počiatkoch mesta Muszyny vo venovanom mu slovníkovom hesle; pozri K. Nabiałek, *Muszyna [miasto]*..., s. 101-102 – pozn. 2.

³ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława* (ďalej: KK), vyd. F. Piekosiński, časť II, Krakov

1883 (*Monumenta mediæ aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, zv. 1), č. 380.

⁴ KK, časť I, č. 235, 236. S rokom 1368/9, ako rokom vystavenia tohto dokumentu opakovane súhlasil F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji*..., s. 136, 193 – dodatok 8; ten istý, *Miasta kresu*..., s. 8; ten istý, *Miasta ziemi sądeckiej w XII- XVII wieku*, „*Rocznik Sądecki*“ (ďalej: RS), zv. XXXV, 2007, s. 75, dodatok 250; a s ním takisto K. Przyboś, *Uwagi o początkach Muszyny*..., s. 7; ten istý, *Pierwsze archiwalia Muszyny*, „*Zeszyty Sądecko-Spiskie*“, zv. 2, 2007, s. 88; ten istý, *Zamek w Muszynie*..., 2010, s. 71. Tento dokument z roku 1364 uvádzal už v roku 1874 Franciszek Piekosiński v dodatku k vydaniu dokumentu (KK, časť I, Krakov 1874, s. 302 – dodatok 1) a následne v úvode, ktorý predchádzal vydaniu listín trestného súdu muszynského kresu (ten istý /vyd./, *Akta sądu kryminalnego kresu muszyńskiego 1647-1765* /ďalej: ASM/, [v:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, zv. 9, Krakov 1889, s. 324), neskôr tiež okrem iného W. Bębynek, *Starostwo muszyńskie*..., s. 125, 410. Podobný názor mal aj naposledy K. Nabiałek, ktorý upozornil na to, že minimálne v roku 1368 podľa cestovného denníka sa Kazimír III. štvrtý deň (t. j. 30. novembra) po vystavení tejto listiny, t. j. po „tercia feria infra octavas beate Katherine“, zdržiaval v Poznani a teda na mieste, kam by sa z mesta jej vydania ťažko dostal, najmä panovníkov sprievod, teda vzdialeného o viac ako 330 km vzdúšnou čiarou z Krakova (ten istý, *Muszyna [miasto]*..., s. 102 - dodatok 2; A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Kazimierza Wielkiego. Materiały 1333-1370*, „*Roczniki Historyczne*“, zv. LXIV, 1998, s. 200; o rýchlosti cestovania v stredoveku pozri napr. N. Ohler, *Reisen im Mittelalter*, München – Zurich 1986, s. 138-144.

⁵ F. Kiryk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikle w Malopolsce do połowy XVII stulecia*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*“, zv. XXVIII, č. 3, 1980, s. 378; ten istý, *Rozwój urbanizacji*..., s. 131, 135. Pozri tiež ten istý, *Miasta kresu*..., s. 9, 24; ten istý, *Miasta ziemi sądeckiej*..., s. 29; a tiež práce K. Przyboša prijímajúceho návrh translácie (ten istý, *Uwagi o początkach Muszyny*..., s. 7; ten istý, *Pierwsze archiwalia*..., s. 88; ten istý, *Zamek w Muszynie*..., 2010, s. 71). Inakšie okolnosti vzniku Miastka vidí M. Zdanek (ten istý, *Miastko*, [v:] W. Bukowski /red./, SHG wk, časť IV, z. 2, vyprac. W. Bukowski i in., Krakov 2009 /SHG zp. zv. V/, s. 291), ktorý sa domnieva, že bolo založené medzi rokmi 1391 a 1445. Pozri tiež K. Nabiałek, *Muszyna [miasto]*..., s. 101 – pozn. 2.

⁶ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Malopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370)*, Wrocław – Varšava – Krakov 1982 (*Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, zv. LV), s. 34, 73.

⁷ Pozri vyššie dodatok 11-19; pozri tiež B. Kumor, *Archidiakonát sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, Lublin 1964 (*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, zv. VIII-IX), s. 99.

⁸ K. Dziwik *Struktura i rozmieszczenie feudalnej własności ziemskiej w Sądecku w XV wieku*, „*Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*“, zv. VII/VIII, 1961/1962, s. 50.

⁹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, časť I: *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Krakov 2004 (Prace Monograficzne - Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej v Krakove, č. 386), s. 140; tam tiež, časť II: *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, s. 139.

¹⁰ S. Miczulski, *Początki Muszyny*, „*Almanach Muszyny*“ (ďalej: AM), 1997, s. 27. V práci Bolesław Kumor (B.S. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, zv. 1, Krakov 1998, s. 187, sa objavuje informácia, že v roku 1344 už po založení mesta udelil kráľ Kazimír III. privilégium muszynskému richtárovi, ale na základe opisu jeho obsahu môžeme jednoznačne predpokladať, že tu ide o neskorší dokument, vystavený v roku 1364 (pozri nižšie) a teda určite ide o tlačovú chybu.

¹¹ H. Nuzikowska, *Biskupie miasteczko* [časť 3], „*Ziemia*“, R. IV, , č. 43, 1913, s. 698; pozri tiež J. Wnęk, *Przeszłość Muszyny w świetle publikacji Heleny Nuzikowskiej Biskupie miasteczko*, AM, 2009, s. 237.

¹² S. Miczulski, *Początki Muszyny*..., s. 23-24.

¹³ A. Berdecka, *Lokacje*..., passim – najmä s. 73-75.

¹⁴ M. Kordecki, *Z dziejów sztuki „państwa muszyńskiego“ dawnego dominium biskupów krakowskich w Beskidzie Sądeckim*, „*Teki Krakowskie*“, zv. III, 1996, s. 31-33.

¹⁵ Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne* ..., časť I, passim; tamtiež, časť II, s. 139-144.

¹⁶ R. Malik, *Muszyna. Charakterystyka rozplanowania miasta lokacyjnego w oparciu o wyniki badań nad wielkością i kształtem działki siedliskowej*, „*Wiadomości Konserwatorskie*“, č. 51, 2017, s. 30-41.

¹⁷ Z nich bol najviac využívaný bohatý kartografický materiál, avšak dost' neskorý, pretože najskôr sa vzťahoval ku koncu 18. storočia, najmä :

- tzv. mapa Schwalbitza (*Uibersicht Plan der Relig. Fonds Herrschaft Muszyna für den k.k. Herrn Cameralrath von Kreuz... gezeichnet...*), pochádzajúca určite z konca 18. storočia a sprístupnenej tlačou K. Korneckým (ten istý, *Z dziejów sztuki...*, s. 51)

- tzv. mapa Miega, vyhotovená v rokoch 1779-1783 v mierke 1:28800 (s archívnym názvom *Karte des Königreiches Galizien und Lodomerien*) uložená v Österreichischen Staatsarchiv Kriegsarchiv vo Viedni, Kartensammlung, zn. B IXa 390, zachovaná v origináli a v dvoch kópiách (pozri L. Sawicki, *Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu, odnoszących się do ziem polskich*, Varšava 1920 (Przyczynki do bibliografii kartograficznej ziem polskich, 1), s. 81; A. Konias, *Kartografia topograficzna Śląska Cieszyńskiego i zaboru austriackiego od II połowy XVIII wieku do początku XX wieku*, Katowice 2000 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach č. 1866), s. 50-52; ten istý, *Pierwsze wojskowe zdjęcie Galicji z okresu józefińskiego*, [v:] W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga (red.), *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej, 1779-1783*, zv. 2, časť A: Oddiely 31-52, s. XXXI-XXXVIII) W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga (red.), *Galicja na józefińskiej mapie...*, zv. 2, časť B: *Faksimilia arkuszy 31-52*, Krakov 2013, list 52, ktoré sa líšia obsahom, ako a spracovaním,

- katastrálne plány Haliče, vyhotovené v mierke 1:2880, hlavne kataster z roku 1846, uložený v Národnom archíve v Krakove (ďalej ANK), Kataster galicyjski, sign. 2508: *206 Markt Muszyna in Galizien Sandecer Kreis*, listy III, IV, IV.

¹⁸ Podľa A. Berdeckej (tá istá, *Lokacje...*, s. 91) meral 48,9 x 158,4 m, podľa B. Krasnowolského (ten istý, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, časť II, s. 140) 45 x 160 m, podľa R. Malika (ten istý, *Muszyna...*, s. 34, 35 – s. XXX8) 48 x 144 m. Pri hľadani analógie takej dispozície stredovekej Muszyny upozornil M. Kornecki na odlišnosť tvaru námestia vo vzťahu k iným vtedajším mestám v Malopolsku, kde bolo námestie zvyčajne zriadené na pôdoryse štvorca a preto jeho vzory hľadal na území historického Horného Uhorska (ako príklad uvádza okrem iného blízky Bardejov s radnicou v strede predĺženého námestia a kostolom nachádzajúcim sa v rohu jednej z kratších strán námestia) a tiež poukázal na použitie podobného pôdorysu v neďalekom Miastku (dnes Tyliczi); pozri ten istý, *Z dziejów sztuki...*, s. 33.

¹⁹ T. Jakimowicz, *Ratusz jako miejsce kultowe*, [v:] S. Latour (red.), *Ratusz w miastach północnej Europy. Materiały z sesji Ratusz w miastach nadbałtyckich*, Gdansk 1997, s. 36-43.

²⁰ M. Zlat, *Ratusz – zamek mieszczan: symbolika typu architektonicznego i jego form*, [v:] S. Latour (red.), *Ratusz w miastach północnej Europy...*, s. 13-36.

²¹ F. Kiryk, *Miasta kresu...*, s. 80; W. Kmiotowicz, *Muszyńskie domy, których już nie ma*, AM, 1998, s. 76. O zagadnieniach zviazaných z muszyńskimi ratuszami pozri tiež J. Pietrzak, Program uzupelniających badań archeologicznych Rynku w Muszynie realizowanych w 2015 roku, w obrębie części działek geodezyjnych č. 864 i 1211/1, Lodž 2015, výťahok dostupný na strane: <http://bip.malopolska.pl/pobierz/1305092.html>.

²² S. Kuraś (vyd.), *Ordynacje i ustawy wiejski z Archiwum Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie, 1451-1689*, Krakov 1960, č. 99. Pozri okrem iného H. Stamiński, *Muszyna i jej starostowie...*, s. 37; W. Kmiotowicz, *Muszyńskie domy...*, s. 76.

²³ S. Kuraś (vyd.), *Ordynacje...*, č. 99. Pozri okrem iného W. Kmiotowicz, *Muszyńskie domy...*, s. 76.

²⁴ ASM, č. 2.

²⁵ ASM, č. 1; W. Kmiotowicz, *Muszyńskie domy...*, s. 76.

²⁶ S. Kuraś (vyd.), *Ordynacje...*, č. 99.

²⁷ Archeologický výskum vykonaný v roku 2015 viedol k odkrytiu pozostatkov biskupských pivníc na víno dovážané z Uhorska. Prvé vznikli v prvej polovici 17. storočia a možnože na prelome 16. a 17. storočia. Boli vymurované z miestneho kameňa, s klenbami a osvetlené (a aj vetrané) dvomi oknami. Prístup do nich z úroveň námestia umožňovali schody umiestnené z východu aj západu. Je tiež možné, že do jednej z pivníc viedla široká rampa, umožňujúca váľanie sudov s vínom. Celá konštrukcia bola natoľko solídna, že v roku 1647 na nej bola postavená nová radnica, žiaľ archeologické práce neprinesli informácie o jej nedochovanej nadzemnej časti; pozri A. Ginter, K. Durda, *Opracowanie badań archeologicznych Rynku w Muszynie zrealizowanych w 2015 roku w obrębie działek geodezyjnych nr 864 i 1211/1*, Owczary 2016, výťahok majú k dispozícii autori.

²⁸ Kniha protokolov jednoznačne spomína 13 „radničných“ zasadani tohto súdu uskutočnené v rokoch 1654-1765, z ktorých prvých 11 sa určite konalo v tejto budove; pozri ASM, č. 13, 15, 17, 20, 23, 24, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 36.

²⁹ F. Kiryk, *Miasta kresu...*, s. 80; K. Przyboś, *Księga przyjęć do miasta Muszyny*, AM, 2008, 33-34. V týchto

pracach možno nájsť zopár informácií o muszyńských orgánoch a súdoch.

³⁰ ASM, č. 18, 27. Pozri tiež článok „Sprawiedliwość. Sąd Kryminalny Kresu Muszyńskiego“ v tejto knihe.

³¹ A. Ginter, K. Durda, *Opracowanie badań...*

³² W. Kmiotowicz, *Muszyńskie domy...*, s. 76-77. O využívaní radníc v mazovských mestách plockých a poznanských biskupov ako krčiem písal nedávno J. Pietrzak, rovnakú situáciu v menších sliezskych mestách spomínali G. Grundmann a tiež Tadeusz Chrzanowski; pozri J. Pietrzak, *Nowożytnie budownictwo dworskie w dobrach biskupich na Mazowszu*, Lodž 2013, s. 102-103; G. Grundmann, *Deutsche Kunst im befreiten Schlesien*, Breslau 1944 (vyd. 2 rozšírené), passim; T. Chrzanowski, *Karczmy i zajazdy polskie*, Varšava 1958, s. 34.

³³ H. Stamiński, *Muszyna i jej starostowie...*, s. 38.

³⁴ Pozri článok „Sprawiedliwość. Sąd Kryminalny Kresu Muszyńskiego“ v tejto knihe, kde sa hovorí okrem iného o telesných trestoch vykonávaných na námestí.

³⁵ Pozri okrem iného S. Kuraś (vyd.), *Ordynacje...*, č. 99; F. Kiryk, *Miasta kresu...*, s. 29; K. Nabiałek, *Muszyna [miasto]...*, s. 97.

³⁶ V ANK sú uložené Listiny mesta Muszyny, zn. 12-24, pozri H. Stamiński, *Przyjęcia do prawa miejskiego Muszyny w latach 1601-1830*, RS, zv. XIV, 1973, s. 41-66; K. Przyboś, *Obywatele muszyńscy w latach 1601-1833*, AM, 2009, s. 67-84.

Popisy obrázkov

s. 21 Bývalá zástavba námestia. S. XXXL. Dąbrowska, približne polovica 19. storočia.

s. 23 Výsek z tzv. Schwalbitzovej mapy z konca 18. storočia (Uibersicht Plan der Relig. Fonds Herrschaft Muszyna für den k. k. Herrn Cameralrath von Kreuz... gezeichnet...). Repr. z: M. Kornecki, *Z dziejów sztuki...*, s. 51.

s. 24-25 Výsek z dvoch verzí mapového listu 52 tzv. Miegovej mapy z rokov 1779-83; org. Österreichischen Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Wien, Kartensammlung, zn. B IXa 390. Repr. a) z: *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej, 1779-1783*, zv. 2, č. B, Faksimilia arkuszy 31-52, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Krakov 2013; b) z: <https://mapire.eu/de/map/europe-18century-firstsurvey>.

s. 26 Výsek z katastrálneho plánu z roku 1846. Rep. z: M. Przybyła, *Výsledky archeologických geofyzikálních výskumov...*, s. XXX10; org. v Národnom archíve v Krakove, Kataster Galicyjski, zn. 2508: *Markt Muszyn in Galizien Sandecer Kreis*.

s. 27 Bývalá zástavba námestia, s. XXXJ. Matejko 1867, Tygodnik Ilustrowany 1868.

s. 28 Námestie v Muszynie na počiatku 20. storočia. Pohľad zo severu na kaplnku sv. Jána Nepomuckého, domy na juhovýchodnej strane a na radnicu. Fot. na pohľadnici vydanéj približne v roku 1910, z: W. Kmiotowicz, *Muszyńskie doFmy, których już nie ma*, „Almanach Muszyny“, 1998, s. 77.

s. 28 Námestie v Muszynie v roku 1913. Pohľad z juhozápadu na radnicu a kaplnku sv. Flóriána. Repr. z W. Witek, *Návrh revitalizácie muszyńského námestia a jeho pamiatok. Přípravná štúdia*, Krakov 2005, strojopis v archíve Úradu kúpeľného mesta a obce Muszyna; fot. v zbierkach Almanachu Muszyny.

s. 29 Námestie v Muszynie v roku 1913. Pohľad zo severovýchodu na radnicu a kaplnku sv. Flóriána. Repr. z W. Witek, *Návrh reštaurovania...*, s. 15; fot. v zbierkach Almanachu Muszyny.

s. 29 Námestie v Muszynie v roku 1913. Pohľad zo severu na fragmenty juhovýchodnej strany domov a radnicu. Repr. z W. Witek, *Návrh reštaurovania...*, s. 15; fot. v zbierkach Almanachu Muszyny.

Spravodlivosť. Kriminálny Súd Muszyńského Kresu

¹ V Národnom archíve v Krakove (ďalej: NAK), v súbore Spisy mesta Muszyny (ďalej: AmM) je uložených 10 muszyńských súdnych kníh obsahujúcich roky 1601-1828, z ktorých dve obsahujú spisy práve tohto súdu; pozri NAK, AmM, 17: Fragmenty księgi sądowej, zwłaszcza prawa rugowego Muszyny (1754-1759), rukopis; na tom istom mieste, značka 18: Księga sądu kresu muszyńskiego (1761-1793), rukopis. Pre svoje práce z nich čerpali okrem iného Stanisław Płaza (*Doraźny sąd kryminalny klucza muszyńskiego (XVII-XVIII w.)*), „Zasopismo Prawno-Historyczne“, zv. XL, 1988, z. 2, s. 199-212), Tomasz Wiślicz (napr. *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów malopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Varšava 2001; ten istý, *Z zagadnień obyczajowości seksualnej chłopów w Polsce XVI-XVIII wieku. Przyzwolenie i penalizacja*, „Lud“, zv. 88, 2004, s. 41-63; ten istý, *Upodobanie:*

Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia. Wrocław 2012; *Fabrykacja nierządnic, czyli o ofiarach względnej swobody seksualnej na polskiej wsi przedrozbiorowej.* „Lud”, zv. 101, 2017, s. 129-148). V tom istom archívnom súbore sa nachádza aj Kniha radcov Muszyny sporných aj nesporných súdnych prípadov. (pro actis ut pote decretis, inscriptionibus, obligationibus, quietationibus) z l. 1601-1678 oraz przyjęcia do prawa miejskiego z l. 1677-1828 (NAK, AmM, značka 12), 4 zväzky Knih prísediacich Muszyny postupne z l. 1654-1694, 1739-1753, 1753-1766 i 1754-1785 (na tom istom mieste, značka 13, 14, 15, 16), Súdna kniha radcov a prísediacich Muszyny /1786-1794/ (na tom istom mieste, značka 19), Protokol súdnych prípadov (nesporných) Muszyny /1792-1799/ (na tom istom mieste, značka 20) a Inkvizícia Muszyny /1794-1796/ (na tom istom mieste, značka 21) – zo spisov súvisiacich s prijímaním do mestského práva čerpal Henryk Stamirski (*Przyjęcia do prawa miejskiego...*, s. 41-66).

² F. Piekosiński (vyd.), *Acta sądu kryminalnego kresu muszyńskiego 1647-1765* (ďalej: ASM), [v:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, zv. 9, Krakov 1889, s. 322-395. V tejto publikácii okrem úvodu o povahe, činnosti a procedúrach muszynského súdu píše medzi inými Helena Nuzikowska (Biskupie miasteczko [cz. 7], „Ziemia”, R. IV, 1913, nr 47, s. 702-705), Teofil Emil Modelski (*Prawo kreskie w państwie Muszyńskim i Lubowelskiem*, [v:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, zv. 2, Lvov 1925, s. 149-158), Stanisław Plaza (*Doraźny sąd kryminalny...*) a Wit Kmietowicz (*Dura lex, sed lex rzecz o tym jak sądy ferowały wyroki w „państwie muszyńskim”*, AM, 2006, s. 65-73) a pred niekoľkými rokmi tiež, hoci skôr okrajovo, Grzegorz M. Kowalski (*Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce XVI–XVIII w.*, Krakov 2013) a Marian Mikołajczyk (*Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI–XVIII wieku*, Katowice 2013). V poslednom čase okrem iného o muszynských procesoch o čarách krátko písal Tomasz Wiślicz (*Czary przed sądami wiejskimi w Polsce w XVI–XVIII w.* „Czasopismo Prawno-Historyczne”, zv. XLIX, 1997, z. 1-2, s.

³ Pozri napr. W. Uruszczak (vyprac. a vyd.), *Acta maleficorum Wisniciae. Księga zloczyńców Sądu Kryminalnego w Wiśniczu (1629-1665)* (ďalej: ASW I), v spolupráci s: I. Dwornicka, Krakov 2003, č. 33 /1653/: kde je zapísané pri prípade Romana z Krzyżowku súdeného v Muszynie (pozri ASM, č. 11 /1653/), že sú to ...*Testamenty z čiernych knih muszynských a prevedené do týchto čiernych knih ...* Pozri tiež: W. Uruszczak (vyprac. a vyd.), *Acta maleficorum Wisniciae. Księga zloczyńców Sądu Kryminalnego w Wiśniczu (1665-1785)* (ďalej: ASW II), v spolupráci s: B. Migda, A. Karabowicz a A. Uruszczak, Krakov 2010.

⁴ ASM, č. 1, 2 /1647/; č. 3, 4 /1648/; č. 9 /1649/; č. 11 /1653/; č. 12 /t. r./; č. 13, 15 /1654/; č. 16 /1657/; č. 17 /1661/; č. 18 /1678/; č. 19 /1679/; č. 20 /t. r./; č. 21, 22 /1664/; č. 23 /1682/; č. 24, 25 /1683/; č. 26 /1685/; č. 27 /1686/; č. 28, 29 /1687/; č. 30 /1702/; č. 31 /1707/; č. 32 /1719/; č. 33 /1727/; č. 34 /1762/; č. 35 /1763/; č. 36 /1765/.

⁵ ASM, č. 5 /1645/.

⁶ ASM, č. 6 /1649/.

⁷ ASM, č. 7, 8 /1649/.

⁸ ASM, č. 10 /1652/.

⁹ ASM, č. 14 /1654/.

¹⁰ ASM, passim.

¹¹ ASM, č. 2 /1647/; č. 13, 15 /1654/; č. 17 /1661/; č. 20 /t. r./; č. 23 /1682/; č. 24 /1683/; č. 26 /1685/; č. 27 /1686/; č. 32 /1719/; č. 33 /1727/; č. 34 /1762/; č. 35 /1763/; č. 36 /1765/.

¹² ASM, č. 16, 327 (úvod); S. Plaza, *Doraźny sąd kryminalny...*, s. 201.

¹³ ASM, s. 35.

¹⁴ ASM, č. 1, 2 /1647/; č. 11 /1653/; č. 12 /t. r./; č. 13 /1654/; č. 18 /1678/; č. 19 /1679/; č. 21 /1664/; č. 24 /1683/; č. 26 /1685/; č. 29 /1687/; č. 31 /1707/; č. 32 /1719/; č. 33 /1727/.

¹⁵ ASM, č. 1 /1647/; č. 18 /1678/.

¹⁶ ASM, č. 35 /1763/.

¹⁷ ASM, č. 34 /1762/.

¹⁸ W. Kmietowicz, *Dura lex, sed lex...*, s. 66. Nebolo to však prvýkrát, kedy sa muszynské potreby týkajúce sa spravodlivosti mali objaviť v rukách externého špecialistu, pretože už na jar roku 1463 muszynský starosta Jan Wolski v liste bardejovskému sudcovi žiadal, hoci nevieme s akým výsledkom, o vyslaní kata pre obesenie Piotra Wołocha, ktorý ...*multa mala vobis fecit...*, pozri S. A. Sroka (vyd. a vyprac.).

Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier, zv. II, Krakov 2000, č. 190.

¹⁹ ASM, č. 18 /1678/; č. 19 /1679/; č. 20 /t. r./; č. 21 /1664/; č. 26 /1685/; č. 27 /1686/; č. 30 /1702/.

²⁰ ASM, č. 31 /1707/.

²¹ ASM, č. 32 /1719/.

²² ASM, passim – okrem iného č. 6 /1649/: ...*tractus (...) Igne ustus (...) Igne adustus recognouit...*; č. 16 /1657/: ...*tractus (...) Tertio et quarto igne vstus (...) recognouit...*; č. 19 /1679/: ...*primo tractus (...) Secundo tractus et primo igne examinatus recognouit...*; č. 20 /t. r./: ...*trikrát rozťahovaný a ohňom skúšaný...*; č. 32 /1719/: ...*dvakrát naťahovaný a trikrát ohňom skúšaný ...*

²³ ASM, č. 30 /1702/: ...*ked' bol druhýkrát a prvý rozťahovaný (...) vypovedal. A potreti rozťahovaný do ničoho sa nepriznáva...*

²⁴ ASM, passim – o. i. v roku 1678 /č. 27 sa spomína ...*trojité väzenie ...*, ktoré zo zadržaného ... *zišlo...*

²⁵ ASM, č. 18 /1678/; č. 27 /1689/.

²⁶ ASM, č. 1, 2 /1647/; č. 3, 4 /1648/; č. 11 /1653/; č. 15 /1654/; č. 16 /1657/; č. 21, 22 /1664/; č. 26 /1685/; č. 27 /1686/; č. 31 /1707/; č. 33 /1727/.

²⁷ ASM, č. 9 /1649/; č. 13 /1644/; č. 17 /1661/; č. 20 /t. r./; č. 23 /1682/; č. 25 /1683/; č. 28, 29 /1687/; č. 30 /1702/; č. 32 /1719/.

²⁸ ASM, č. 12 /t. r./; č. 34 /1762/; č. 36 /1765/.

²⁹ ASM, č. 18 /1678/; č. 35 /1763/.

³⁰ ASM, č. 19 /1679/; 24 /1683/.

³¹ O niektorých z nich, a tiež iných referoval už Wit Kmietowicz; pozri ten istý, *Muszyńskie czarownice, mamuny, boginki i...*, AM, 1993, s. 5-12; ten istý, *Dura lex, sed lex...*, s. 65-73.

³² ASM, č. 1; *Pitawal muszyński*, „Echo Muszyny”, 1994, č. 1, s. 9.

³³ ASM, č. 2 /1647/ – nakoniec oboch – otca vďaka milosti – rozštvrtili.

³⁴ Pozri tiež ASM, č. 3, 4 /1648/; č. 11 /1653/; č. 16 /1657/; č. 21 /1664/; č. 26 /1685/; č. 31 /1707/; č. 33 /1727/.

³⁵ ASM, č. 15 /1654/.

³⁶ ASM, č. 24 /1683/.

³⁷ ASM, č. 19 /1679/.

³⁸ O tejto problematike viac pozri napr.: J. Wijaczka, *Kościół wobec czarów w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku (na tle europejskim)*, Varšava 2016.

³⁹ ASM, č. 18 /1678/; pozri W. Kmietowicz, *Muszyńskie czarownice...*, s. 5-12.

⁴⁰ ASM, č. 35 /1763/; S. Witecki, *Nabywanie reputacji czarownicy. Mikrohistoryczna interpretacja losów Oryny Pawliszanki, mieszczyki z Tylicza*, Krakov 2012, strojopis licenciátskej práce dostupný na: https://www.academia.edu/3833935/Nabywanie_reputacji_czarownicy_Mikrohistoryczna_interpretacja_zycia_Oryny_Pawliszanki_mieszczyki_Tylicza, s. 52-63, prístup dňa 30.10.2018

⁴¹ Pozri ASM, č. 12 /t. r./; č. 36 /1765/.

⁴² Pozri napr. ASW II, č. 27, 36.

⁴³ ASM, č. 34 /1762/; pozri tiež S. Plaza, *Doraźny sąd kryminalny...*, s. 205 – príp. 29.

⁴⁴ ASM, č. 9 /1649/; č. 20 /t. r./; č. 29 /1687/; č. 30 /1702 r.

⁴⁵ ASM, č. 21 /1664/.

⁴⁶ ASM, č. 33 /1727/ – odsúdená bol po s'atí rozštvrtény.

⁴⁷ ASM, č. 9 /1649/; č. 29 /1687/.

⁴⁸ ASM, č. 19 /1679/ – odsúdený na hranicu bol s'atý mečom; č. 20 /t. r./ – odsúdený na obesenie bol s'atý mečom; č. 26 /1685/ – odsúdený na lámanie kolesom bol obesený; č. 34 /1762/ – odsúdený na

...lámanie kolesom... najskôr sťatý mečom a až potom boli jeho ostatky kolesom lámané, useknutá hlava bola napichnutá na kôl.

⁴⁹ Navyše jeden trest smrti bol vydaný v neprítomnosti; pozri ASM, č. 27 /1686/.

⁵⁰ W. Kmietowicz, *Dura lex, sed lex...*, s. 66.

⁵¹ ASM, č. 17 /1661/ – vinný za vykradnutie kostola dostal záruky zo strany obce; č. 23 /1682/ – jeden z dvoch zlodějov bol na základe príhovoru a záruky niekoľkých osôb, vrátane muszynského farára, potrestaný sto ranami na rínku, druhý sa trestu úplne vyhol.

⁵² ASM, č. 28 /1687/ – čo podporila záruka obce, obvinený však dostal trest sto rán palicou na rínku ... pamätného...

⁵³ ASM, č. 19 /1679/ – podpaľáčka odsúdená na sťatie mečom a súčasne znásilnená mala dostať 50 rán palicou, ktoré mal verejne vykonať jej muž.

⁵⁴ ASM, č. 36 /1765/ – otec po pôrode zabitého dieťa bol odsúdený na 50 verejne vykonaných rán palicou. Mal takisto odovzdať ...do pokladnice muszynského farského kostola hrivien N. 10, Právu per medium, (...) vosku funtov N. 2, do jastrzębského kostola vosku funtov N. 2... Jastrzębskému richtárovi ...že neboli opatrní, pri zaobchádzaní s tou tehotnou ženou... mali odovzdať ...do pokladnice hrivien N. 4, Právu N. 2.

Popisy obrázkov

s. 30 Karpatský zbójnik za: *Einer von den Freibeutern des Carpatischen Gebirgs, die man Corallen nennt* [Jeden ze zbójników z Gór Karpackich zwanych Góralami], za: *Neu-eröffnete Welt-Galleria. Worinnen sehr curios und begnügt unter die Augen kommen allerley Aufzüge und Kleidungen unterschiedlicher Stände und Nationen: Forderist aber ist darinnen in Kupffer entworfen Die Kayserl. Hoffstatt in Wien/ Wie dann auch Anderer hohen Häupter und Potentaten; Biß endlich gar auf den mindesten Gemeinen Mann/ Mit sonderm Fleiß zusammen gebracht von P. Abrahamo à S. Clara ... und von Christoph Weigel in Kupffer gestochen ...*, Nürnberg 1703, nr 67 (<http://diglib.hab.de/drucke/wt-4f-93/start.htm>).

s. 31 Bosorky v manuskripte z roku 1440 za: M. Le Franc, *Le Champion des Dames*, rkpis. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, sygn. Français 12476, f. 105v /fragm./ (ark:/12148/btv1b525033083).

s. 32 Bosorka prisahajúca diablove (1486) za: H. Vintler, *Das buoch der tugend...*, k. [167] (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00032399-1).

s. 32 Magická krádež mlieka (1486) za: H. Vintler, *Das buoch der tugend...*, k. [156v] (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00032399-1).

s. 33 Mučenie pri vypočúvaní (1509) za: U. Tengler, *Layen Spiegel, Von rechtmässigen ordnungen in Burgerlichen vnd peinlichen regimenten*, Augspurg 1509, k. [142] (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00002001-0).

s. 33 Vypočúvanie v mučiarni (1577) za: *Peinlich Halssgericht. Des Allerdurchleuchtigste[n] Grossmächtigsten / vnüberwindlichsten Keyser Carols deß Fünfften/ vnd deß Heyligen Römischen Reichs peinlich Gerichts Ordnung / auff den Reichsstägen zu Augspurg vnd Regenspurg/ in Jaren dreissig / vnd zwey und dreyssig gehalten/ auffgericht vnd beschlossen*, Franckfurt am Mayn, durch J. Schmidt, in Verlegung S. Feyrabends, 1577 ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_Constitutio_criminalis_Carolina_\(1577\)_26.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_Constitutio_criminalis_Carolina_(1577)_26.jpg)).

s. 34 Žena v klade (1486) za: H. Vintler, *Das buoch der tugend*, Augsburg [14]86, k. [173] (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00032399-1).

s. 34 Muži v klade (1511) za: U. Tengler, *Der neü Layenspiegel, Von rechtmässigen ordnungen in Burgerlichen vnd peinlich[e]n Regimenten. Mit Addit[i]on. Auch der guldin Bulla/ Königlich reformat[i]on landfriden. Auch bewärung gemainer recht vn[d] andern antzaigen. Cum priuilegio ne q[uo]s audeat hocopus intra tempus determinatum imprimere sub pena in eo promulganda*, Augspurg 1511, k. LLIIv (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00002007-2).

s. 35 Vypočúvanie v mučiarni (1507) za: *Bambergische halsgerichts ordenu[n]g*, Bamberg 1507.06.19., durch H. Pfeyll, k. XIX (urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000001966).

s. 35 Vypočúvanie v mučiarni (1508) za: *BAmbergische halsgerichts/ vnd rechtlich Ordnung, in peynlichensachen zu volnfar[e]n, allen Stetten/ Commune[n] Regimenten/ Amptleüten/ Vögten/ Verwesern/ Schulteyßen/ Schöffen*

vn[d] richtern Dienlich/fürderlich vn[d] behilfflich/ Darnach zuhandeln vnd rechtspreche[n]/ gantz glich-förmig gemeyne[n] geschriben Rechten [et]c. Dar auß auch diß büchlin getzogen vn[d] fleissig gemeynem nutz zugüt/ gesammelt vnd verordnetist, Mentz 1508.10.28., durch J. Schöffler, k. [16v] (urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000030167).

s. 36 Spôsoby popravovania odsúdených, vymeriavania telesných trestov a trestov na cti (1509) za: U. Tengler, *Layen Spiegel...*, k. [149v-150] (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00002001-0).

s. 36 Krádež mlieka (1516) za: J. Geiler von Kaysersberg, *Die Emeis Dis ist das büch von der Omeissen. vnnd auch. Her der künnig ich diene gern. Vnd sage[n] von Eigenschafft der Omeissen /vnd gibt vnderweisung vo[n] de[n] vnholden vnd hexen /vnd von gespenst der geist /vnnd von dem wütenden heer wunderbarlich /vnd nützlich zewissen /was man daruon halten oder glauben soll...*, Straßburg 1516, Getruckt ... von J. Grieninge, k. LIV (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00014717-8).

s. 37 Popravisko, nástroje používané pri vykonávaní trestov smrti, trestov zmrzačenia, poníženia a mučenia (1507) za: *Bambergische halsgerichts ordenu[n]g...*, k. tytułowa (urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000001966).

s. 37 Popravisko, nástroje používané pri vykonávaní trestov smrti, trestov zmrzačenia, poníženia a mučenia (1508) za: *BAmbergische halsgerichts / vnd rechtlich Ordnung...*, k. tytułowa (urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000030167).

s. 37 Popraviská a nástroje používané pri poprave (1533) za: *Des allerdurchleuchtigsten großmechtigste[n] vnüberwindlichsten Keyser Karls des fünfften: vnnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gericht ordnung /auff den Reichsstägen zu Augspurg vnd Regenspurgk /in[n] jaren dreissig /vn[d] zwey vnd dreissig gehalten / uffgericht vnd beschlossen*, Meyntz 1533, bei I. Schöffler, k. tytułowa (<http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10941443-4>).

s. 38 Poprava lámaním v kolese, obesením a sťatím (1508) za: *BAmbergische halsgerichts/ vnd rechtlich Ordnung...*, k. [26v] (urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000030167).

s. 38 Bosorky privolávajúce dážd (1498) za: U. Molitor, *De lamiis et pythonicis mulieribus ad illustrissimum principem dominiu[m] Sigismundum archiducem austriae tractatus pulcherrimus*, [Köln], [ca. 1498], k. tytułowa (urn:nbn:de:bvb:12-bsb00039911-5).

Katyń. Miejsce spoczynku muszyńskich oficerów

¹ S. Jaczyński, *Obozy jenieckie w ZSRR IX 1939 -VII 1940*, [w:] *Zbrodnia katyńska. Droga do prawdy*, red. M. Tarczyński, Varšava 1992, s. 51 -76.

² S. Śniezko, *Zabiegi o wszczęcie śledztwa w sprawie katyńskiej oraz prac ekshumacyjnych w Charkowie i Miednoje*, „Zeszyty Katyńskie”, 1992, č. 2, s. 165, 164-176.

³ S. Swianiewicz, *W cieniu Katynia*, Varšava: „Czytelnik”, 1990.

⁴ A. Przewoźnik, J. Adamska, *Katyń. Zbrodnia, prawda, pamięć*. Varšava, 2010, s. 571-576.

⁵ <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/39600,Oswiadczenie-IPN-w-sprawie-profanacji-cmentarza-w-Katyniu.html> (prístup 02.01.2018).

⁶ F. Kmietowicz, *Lista Katyńska Muszyny*, b.m.r. [strojopis v Mestskej knižnici mesta a kúpeľnej obce Muszyna].

⁷ <https://timenote.info/pl/Zygmunt-Aleksander-Hetper>, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/5889> (prístup 02.10.2018).

⁸ J. Giza, *Katyński suplement*, „Almanach Sądecki”, 1993, č. 4, s. 44, 42-51.

⁹ F. Kmietowicz, *Lista Katyńska...*; J. Piachy, *Mój brat – Kazimierz Miczulski*, Almanach Muszyny, 2000, s. 218-219.

¹⁰ *Ibidem*; A. Szczęśniak, *Katyń*, Varšava 1989, s. 112.

Minulosť a ľudia

Archeologické výskumy

Hrad a hradisko

Stav archeologického výskumu

Zemný násyp

Archeologický výskum v Muszyne

Hradisko

Archeologický výskum v Muszyne

(Ne)obyčajný svedkovia života na hrade

O výnimočných pamiatkach

Strava obyvateľov hradiska

Archeozoologická analýza pozostatkov z hradiska v Muszyne

O peniazoch

Mince z muszynského hradiska

Hrad

Archeologický výskum v Plavči

Poznámky pod čiarou

Hrad a hradisko

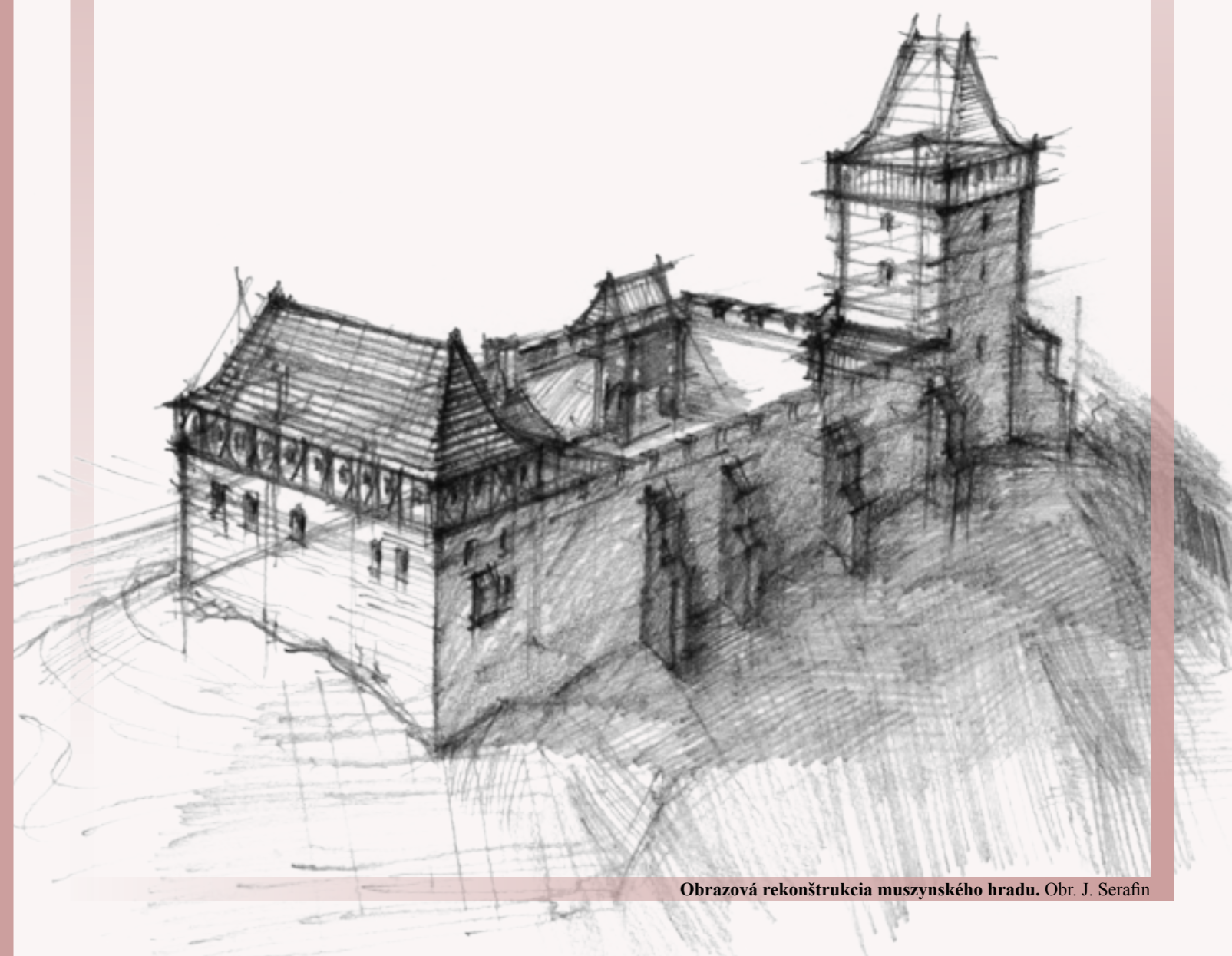
Stav archeologického výskumu

Artur Ginter

Lodžská univerzita

Magdalena Majorek

Lodžská univerzita

Obrazová rekonštrukcia muszynského hradu. Obr. J. Serafin

Región Muszyny sa už roky ocitá v oblasti záujmu zástupcov rôznych vedných disciplín: geografov, historikov, archeológov, krajinárov a fotografov.

Región rozprestierajúci sa v Sondeckom Beskide v doline Popradu a jeho prítokov vyznačuje sa bohatou geograficko-kultúrnou minulosťou. Sondecký Beskid je mezoregión siahajúci až na Slovensko a je súčasťou Západných Beskíd. V administratívnych hraniciach Poľska zaberá povrch približne 670 m². Tiahne sa od doliny Dunajca na západe do doliny Kamienice, Mochnaczky a Muszynky na východe. Na juhu hraničí s Pieninami, na západe s Oravsko-Nowotarskou kotlinou a pohorím Gorce, na severe s Beskidom Wyspowym a Sondeckou kotlinou a na severovýchode s Nízkym Beskidom¹. V doline rieky Poprad, ktorá pretína Sondecký Beskid z juhu na sever sa nachádzajú početné kúpele, spomedzi ktorých je potrebné spomenúť Muszynu, Piwniczn-Zdroj, Żegiestow alebo Lomnicu-Zdroj. Zase v doline potoka Grajcarek na hranici Sondeckého Beskidu leží Szczawnica. Spomenuté kúpele sú známe a populárne vďaka výskytu minerálnych a liečivých vôd, hlavne bežných a chloridových šľavíc².

Sídlny komplex v Muszyne, rozprestierajúci sa v masíve Koziejovky, v pohorí medzi prítokmi Popradu – Muszynky a Szczawnika už v 60 rokoch zaujímal archeológov a odborníkov na výskum architektonických pamiatok.

Krásu hradných zrúcanín už v 19. a začiatkom 20. storočia preslávili maliari a fotografi. Taktiež v prvej polovici 20. storočia sa o objekt zaujímali

Krynica-Muszyna. Zrúcaniny Zámku

Muszyna. Časť zrúcanín zámku

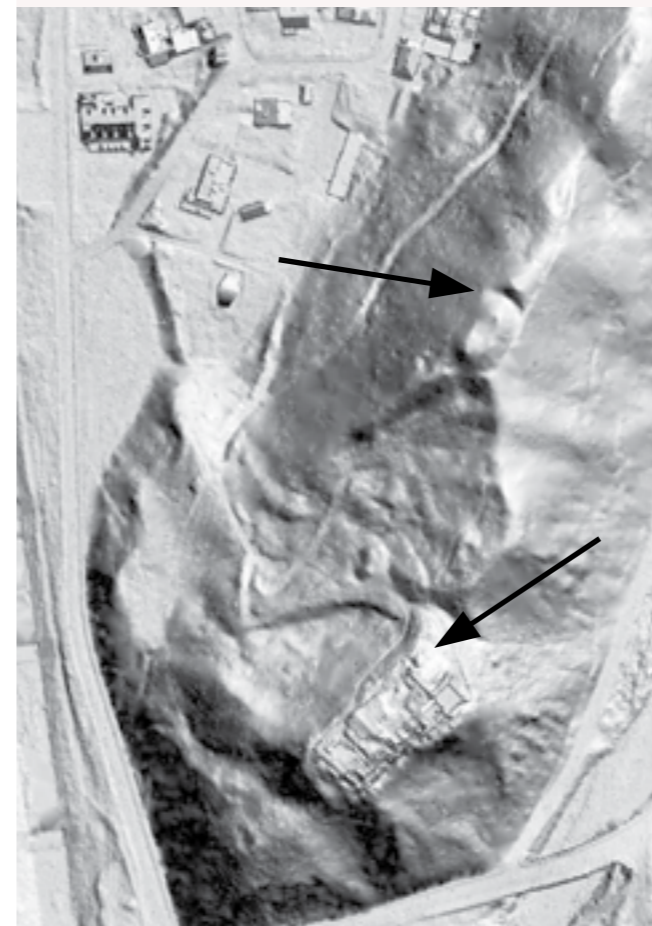
výskumníci. Podľa názoru Márie Cabalskej: *Všetky publikácie z tých čias popisovali zrúcaniny, odporúčajú navštíviť túto pamiatku, čo veľkou mierou prispelo k jej zničeniu*³. V súčasnosti k zrúcaninám zámku vedú vytýčené chodníky a vlastný objekt bol prispôbený pre prijímanie turistov.

V roku 1963 menšie archeologické práce na zámku vykonal Andrzej Źaki a výsledky z nich opublikoval v krátkej správe z roku 1966. M. Fras⁴. Väčšieho rozsahu boli výskumy Márie Cabalskej

v rokoch 1973 a 1974⁵. V roku 1991 vykopávky na zámku viedol Adam Szybowski (výsledky neboli oznámené) a v rokoch 1996 – 1998 firma B-B Kancelária archeologicko-reštaurátorských štúdií a dokumentácie. Tie posledné práce viedla Barbara Chudzinska v spolupráci s Barbarou Szybovicz⁶.

Takmer desať rokov neskôr v roku 2007 manželia Filipowiczovi urobili architektonický výskum⁷. V tom istom roku pokračovali archeologické výskumy pod vedením Barbary Chudzinskej. Trvali tri roky. O rok neskôr, v roku 2011 na základe programu výskumu pripraveného v roku 2010 Barbarou Chudzinskou, výskumné práce realizoval Wojciech Dudak. V roku 2013 sa archeologicko-architektonickými prácami na zámku zaoberal tím pod vedením Artura Gintera a Janusza Pietrzaka. Ten istý tím o dva roky neskôr robil vykopávky na námestí v Muszyne.

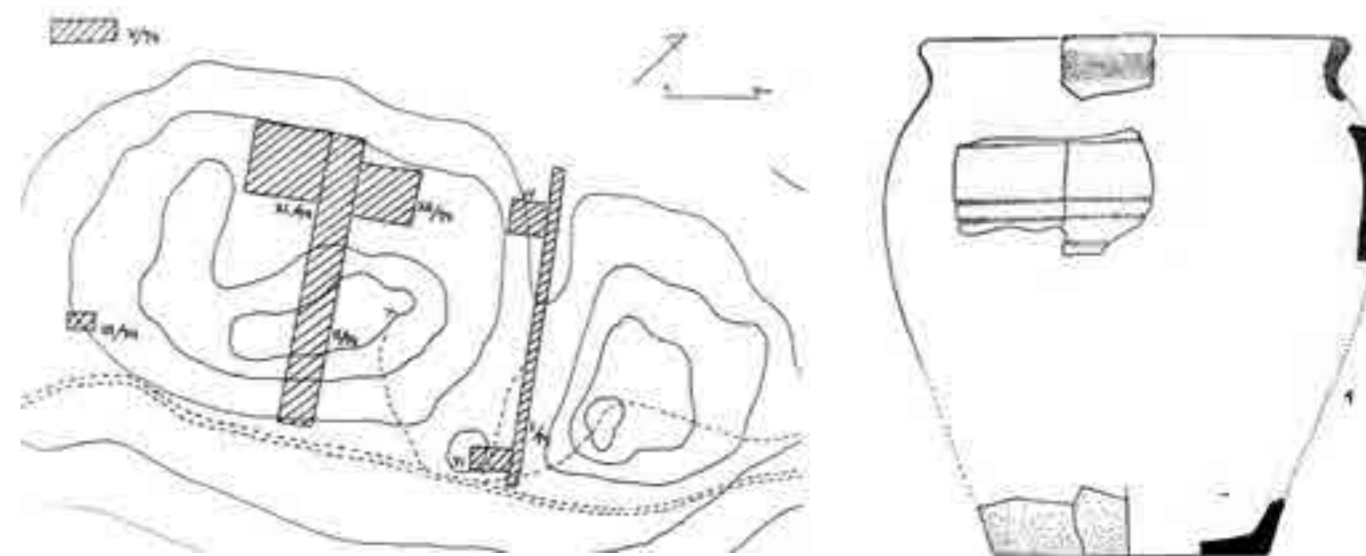
Rozsah prác realizovaný jednotlivými výskumníkmi bol veľmi rôznorodý. Výskumy A. Źakiho spočívali v realizovaní dvoch výskumných celkov na miestach ním označených ako východné a západné nádvorie hradu a na hradisku⁸, nachádzajúcom sa severovýchodne od hradu. Dnes nie je už možné presnejšie určiť miesta týchto prác, ktorými výskumník zistil, že obidva tieto objekty boli súčasné a vznikli na prelome 13. a 14. storočia a že strážna veža (kedysi hradisko) plnila vo vzťahu k hradu pomocnú funkciu⁹. Okrem skutočnosti, že A. Źaki ako prvý vykonal vykopávky na území, ktoré nás zaujíma, prejavil neobyčajnú výskumnícku intuíciu a znalosti, pretože jeho závery stratili aktuálnosť až v roku 2013, aj to nie všetky.

Digitálny model terénu na základe leteckého laserového skenovania z označením lokalizácie muszynského hradu a hradiska. Vykonal A. Ginter

Povrchovo o niečo väčšie vykopávky realizovala Mária Cabalská, ktorá do archeologického prieskumu zahrnula taktiež dve archeologické lokality: hrad a hradisko. Tieto výskumy priniesli niekoľko zaujímavých pozorovaní. Podľa výskumníčky centrálnu časť kužeľovitého hrádka zaberala drevená poschodová obytná stavba, v pôdoryse zblížená štvorcú v rozmere 4 x 4 metra. Obklopená bola kamennno-dreveným valom. Bohužiaľ odôvodnenie, ktoré použila pre svoje závery vzbudzujú vážne pochybnosti. Ťažko si je totiž predstaviť, aby sa v stredoveku stavitelia riadili výskumníčkou uvádzanými pravidlami výstavby konštrukcií založenými na metrickom systéme. Taktiež nepredložila dôveryhodné dôkazy pre existenciu valu, zvlášť jeho kamennej časti. V priebehu výskumov realizovaných M. Cabalskou bol získaný veľký počet výnimočných predmetov: časti výzbroje a jazdeckej výstroje, predmety každodennej potreby, ozdoby, kovania, mince a pod., ktoré jej spolu s keramikou dovolili určiť široký funkčný rámec objektu od konca 11. až do 15. storočia, až keď bola podľa výskumníčky na prelome 15. a 16. storočia zahájená výstavba muszynského hradu, pričom mal vzniknúť na prázdnom mieste po uhorskom nájazde v roku 1474. Vlastná hradná veža, ktorá podľa názoru výskumníčky mala plniť úlohu *...pomerné pohodlného a reprezentatívneho sídla a pohraničnej strážnice brániacej vstup do Poľska v dôležitom prechode cez popradskú bránu...*, bola vybudovaná na pôdoryse pravidelného predĺženého pravouholníka rozdeleného priečnym múrom na dve časti, z ktorých severovýchodná mala byť ukončená štvorbokou vežou s opornými piliermi, cez ktorú bol vstup do hradu. Zase v juhozápadnej časti sa mala nachádzať obytná budova, ku ktorej mala priliehať ďalšia veža. Nakoniec mali byť k severnému obrannému múru pristavané drevené hospodárske budovy¹⁰. Pri písaní týchto záverov sa výskumníčka viditeľne riadila popisom objektu vypracovaným Felixsom Janom Szczesnym Morawskim, ktorý presne tak isto zrekonštruoval muszynskú hradnú stavbu. Neepochybne sa však výskumníčka pomýlila nie len vo veci konštrukcie obidvoch objektov ale aj v ich datovaní.

Takto vytvorený obraz muszynského hradu a hradiska sa v tematickej literatúre vyskytoval dlhší čas a nezmenili ho ani archeologické výskumy vykonané v deväťdesiatych rokoch 20. storočia pod vedením A. Szybowicza a následne B. Szybowiczovej a B. Chudzinskej. Tá posledná opublikovala jedine čiastočné výsledky, ktoré nie sú prístupné v podobe pamiatkarských správ¹¹. Je to veľká škoda, keďže vtedy vykonané výskumné práce sa sústredili na okolie a vnútro hradnej veže a teda najdôležitejšej časti stavebnej štruktúry. Navyše podľa niektorých odborníkov na architektúru dokonca jej dnešná podoba, už po

Nákres archeologických sond vykopaných M. Cabalskou v priestore hradiska. Autorka M. Cabalska

Obrázok jednej z nádob nájdených v priebehu výskumov M. Cabalskej na muszynskom hradisku. Autorka M. Cabalska

vykonaní stavebných prác, môže poukazovať na skutočnosť, že pôvodná staršia veža bola postavená okrúhlym pôdoryse.

Zmenu situácie priniesli až výskumné práce B. Chudzinskej, vykonané v rokoch 2007-2010. Vykopávky zrealizované v ich priebehu zahŕňali takmer celý povrch východnej, severnej a západnej časti hradu a ich cieľom bolo nie len objasniť otázky súvisiace s históriou celého objektu ale aj odpratať z priestoru hradu vrstvy sutín, ktoré boli pozostatkom jeho divokého búrania v období od 18. do 20. storočia ako aj prirodzených deštruktívnych procesov. Počas toho boli odkryté východná, severná a západná kurtína hradnej veže s oporami, budovy zbrojnice (arzenálu) a kuchyne a s nimi susediaca južná zástavba, prízemie západného hradného paláca, dlažby na severnej strane a studňa¹². B. Chudzinska v ich priebehu skonštatovala, že veža bola vybudovaná za Kazimíra Veľkého, avšak materiály, ktoré opublikovala neobsahujú potvrdenie tejto hypotézy. Práve naopak, dokázateľne ukazujú, že zhromaždený súbor artefaktov (vrátane numizmatík) má súvis z 15. a 16. storočím. Navyše autorka takmer vo všetkých svojich publikáciách chybné spája písomné zmienky o *castrum* v Muszynie s hradom, pričom zabúda, že v stredoveku týmto pojmom boli nazývané taktiež iné obranné stavby (vrátane dreveno-zemných konštrukcií). Tento jej výskum umožnil zrealizovať projekt, výsledkom ktorého bolo zaistenie odkrytých častí pozostatkov múrov.

Ďalšie rozsiahle výskumné práce vykonal W. Dudak. Vykopávky s celkovým povrchom 3,5 ára zabrali v podstate celú južnú časť hradu, avšak

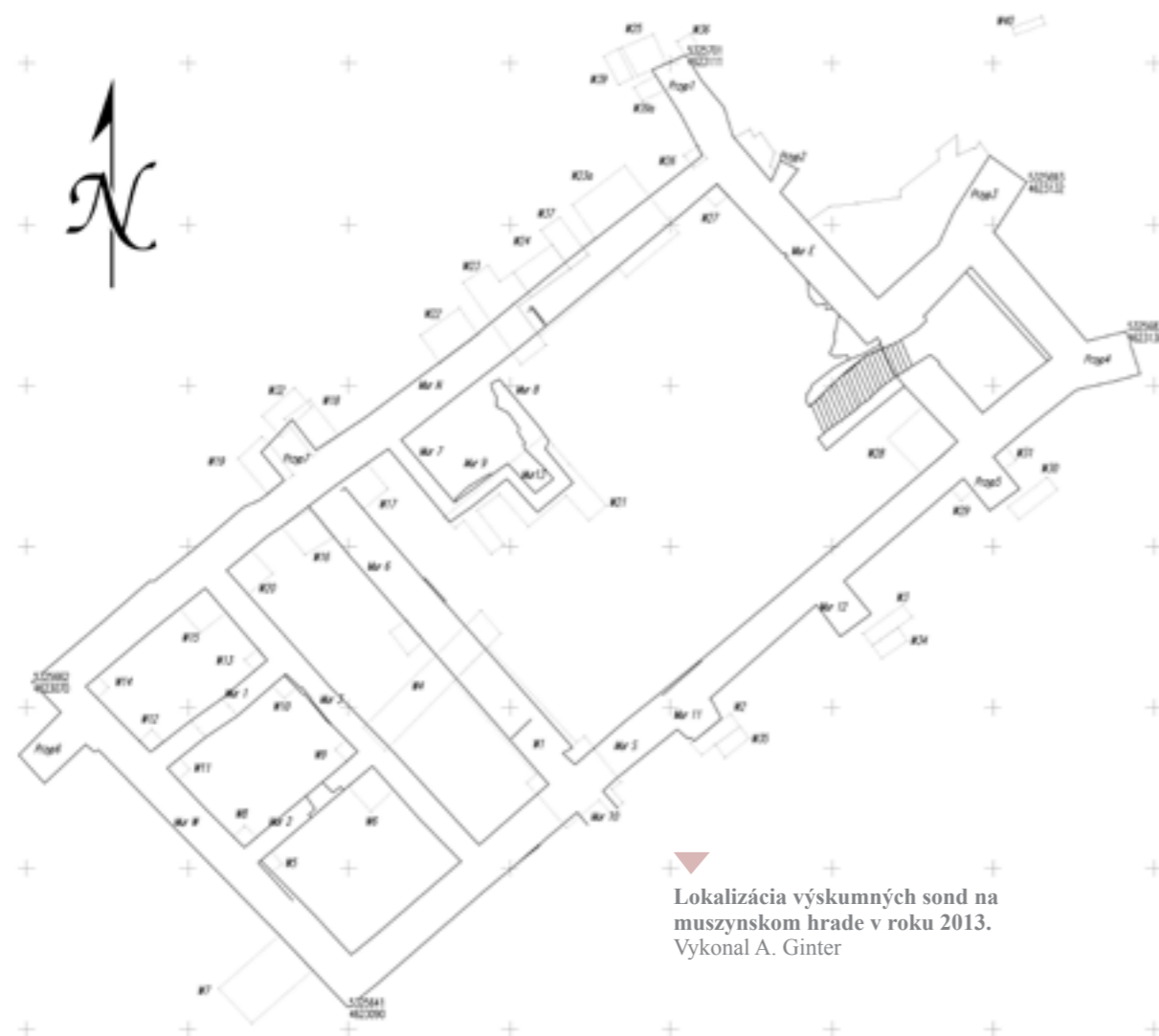

Veža muszynského hradu pred rekonštrukciou. Fotografia z archívu Úradu mesta a kúpeľnej obce Muszyna

pre poznanie histórie hradu nepriniesli nič dôležité¹³.

V priebehu posledných archeologických a architektonických prác na muszynskom hrade realizovaných v roku 2013 pod vedením A. Gintera a J. Pietrzaka bol preskúmaný povrch s rozlohou 240 m². Umiestnenie archeologických sond, ich štruktúra a rozmery boli komplexne určené vo výskumnom programe autorov W. Dudaka a R. Hermana. V súvislosti s tým časť bola sond preskúmaná len do úrovne umožňujúcej zhodnotiť vzťahy medzi

konštrukciami múrov, keďže na viacerých miestach boli práce vykonávané v zásypoch starých archeologických sond. Napriek relatívne nevelkému preskúmanému povrchu a tomu, že práce boli vykonávané hlavne na miestach už prebádaných B. Chudzinskou a tiež tomu, že výrazná časť hradných múrov už

Lokalizácia výskumných sond na muszynskom hrade v roku 2013. Vykonal A. Ginter

bola podrobená reštauračným prácam, podarilo sa zistiť významné množstvo nižšie uvedených faktov, ktoré sa vzťahujú priamo k histórii a výstavbe objektu.

V súčasnej literatúre na tému spájanie skutočnosti vybudovania murovaného hradu so stavebnými aktivitami Kazimíra Veľkého v 14. storočí nenašlo výrazné potvrdenie v stratigrafii pôdnych nánosov a z nich získaných artefaktoch. Spomedzi nich stojí za to uviesť nález mince datovanej na roky 1342-1382, avšak vlastný charakter nálezu a zvlášť jeho depozícia vo vrstvách z vyrovnania terénu nedovoľuje spájať ju s obdobím budovania celej stavby. Jej prítomnosť ale nie je prekvapujúca vzhľadom na existenciu v nevelkej vzdialenosti od hradu druhého obranného objektu, nepochybne staršieho. Oveľa presvedčivejšími v otázke určenia obdobia vybudovania popisovaného hradu sa zdajú byť v niekoľkých sondách zachytené vrstvy spojené s fázami využívania objektu. Viditeľne poukazujú na fakt, že objekt sa začal zvlášť intenzívne využívať až v prvej polovici 15. storočia. Z tohto obdobia totiž pochádza veľký počet mincí súvisiacich s Vladislavom Varnenským a bohatý súbor militárii. Pod vrstvami s dobre datovanými nálezmi neboli prakticky zaznamenané vr-

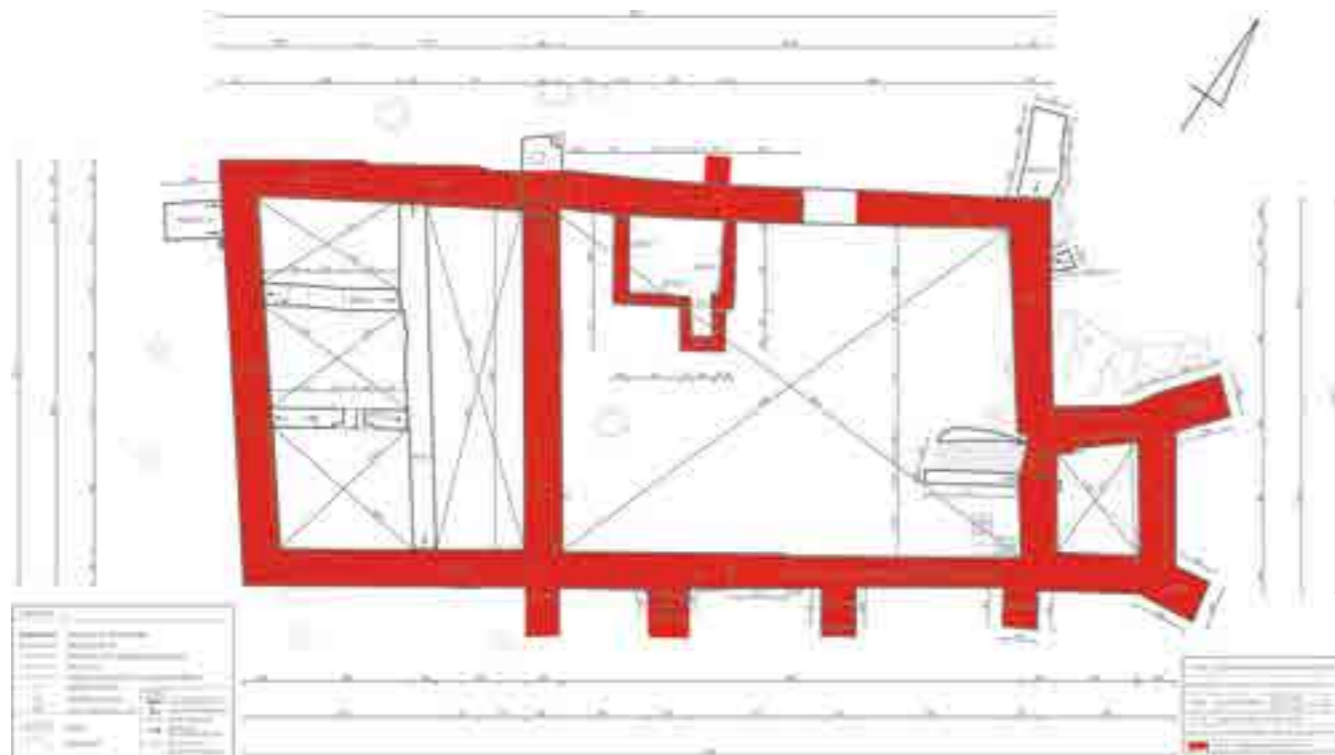
stvy s úžitkovým charakterom (a ak také sú, majú malú hrúbku). Čo je dôležité, namiesto toho máme hrubšie vyrovnávacie vrstvy, ktoré formovali úroveň povrchu pre budúce stavby alebo úplne prirodzené skalné východy pokryté zvetralinou.

Na základe vyššie uvedených pozorovaní pripúšťame, že výstavba murovaného hradu sa začala až po odovzdaní Muszyny do rúk krakovských biskupov, ktoré sa udialo v roku 1391. Hoci nie je možné vylúčiť začatie prác z iniciatívy biskupa Jána z Radlice, rozhodne je pravdepodobnejšie, že skutočným zakladateľom stavby bol Zbigniew Oleśnicki, známy svojimi investorskými a stavebnými aktivitami, ktorý zastával úrad biskupa v rokoch 1423 – 1455.

Archeologická sonda pri severnej kurtíne hradu. Viditeľné sú úbytky základov a oranžovo-čierne vrstvy, ktoré sú pozostatkom po dreveno-hlinených konštrukciách zhorených v roku 1474. Fot. A. Ginter

Murovaný hrad od svojho počiatku existoval v podobe narysovanej do dnes zachovanými obvodovými múrmi a štvorbokou obytnou vežou s diagonálnymi opornými piliermi (*donjon*) na pôdoryse v rozmere približne 9 x 12 m a s múrmi hrúbky takmer 2,5 metra.

Vjazd do hradu sa nachádzal vo východnej časti kurtíny, pričom nepoznáme jeho šírku, keďže sa podarilo odkryť ledva malý fragment západnej veže brány.

► Pôdorys hradu v stredovekej fáze; vykonal A. Ginter

V dvoch tretinách dĺžky bola štruktúra stavby rozdelená múrom o nič menej mohutným ako kurtíny. Možnože práve týmto spôsobom bola oddelená západná hospodárska časť od rezidenčnej. Nie je vylúčené, že múry

Lokalizácia pôvodnej brány hradu.
Fot. A. Ginter

západnej časti boli nižšie, na čo môže poukazovať nie ani tak ich šírka, ktorá bola takmer rovnaká ako v ostatnej časti hradu, ale neprítomnosť opôr (s výnimkou jednej umiestnenej pri západnej stene, pričom nevedno, či tam bola pôvodne alebo či nebola dostavaná v období výstavby

renesančného paláca z obavy, že t'archa novo postavenej stavby môže narušiť štruktúru múru kurtíny).

V súčasnosti výskumníci predpokladajú, že hrad bol stavaný na etapy. Pravdepodobne v prvom rade boli vybudované základy obvodových múrov a veža, ktorá mohla istý čas samostatne plniť funkciu rezidenčnú i obrannú. Svedectvom toho môže byť vrstva s veľkým obsahom humusu, ktorá sa uložila pred výstavbou nadzemnej časti severnej kurtíny, avšak už po zasypaní medzery medzi základmi a skalnými východmi.

V súčasnosti sa nevie, ako vyzerala zástavba vnútra hradu v počiatočnej etape jeho existencie. Možnože relatívne zavčasu sa objavila budova tzv. arzenálu, keďže B. Chudzinska získala z jeho vnútra pamiatky stredovekého pôvodu a drevo, u ktorého sa dendrochronologickou metódou výskumu podarilo získať dvojité datovanie vyrúbania. Z ohľadom na nezachovanie sa beľového dreva to bolo po roku 1388 alebo po roku 1422. Navyše pochybnosť vyvoláva určenie funkcie menovanej budovy. Prítomnosť veľkého množstva obilia svedčí skôr o jej funkcii ako sýpky, ktorá po vyhorení v období uhorského nájazdu mohla byť druhotne využitá pre iné hospodárske ciele.

V priebehu najnovších výskumov nebola úplne vysvetlená tiež otázka budovy pristavanej z južnej strany k južnej kurtíne (podľa Chudzinskej múru

► Severná stena murovanej budovy hospodárskeho účelu, pristavanej k severnej kurtíne hradu priamo pri vjazdovej bráne. Fot. A. Ginter

► Predsieň hospodárskej budovy so zachovanými zvyškami schodov. Fot. A. Ginter

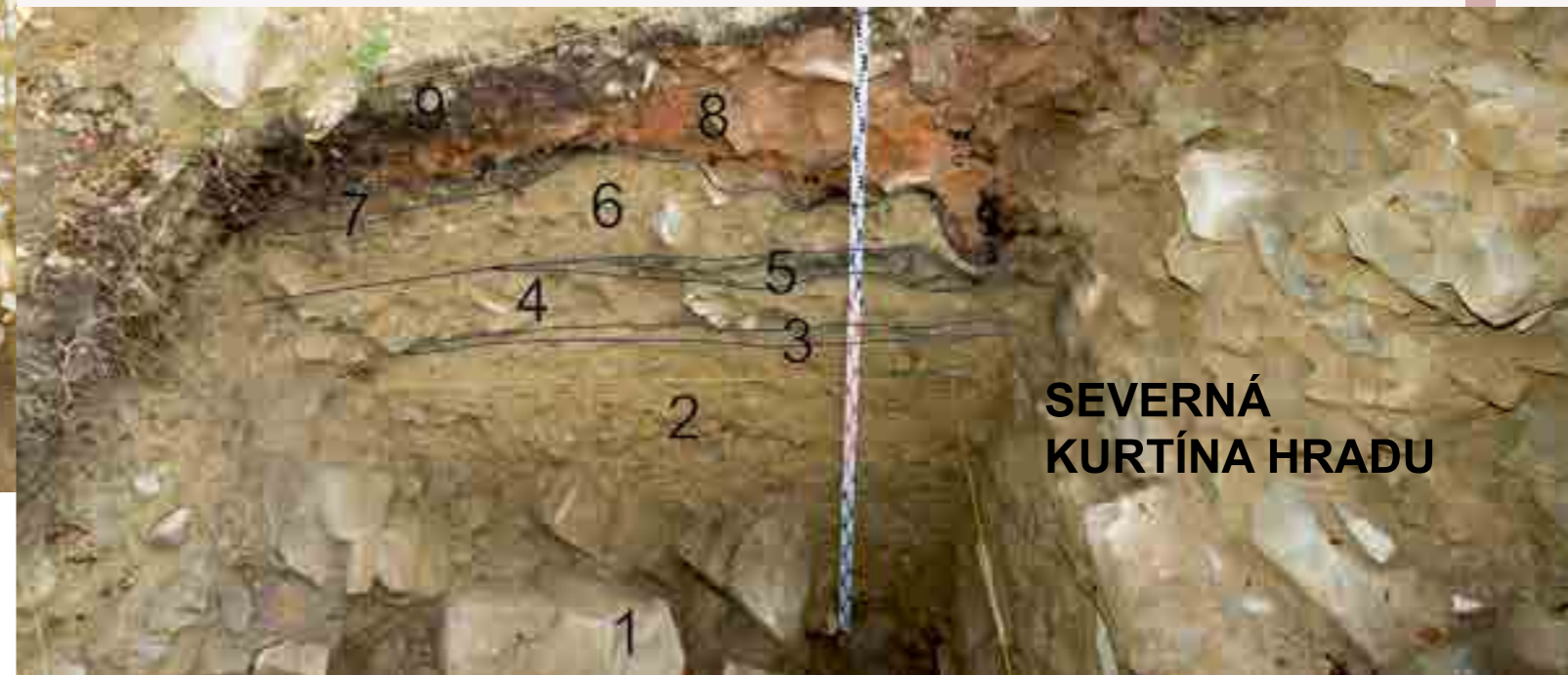
S). V súčasnej etape výskumu sa zdá, že hypotéza o jej existencii sa zakladá výlučne na akvareli Napoleona Ordu z konca 19. storočia, ktorý je nepochybne klamlivý voči faktickému stavu a tiež podľa rady otvorov pre hrady štvorcového prierezu, ktoré môžu taktiež znamenať, že na tomto mieste existoval medzi podlažiami strop alebo tvorili podporu konštrukcie obranného účelu (napr. podbitie). Potrebne je aj povedať, že stavitelia v stredoveku mali dostatok miesta v priestore hradného nádvorja aby tam mohli zmestiť dokonca nie len jeden dom, preto by sa nemuseli rozhodnúť na tak technicky náročnú a riskantnú stavbu budovy na okraji plošiny vrchu.

Muszynský hrad v svojej pôvodnej podobe dlho nevydržal. Chyby v etape zahusťovania pozemku a pri budovaní základov (na ktoré bolo narazené v sondách nachádzajúcich sa na vonkajšej strane severnej kurtíny hradu) a taktiež slabá kvalita murárskych robôt viedli v roku 1455 k veľkej stavebnej katastrofe, ktorá je zaznamenaná písomne a aj v teréne. Do dnešného dňa sa podarilo určiť niekoľko miest, ktoré podľahli deštrukcii. Určite bola zničená brána a s ňou z východu aj západu susediaca severná kurtína.

Také rozsiahle poškodenie, ktoré muszynský starosta Jan Wielopolski odhadol na jednu štvrtinu hradu nebolo možné opraviť v krátkom čase a z finančných prostriedkov, ktorými disponoval. Preto bolo rozhodnuté vykonať na

poškodených miestach provízorne opravy s použitím konštrukcií z dreva a hliny. Stopy po zhorených konštrukciách tohto druhu boli odhalené pozdĺž severnej kurtíny, takmer od samotného rohu severovýchodného hradu.

Následky katastrofy z roku 1455 dali o sebe vedieť skôr ako ktokoľvek mohol predvídať. V roku 1474, kedy pravdepodobne Tomasz Tarcza (a mož-

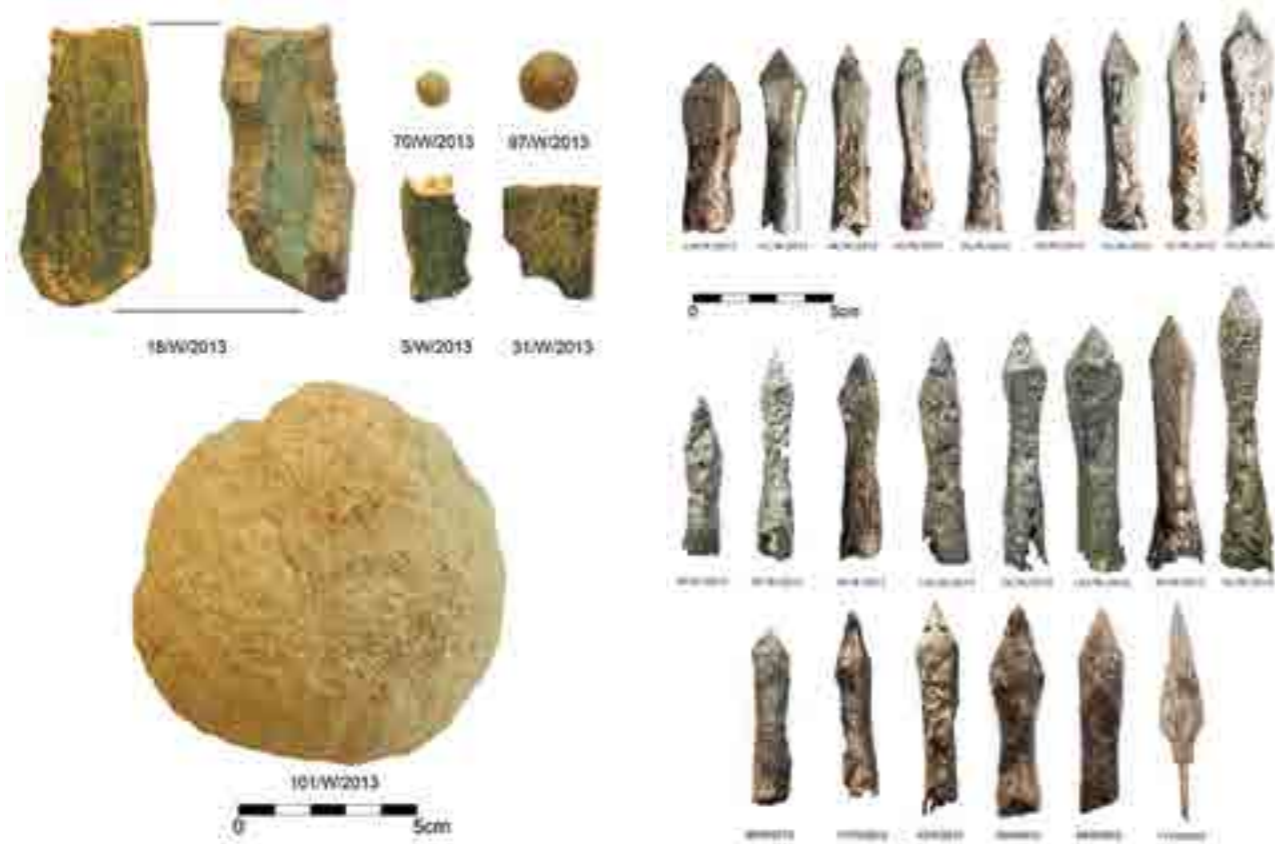

► Profil sondy umiestnenej pri severnej kurtíne hradu. Fot. A. Ginter

1. Skalné podložie
2. Vrstva skalnej sutiny a hliny vyrovnávajúca terén pre výstavbu hradu
3. Vrstva obsahujúca organickú prímes, uložená pred postavením severného múru hradu
4. Stavebná vrstva uložená počas výstavby hradu
5. Kultúrna vrstva uložená v priebehu využívania hradu v prvej polovici 15. storočia.
6. Deštruktívna vrstva súvisiaca s veľkou stavebnou katastrofou v roku 1455
7. Kultúrna vrstva obsahujúca organickú prímes, uložená po odpratání následkov katastrofy
8. Vrstva zhoreného dreva a spečenej hliny, ktorá je pozostatkom po požiari hradu počas uhorského nájazdu v roku 1474
9. Súčasná vrstva humusu

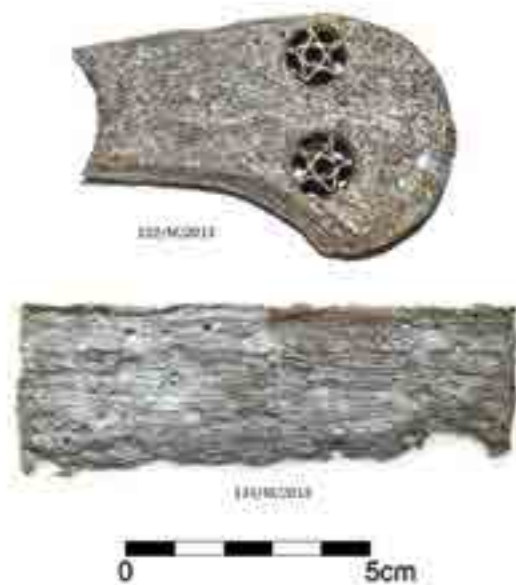
nože sám Matej Korvín) sa objavil s uhorským vojskom na druhej strane suchej priekopy, hrad bol veľmi slabo pripravený na boj. Dreveno-hlinená konštrukcia brány by možno splnila svoju funkciu v 14. storočí, ale určite nemohla klásť účinný odpor v období, keď sa používali strelné zbrane a delostrelectvo. Nepochybne bitka, ktorá sa odohrala v roku 1474 bola krátka, ale výnimočne intenzívna, o čom môže svedčiť veľké množstvo výzbroje (aj výnimočne vzácna ako napr. brnenie ramena, kord alebo hákovnice pravdepodobne roztrhnuté pri výstrele), nachádzanej vo vrstvách a rôzne stopy spáleniska z tohto obdobia.

Pamiatky patriace do skupiny palných a delových zbraní. Delová guľa, fragmenty hákovníc, guľa do hákovníc. Fot. A. Ginter

Hroty striel do kuše. Fot. A. Ginter

Kord uhorského typu. Fot. A. Ginter

Pamiatky patriace do jazdeckej výstroje. Ostrohy, zubadlo, podkova, rozdeľovač remeňov. Fot. A. Ginter

Chránice ramena z gotického plátového brnenia. Žltou farbou je označený znak zbrojára. Fot. A. Ginter

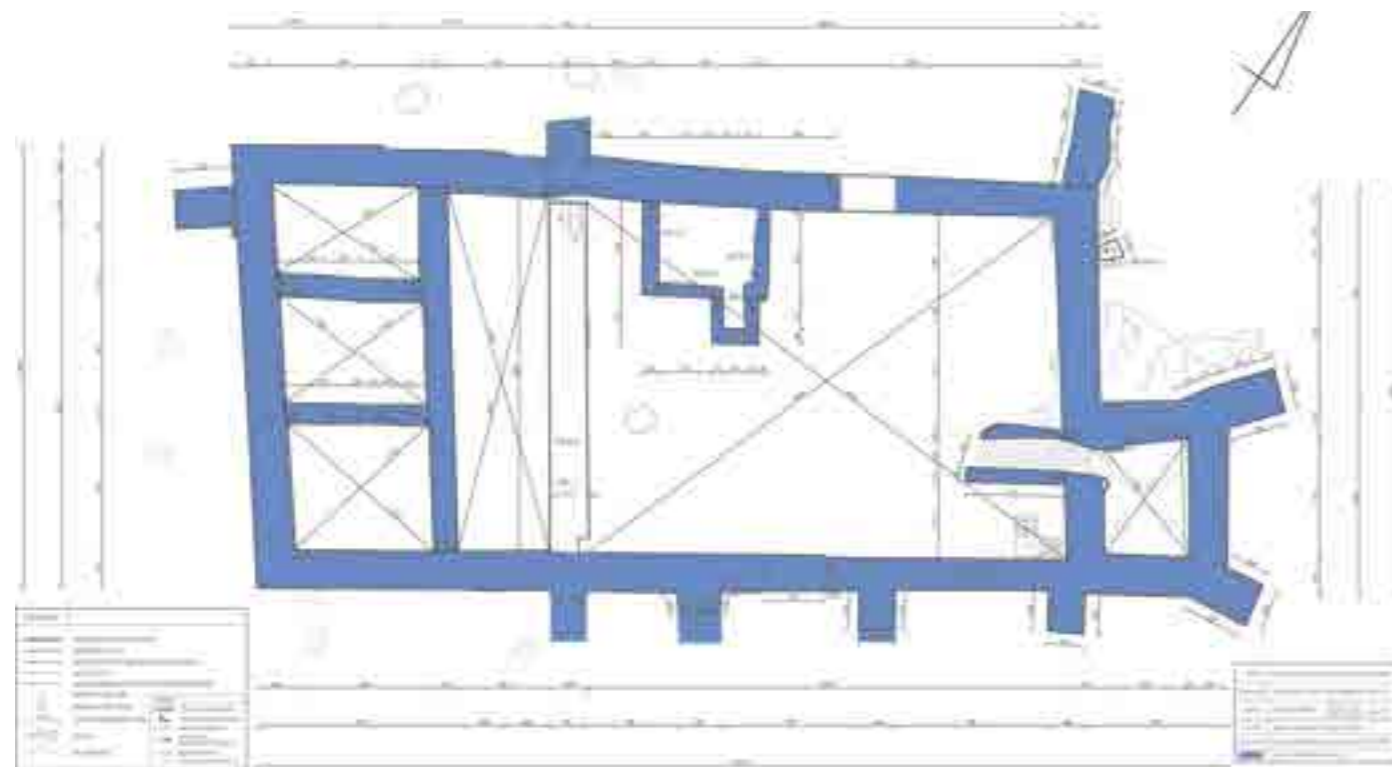
Strieborným kovom (striebrom alebo cínom) zdobený nit z chrániča ramena. Fot. A. Ginter

Prvé väčšie práce na oprave hradu boli urobené až v roku 1488. Dnešný stav zachovania múrov neumožňuje určiť ich rozsah, hoci sa zdá, že vtedy sa vzdali provizórnych riešení, keďže ani jedna sonda nenarazila na zvyšky drevenej konštrukcie.

Svoju úplnú nádheru znova získal hrad až na začiatku 16. storočia. Rekonštrukcia vykonaná vo veľkom rozsahu v renesančnom slohu určite spotrebovala veľké finančné prostriedky a zavedených bolo pri nej viacero zmien v spôsobe využívania objektu. Predovšetkým bol zbúraný múr deliaci hrad na dve časti, zase k západnej kurtíne bol pristavaný hradný palác, v prízemí rozdelený na tri priestory. Možné je, že analogicky podľa Bodzetyna (taktiež hradu krakovských biskupov) mal tri nadzemné podlažia.

Nákres pôdorysu západného hradného paláca; vykonal A. Ginter

► Pôdorys hradu v ranonovovekej fáze; vykonal A. Ginter

Podľa B. Chudzinskej pravdepodobne v tomto čase vznikli ako prístavky z vonkajšej strany východnej kurtíny stavby hradnej kuchyne a s ňou susediace hospodárske miestnosti.

Ťažko povedať ako vyzerala situácia v oblasti stredovekej hradnej brány. Určite bola podvihnutá jej úroveň, čoho pozostatkom je vrstva prepálených kameňov zmiešaných s pôdou nasýtenou humusom, uložených pozdĺž severného múru. Pravdepodobne nová brána bola postavená na takto pripravenom podloží. Taktiež je možné, že funkciu brány prevzala jedna z opôr pristavaná k severo-východnému rohu a výrazne dlhšia ako ostatné. Určite znemožňovala prístup k severnému svahu, pričom objasnenie jej funkcie si vyžaduje ďalšie výskumné práce.

Veľké opravy prebehli aj na mieste kontaktu deliaceho múru so severným múrom. V otvore, ktorý tam vznikol po stavebnej katastrofe bol umiestnený oporný pilier a vymurovaný bol úsek severnej kurtíny, ktorý ju spojil s múrom novo postaveného paláca. Pravdepodobne v tom istom období vznikol ďalší oporný pilier, ktorý mal podopierať severozápadný roh teraz navyše zaťažený prístavbou novej budovy.

V tomto období sa objavili aj dlažby, zvyšky ktorých boli vykopané počas výskumov B. Chudzinskej a W. Dudaka.

► Pivnica odkrytá v jednej zo sond v hrúbke múru, v priestore ktorej by sa zmestila minimálne jedna osoba. Fot. A. Ginter

Dodnes nevieme, kedy bolo rozhodnuté o vyrazení cisterny, keďže stále čaká na preskúmanie. Logika napovedá, že k tomu došlo v prvej fáze výstavby hradu, keďže jeho poloha spôsobovala veľký problém s prístupom k pitnej vode, zvlášť počas obliehania. Taktiež nevedno, ako sa prechádzalo cez priekopu, keďže drobné sondy vykopané na jej okraji neposkytli na túto tému žiadnu odpoveď.

Neskoršie dejiny hradu, zvlášť v 17. a 18. storočí sú úplne nečitateľné. Počas výskumov v roku 2013 neboli zachytené žiadne vrstvy, ktoré by jednoznačne bolo možné spojiť s týmto obdobím. Len bežne sa na hrade vyskytujúce neskoronovoveké a súčasné nánosy súvisia s deštrukciou objektu a jeho systematickým búraním.

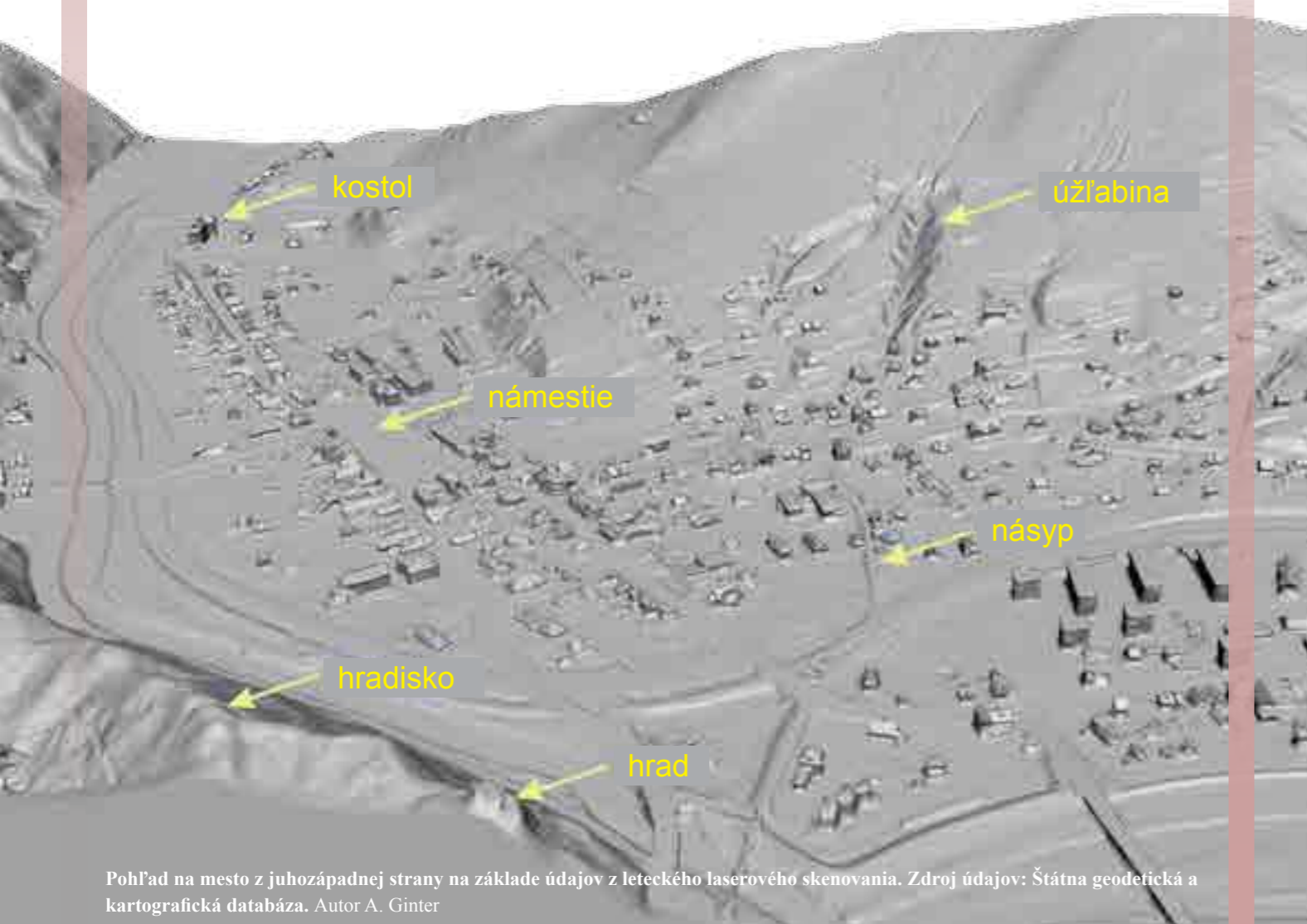
► Sonda umiestnená na mieste predpokladaného mostu spájajúceho hrad s cestou smerom do hradiska. Fot. A. Ginter

Zemný násyp

Archeologický výskum v Muszyne

Artur Ginter
Lodžská univerzita

Magdalena Majorek
Lodžská univerzita

Pohľad na mesto z juhozápadnej strany na základe údajov z leteckého laserového skenovania. Zdroj údajov: Štátna geodetická a kartografická databáza. Autor A. Ginter

Zemný násyp. Archeologický výskum v Muszyne

Zemný násyp nachádzajúci sa v južnej časti mesta Muszyna, tiahnucci sa pozdĺž ulice Zefirka, desaťročia priťahoval záujem odborníkov a miestnych nadšencov histórie. V marci 1993 v časopise *Harnik*, vydávanom združením Spolok milovníkov Muszynskej krajiny (pol.: Towarzystwo Miłośników Ziemi Muszyńskiej), Franciszek Kmietowicz napísal článok nazvaný „Je val Muskatu v Muszynie?”¹. Správne si povšimol, že násyp prebiehajúci oblúkom od ulice Ogrodowej po železničný násyp nemôže byť dielom prírody. Jeho objem presvedčivo potvrdzuje, že bolo potrebné obrovské množstvo práce a to nielen pri jeho nasypávaní, ale predovšetkým pri preprave množstva materiálu potrebného pre jeho vytvorenie. Autor rozumne vylúčil miestnu iniciatívu veľkej skupiny osôb a prisúdil tomuto telesu strategický význam pre celé mesto. Súčasne predložil varianty vzniku tohto objektu, z ktorých každý bol spojený s obrannou funkciou

Rekonštrukcia priebehu násypu podľa F. Kmietowicza, uvedená v časopise *Harnik* v roku 1993

Fragment plánu Muszyna s priebehom pozostatkov násypov, zaznačený K. Przybosom

Muszyna alebo čiastočne zo strany Malnika alebo formou násypu obklopujúceho celé mesto a chrániaceho pred útokom z každej strany, nielen z uhorskej. Násyp mal merať približne 200 metrov na dĺžku a mal obklopuvať plochu 1,5 až 2 ha. Zaujímavé je, že na potvrdenie svojich téz o povahe tejto terénnej formy F. Kmietowicz citoval nariadenie dňa 20. novembra 1647 vydané biskupom Gembickým, v ktorom prikazuje, aby muszynský starosta povolal všetkých bojaschopných mužov „(...) ale tiež na násypy a šiance kvôli z Uhorska hroziacemu nebezpečenstvu prechodu nepriateľa do Kráľovstva zabrániť (...)“². Analogickú interpretáciu násypu ako zvyšku po stredovekom opevnení uviedol v svojom článku Kazimierz Przybos, pričom celok doplnil plánom mesta s vyznačením priebehu zaujímajúcej nás konštrukcie³.

Názory obidvoch vyššie uvedených odborníkov potvrdil aj Rafal Malik s tým, že „na základe doterajšieho stavu výskumov zásad funkčného

a priestorového usporiadania poľských stredovekých miest sa zdá byť trochu spor-
né, aby sa pohraničné mestečko, hoci chránené biskupskou strážnicou, nesnažilo
vypracovať vlastný systém opevnenia⁴⁴. Žiaľ ním graficky rekonštruovaná trasa
násypov nie je zhodná s umiestnením konštrukcie, ktorá nás zaujíma, ale myšlien-
ka takto uzatvoreného mesta sa zdá byť pravdepodobná.

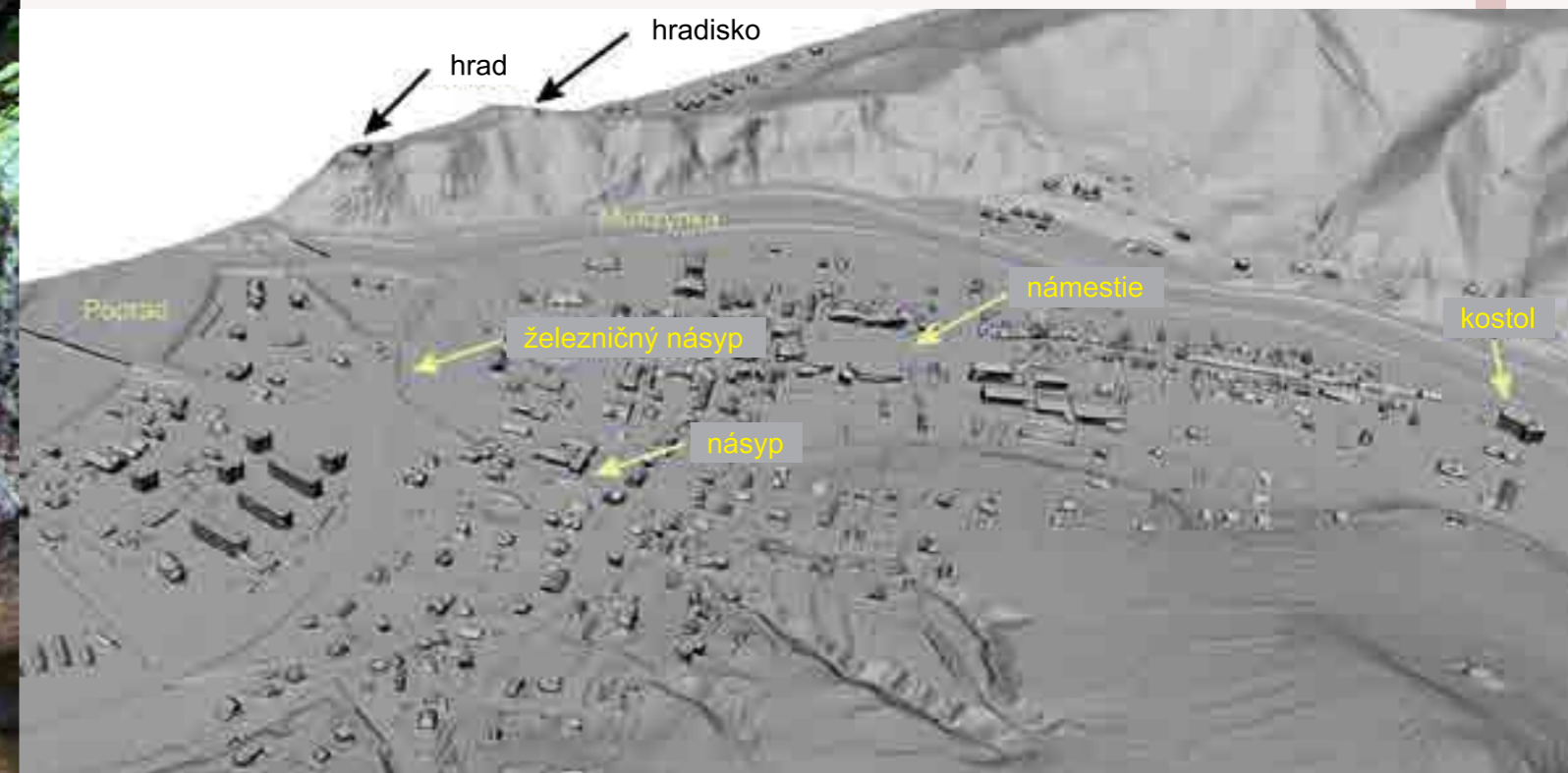
Vyššie načrtnuté opakovanie sa názorov odborníkov by sa zdalo byť jedno-
značné, ale potrebné je uvážiť, že neboli podložené konzultáciami s odborníkmi
z iných oblastí a výsledkom toho boli koncepcie zamerané iba a výhradne na ob-
rannú funkciu násypov. Potrebné je pamätať na to, že Muszyna leží na sútoku
dvoch riek, Popradu a Muszynky, ktoré sa neraz následkom rôznych klimatických
a poveternostných podmienok (napr. jarné topenie snehu, letné prietrže mračien
alebo jesenné časté dažde) vylievali a ohrozovali nielen domy na ich brehoch, ale

► Betónový žľab odvádzajúci zrážkovú vodu na vrchole násypu. Fot. A. Ginter

možno aj celé mesto. V súvislosti s tým bolo nutné vybudovať protipovodňové
násypy, ktoré by chránili mesto (minimálne zo strany Popradu).

Celkom inak sa otázka vysvetlenia funkcie násypu vyvíjala v priebehu
rozhovorov, vykonaných pri príležitosti realizácie archeologických výskumov
s obyvateľmi Muszyny, zvlášť s tými, ktorí bývali v susedstve násypu. Podľa ich
vyjadrenia (a boli medzi nimi aj osoby v pokročilom veku) bol násyp zhotovený
preto, aby odvádzal zrážkovú vodu stekajúcu z masívu Malnika. To by bola veľmi
kontroverzná a málo pravdepodobná hypotéza, keby nebol stredom zaujímajú-
ceho násypu neprebíhal betónový žľab, odvádzajúci dažďovú vodu do Po-
pradu. Analýza morfológie terénu vykonaná na základe údajov pochádzajúcich
z leteckého laserového skenovania (LIDAR) skutočne ukazuje, že tento žľab
sa nachádza viac-menej v pokračovaní veľkej úžľabiny pretínajúcej južný svah
Malnika. Toto pozorovanie v spojení s ústnym podaním potvrdzuje, že násyp

► Pohľad na mesto z východu na základe údajov z leteckého laserového skenovania. Zdroj údajov: Štátna geodetická a kartografická databáza. Autor A. Ginter

získal tieto funkcie pomerne dávno, pričom je nie je veľmi pravdepodobné to, že
bol nasýpaný iba pre tento účel. Logika napovedá, že voda by dala určite lepšie
ovládať jej zvedením do žľabu zahĺbeného do podlažia, a nie vrcholom vyvýše-
niny akou je násyp, ktorý je predmetom archeologického výskumu. Melioračnú
funkciu je preto potrebné považovať za druhotnú.

Analýza LIDAR umožnila stanoviť, že skutočný priebeh násypu a jeho zakrivenie v južnej časti sa prekrývajú s priebehom železničného násypu. Je teda možné, že železničná trať bola vedená vrcholom násypu, čo nepochybne znížilo náklady celej výstavby, pričom potvrdenie tejto hypotézy by si vyžadovalo rozsiahlejšie výskumné práce, v priebehu ktorých by bolo nevyhnutné vykonať vrty na území v správe Poľských štátnych železníc.

Vzhľadom na rôznu zástavbu priliehajúcu k násypu a obývané a oplotené parcely bolo rozhodnuté umiestniť výkopové sondy v jeho západnej časti, neďaleko železničného násypu na mieste, kde sa na strane ulice Zefirka nachádzali dve nevyužívané parcely.

▶ Ortofotomapa, na ktorej je žltou farbou označené umiestnenie a číslovanie výskumných sond. Autor A. Ginter

Tam boli aj vytýčené vzájomné rovnobežné ale kolmé voči priebehu násypu výskumné sondy, z ktorých každá bola rozdelená na dve časti (nazvané severná a južná) tak, aby nedošlo k poškodeniu vyššie opísaného betónového žľabu, zloženého z viacerých segmentov a tiahnuceho sa vrcholom násypu. Každá sonda mala rozmery 1,5 x 10 m.

Archeologický výskum, ktorý viedol Mgr. Ing. Artur Ginter, bol zahájený na konci júna 2018.

V sonde č. 1/2018 dosiahli inventarizované vrstvy maximálnu hrúbku 2,5 m v južnej časti a 3,4 m v severnej časti. To je potrebné z pohľadu hoci výsledkov výskumných prác realizovaných na muszynskom námestí, kde okrem radnice hrúbka vrstiev neprekračovala 80 cm, považovať za významnú hodnotu, určite značne prekročujúcu očakávanie.

V hornej časti násypu boli viditeľné výplne výkopov pre systém žľabov odvádzajúcich zrážkovú vodu a betónové bloky, s najväčšou pravdepodobnosťou pozostatky po schodoch umožňujúcich prechádzať cez násyp. V južnej časti sondy, v hĺbke viac ako 1,1 m pod úrovňou terénu bola odkrytá vodorovná rúra

Sonda č. 1, severná časť, východný profil. Viditeľné sú hlinité vrstvy násypu pokryté vrstvou s vyšším podielom organických látok. Šipkou označená úroveň tzv. fosilnej pôdy, na ktorej bol násyp vybudovaný. Fot. A. Ginter

Sonda č. 1, južná časť, severný profil. Viditeľné vrstvy násypu v jeho centrálnej časti. Fot. A. Ginter

s veľkým, približne dvadsaťcentimetrovým priemerom, ktorá bola pravdepodobne súčasťou vodovodného alebo kanalizačného systému, kladenie ktorej značne poškodilo vrstvy násypu.

Po analýze odkrytej stratigrafie vrstiev sa zdá, že násyp mal hrúbku minimálne 2 metre (od základu po najvyšší bod), pričom jeho dnešná forma, značne roziahnutá v severojužnom smere, môže potvrdzovať silné odplavenie celej konštrukcie a teda jej pôvodnú väčšiu výšku.

V priebehu archeologických výskumov sa zistilo, že v priestore sond sa pod tvrdými hlinito-ílovými vrstvami, z ktorých je násyp zhotovený, sa odlišovala mäkká vrstva jemnozrnného mierne hlinitého piesku, meniac sa na piesčitú hlinu a o trochu tvrdšia v spodnej časti, s pomerne početnými drobnými koricami a jednotlivými okruchmi veľmi krehkého a napučaného tehelného prachu so silne zaoblenými hranami. V jej rozsahu boli identifikované úrovne svedčiacie o stagnovaní vody, ktoré miestami nadobúdajú modrosivú farbu, poukazujúcu na glejovatenie. S najväčšou pravdepodobnosťou je to fosilná pôda, ktorá mala možnosť sa vyformovať medzi pravdepodobným rozliatím sa rieky a vybudovaním násypu. Táto vrstva bola zistená v hĺbke približne 444,60 m n. m. (teda približne 1 meter pod úrovňou terénu v najnižšie položenej časti, teda severnej).

Záverom možno konštatovať, že vrstvy s nenarušenou štruktúrou, ktoré sú v hornej časti sond, umožnili bez akýchkoľvek pochybností potvrdiť antropo-

génny pôvod násypu. Vrstvy odkryté pod základmi násypu sú prirodzené úrove súvisiace s fluviaálnymi procesmi, ktoré vznikli v dôsledku tzv. extrémnych udalostí (s najväčšou pravdepodobnosťou povodní).

Vo vrstvách sondy 1/2018 boli odkryté artefakty súčasného a neskoro novovekého pôvodu (203 kusov, hlavne fragmenty keramických nádob). Keramický materiál sa hlavne kumuloval vo vrchných vrstvách násypu. Výnimkou boli jednotlivé fragmenty keramických nádob z nižšie položených aluviálnych vrstiev: spevnených homogénnych ílov hnedej farby. Fragmenty týchto nádob sa vyznačujú silným zaoblením hrán a celkovým rozomletím štruktúry, čo potvrdzuje, že boli prinesené riekou alebo hydratovaným akumulárnym materiálom. Vzhľadom na nevelké rozmery týchto fragmentov, výnimočne prekročujúce 1 cm priemeru, je mimoriadne ťažké čokoľvek povedať o ich datovaní. Keby sme sa však o to pokúsili, bolo by potrebné ich dať do súvislosti s novovekým obdobím.

V sonde č. 2/2018 dosiahli inventarizované vrstvy maximálnu hrúbku 2,30 m. Analogicky k sonde č. 1/2018 identifikované stratigrafické jednotky s nenarušenou štruktúrou umožnili bez akýchkoľvek pochybností potvrdiť antropogénny pôvod zemného násypu vo vrchnej časti a v spodnej časti prirodzenú úroveň súvisiacu s prírodnými akumulárnymi procesmi, ktorá vznikla v dôsledku povodní. Žiaľ podobne ako v sonde 1/2018 sa vo vrchnej časti analyzovaného násypu vyskytujú výkopy, ktoré porušujú stratigrafiu. Najmä rozsiahly výkop pod vodovodnou rúrou, ktorý prakticky znemožňuje analýzu vrstiev v južnej časti sondy.

Z tejto sondy bolo získaných 257 fragmentov artefaktov, najmä keramické nádoby a sklo. Tieto predmety sa nachádzali predovšetkým vo vrchných vrstvách a môžeme ich datovať do obdobia od 19. do 20. storočia.

Medzi nimi bol aj fragment nádoby, ktorý napriek tomu, že nepochádza z veľmi vzdialenej minulosti, vzbudil obrovský záujem. Išlo o veľký fragment hornej časti porcelánového hrnčeka alebo šálky, zdobený sotva viditeľnou grafikou. Na vonkajšej strane nádoby je zobrazený náčrt budovy s kopulovitými strechami v prostredí parku a nápis: KARLSBAD STADTPARK, čo znamená mestský park

Sonda č. 2, severná časť, pohľad v juhozápadnom smere na vrstvy násypu. Fot. A. Ginter

sa tešila dobrej povesti a celé stáročia sa dostávala na stoly veľmožov, kráľov a cisárov. V začiatku 19. storočia celosvetovo známy prameň vyschol a až v roku 1896 po vykonaní viacerých vrtov sa neďaleko zámku Limburg podarilo nájsť ďalší prameň, ktorý je využívaný do dnešného dňa.

v Karlových Varoch. Nejedná sa tu teda o mesto v Bádensku-Württembersku ale o nemecký názov Karlových Varov. To územie bolo v čase vytvorenia grafiky súčasťou Rakúsko-Uhorskej monarchie, odtiaľ sa berie ich nemecký názov. Výsledkom vykonaného historického šetrenia sa podarilo nájsť reprodukcii pohľadnice, na ktorej je zobrazený objekt identický s tým na nami nájdenej nádobe. Fotografia bolo zhotovená na začiatku 20. storočia a znázorňuje Blanenský pavilón, navrhnutý viedenskými architektmi Ferdinandom Fellnerom a Hermannom Helmerom, budovu s reštauráciou a koncertnou sálou, postavený v roku 1881 v mestskom parku. V súčasnosti sa park nazýva Dvořákovy sady a z pavilónu, zbúraného v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, zostalo iba stĺporadie nazývané Sadová kolonáda. Ilustrácia na pohľadnici bola pravdepodobne predlohou skopírovanou obtlačou na nádobu, ktorá sa predávala ako suvení z kúpeľov. Odkiaľ sa vzala v Muszyne? Možnože ju obyvateľ mesta priviezol z dovolenky. A možno nejaký rekreatant cestoval zo zdravotných dôvodov do rôznych kúpeľných domov a Muszyna bola jednou z jeho zastávok, na ktorej nešťastne rozbil suvení z Karlových Varov?

Nemenej zaujímavým nálezom bol fragment hnedej valcovitej kameninovej fľaše s uchom, s čiastočne zachovanou značkou „SELTERS“. Práve takéto fľaše boli v 19. storočí používané na prepravu a skladovanie v tých časoch známej minerálnej vody pochádzajúcej z pruských kúpeľov v Selters. Táto voda

Fragment nádoby nájdený v priebehu archeologických výskumov s pozostatkami kalkománie. Fot. A. Ginter

Pohľadnica zo začiatku 20. storočia zobrazujúca Blanenský pavilón v Karlových Varoch

Archeologický výskum vykonaný v roku 2018 na muszynskom násype prvýkrát umožnil analýzu tejto konštrukcie z hľadiska jej stavby ako aj obdobia

Fragment kameninovej fľaše po vode Selters. Fot. A. Ginter

vzniku. Nepochybne najväčším prekvapením pre odborníkov bola absencia akýchkoľvek stôp osídlenia z obdobia stredoveku a raného novoveku. Zriedka kedy také početné historické, geomorfologické a geografické predpoklady poukazujúce na obrannú povahu objektu, nenachádzajú potvrdenie v archeologických vykopávkach. Bez najmenších pochybností je v súčasnosti potrebné prijať, že násyp mal funkciu protipovodňovú. Geologické povodňové úrovne, nachádzajúce sa pod jeho základom, ktoré obsahujú keramický materiál silne opracovaný následkom vodného transportu, neponechávajú v tejto otázke miesto pre interpretačnú ľubovôľu. Po analýze huteľných artefaktov, získaných z vrstiev tvoriacich násyp, sú odborníci presvedčení, že vznikol nie skôr než v 19. storočí. Jasným dôkazom je vyššie opísaná fľaša vody Selters, nájdená v základoch násypu.

Nepriamo o správnosti tejto interpretácie môže svedčiť tiež haličský kataster z roku 1885, v ktorom na skúmanom mieste nie sú označené násypy, ale sú tam nakreslené podmáčané lúky alebo pastviny.

Fragment haličského katastra z roku 1885. Čiernou obrysou čiarou sú označené podmáčané lúky na mieste neskoršej protipovodňovej hrádze

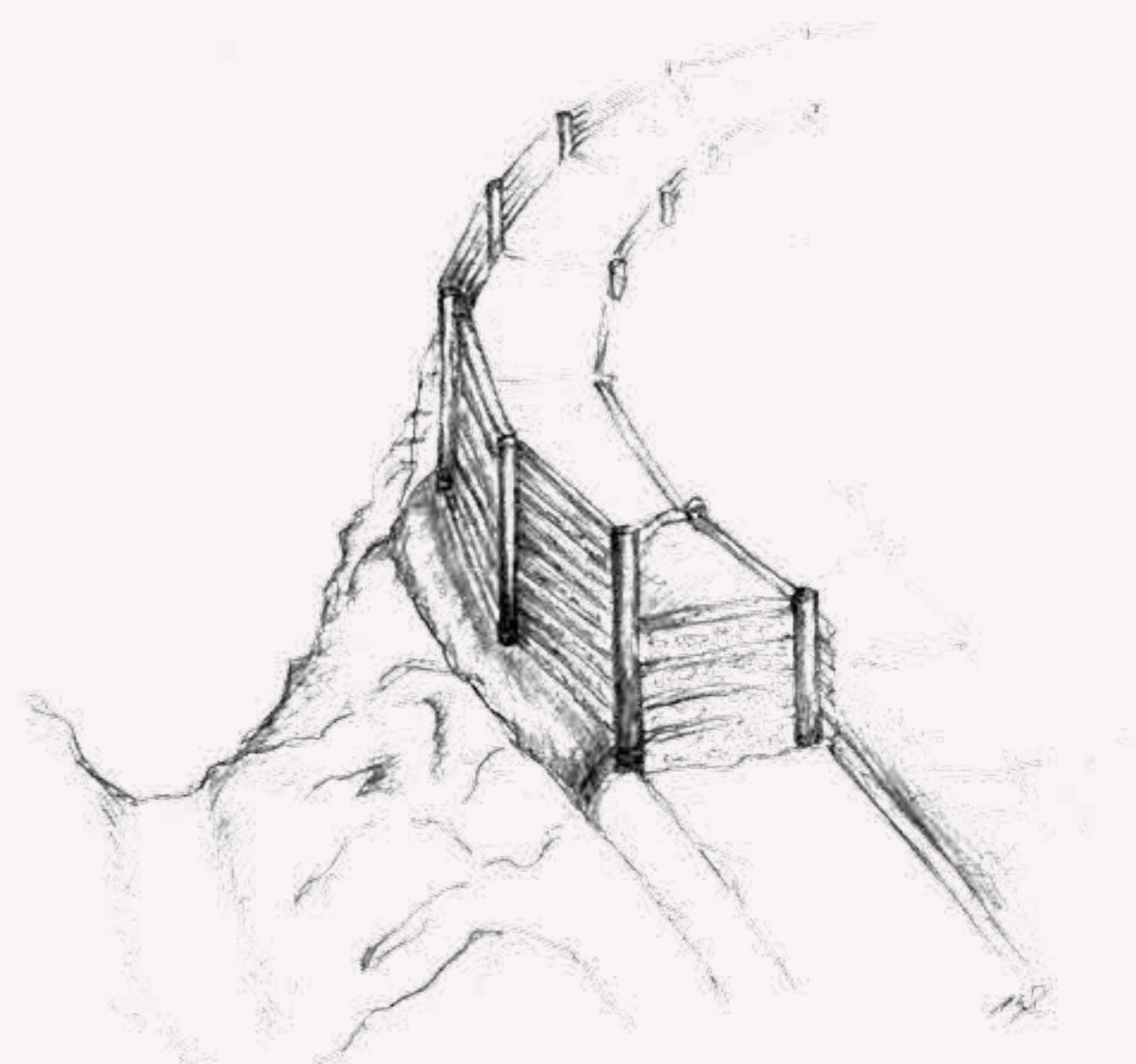
Výskumné práce na násype. Fot. A. Ginter

Hradisko

Archeologický výskum v Muszyne

Artur Ginter
Lodžská univerzita

Magdalena Majorek
Lodžská univerzita

Obrázková rekonštrukcia hradiskových opevnení zo západnej strany hradiska. Obr. A. Majorek

Digitálny model terénu vytvorený na základe údajov pochádzajúcich z leteckého laserového skenovania (LIDAR). Zdroj údajov: Štátna geodetická a kartografická databáza. Vypracoval A. Ginter

Sídelný komplex skladajúci sa s hradiska a hradu v Muszyne, ležiaci na vyvýšenine pohoria rozprestierajúceho sa medzi prítokmi Popradu: Muszynkou a Szczawnikom, ako sme už spomenuli v kapitole tejto knihy pod názvom *Hrad a hradisko, Stav archeologických výskumov*, bol predmetom archeologických výskumov od 60-tych rokov 20. storočia. Avšak v súvislosti s viacerými pochybnosťami spojenými s interpretáciou vrstiev odkrytých na hradisku ako aj datovania tam objavených predmetov, rozhodli sme sa znova venovať pozornosť tomuto objektu, pričom sme použili oveľa modernejšie výskumné metódy.

Zaujímavosťou, ktorá sa ukázala počas terénneho výskumu bolo, že lokalizácia hradiska vôbec nie je známa obyvateľom Muszyny a okolia. Vďaka skutočnosti, že dnes je husto zarastené kríkmi a mladými stromčekmi stalo sa prakticky neviditeľné. Pravdepodobne práve vďaka tomu tento objekt sa roky zachoval v takmer nedotknutom stave, pričom sa nachádzal bokom od turistického ruchu a mimo oblasti záujmu nelegálnych hľadačov pokladov. V dôsledku toho zahájenie archeologických výskumov na ňom si vyžadovalo rozsiahle

Pohľad na hradisko a priekopu z južnej strany. Fot. A. Ginter

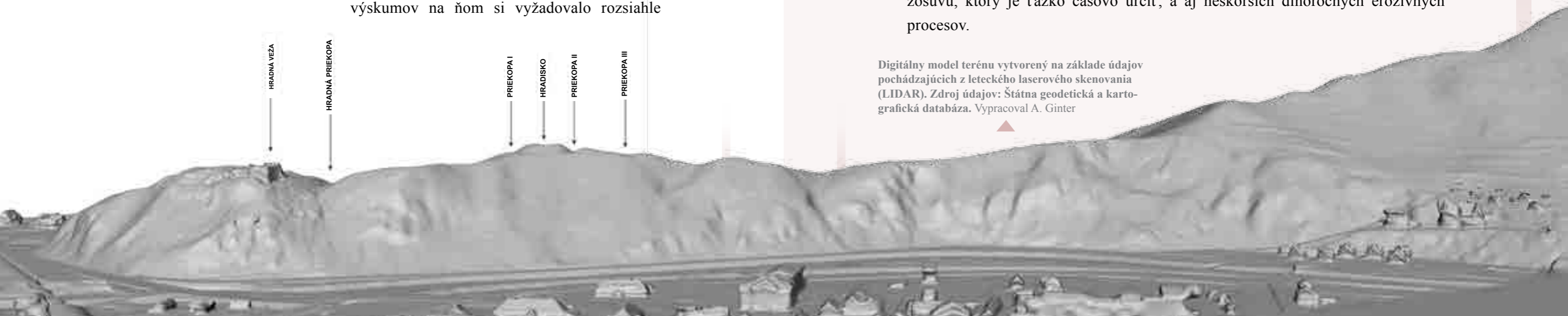
Pohľad na hradisko a priekopu z juhovýchodnej strany. Fot. A. Ginter

prípravné práce, v priebehu ktorých bolo odstránené len nízke rastlinstvo, ale veľké stromy zostali nedotknuté (na rozdiel od hradu, kde postupne bolo vysekané celé rastlinstvo).

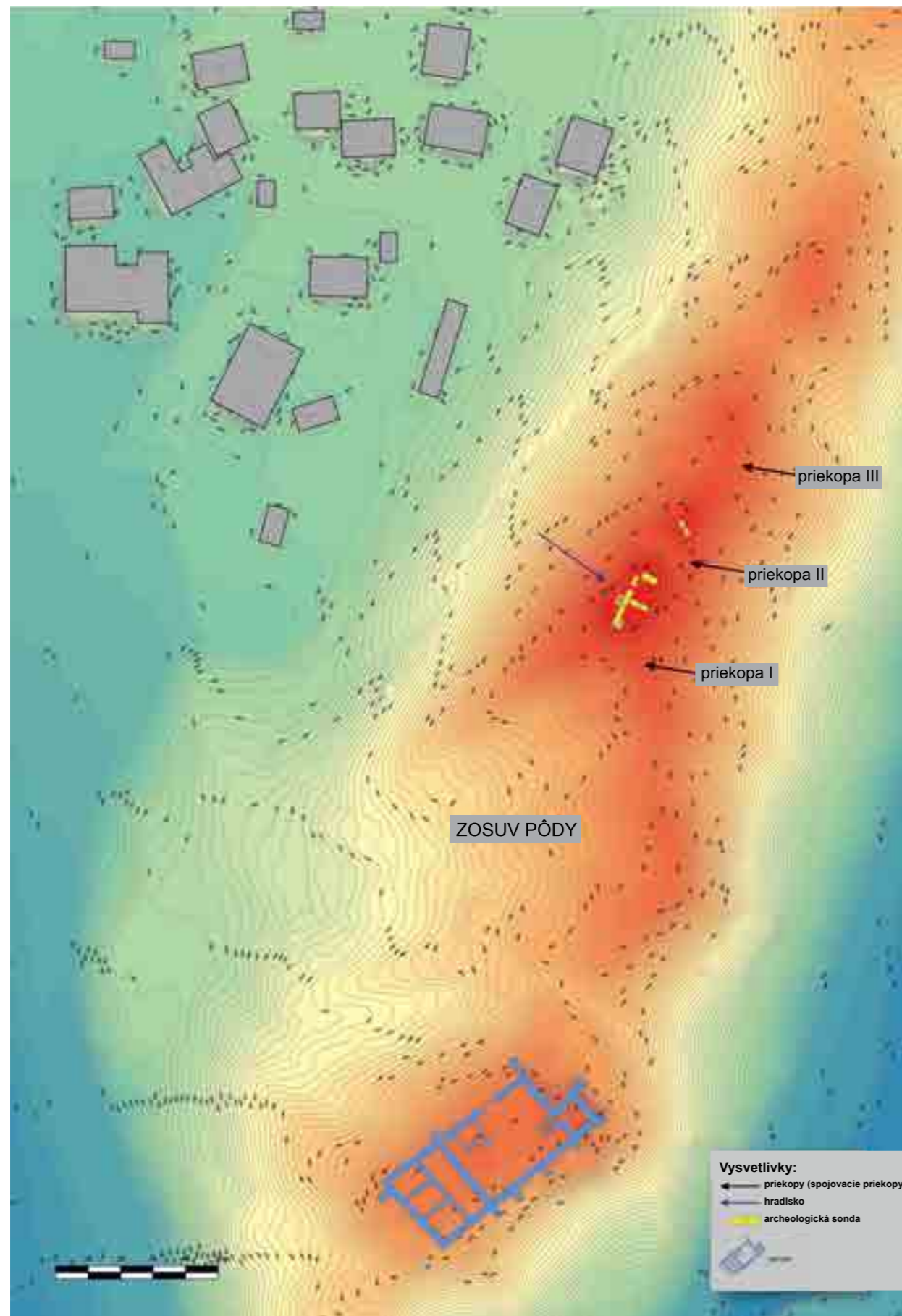
V prvom rade boli zo Štátnej geodetickej a kartografickej databázy získané merania pochádzajúce z leteckého laserového skenovania, na základe ktorých boli urobené digitálne modely terénu a situačné a výškopisné mapy, ktoré umožnili dospieť k niekoľkým dôležitým záverom.

Z pohľadu poznania je neobyčajne dôležitá morfológická stavba vlastného objektu. Južne od hradiska sa nachádzala suchá priekopa (priekopa I), zvyšky ktorej sú dodnes v menšej miere v teréne viditeľné. Na južnom okraji tejto priekopy vyzerá byť masív Koziejowky značne poškodený, pravdepodobne ako následok zosuvu, ktorý je ťažko časovo určiť, a aj neskorších dlhoročných erozívnych procesov.

Digitálny model terénu vytvorený na základe údajov pochádzajúcich z leteckého laserového skenovania (LIDAR). Zdroj údajov: Štátna geodetická a kartografická databáza. Vypracoval A. Ginter

► Situačná a výšková mapa náleziska s nanesenými archeologickými sondami. Vypracoval A. Ginter

► Pohľad na hradisko a priekopy z severnej strany – z miesta predpokladaného umiestnenia predmostia. Fot. A. Ginter

Úplne odlišne vyzerá situácia na druhej strane kopca (na juh od neho), kde sa masív dochoval v takmer nezmenenej stredovekej forme. Vďaka tomu je zjavne viditeľné, že terén pozdĺž hrebeňa zo severu na juh sa mierne zdvíha a rozširuje, čím tvorí určitú šikmú plochu, ideálnu pre vjazd koní a vozov. Na konci tejto šikmej plochy v jej najširšej a najvyššej časti bolo umiestnené muszynské hradisko.

S cieľom zvýšenia obranyschopnosti staviteľia urobili široký a hlboký prekop naprieč tejto šikmej plochy (priekopa II), cez ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou bol položený most. Stopy po tretej, užšej priekope (priekopa III), ktoré sú v teréne oveľa slabšie viditeľné (zvlášť v období bujnej vegetácie) výrazne na digitálnom modeli terénu ako aj na situačnej a výškopisnej mape.

Vďaka použitiu moderných zobrazovacích metód sa podarilo identifikovať tri priekopy, príjazdovú cestu do vnútra hradiska a vlastné hradisko. Bez odpovede zostala otázka tvaru masívu pred zosunutím sa južnej časti a s tým súvisiaca možnosť lokalizovať na tomto mieste prípadne druhú, dodatočne urobenú bránu a ďalší most, vedúci smerom k hradu. Možné je, že hradisko malo iba jednu bránu a spojenie smerom k hradu viedlo tak isto ako dnešná turistická trasa – pozdĺž východného svahu návršia.

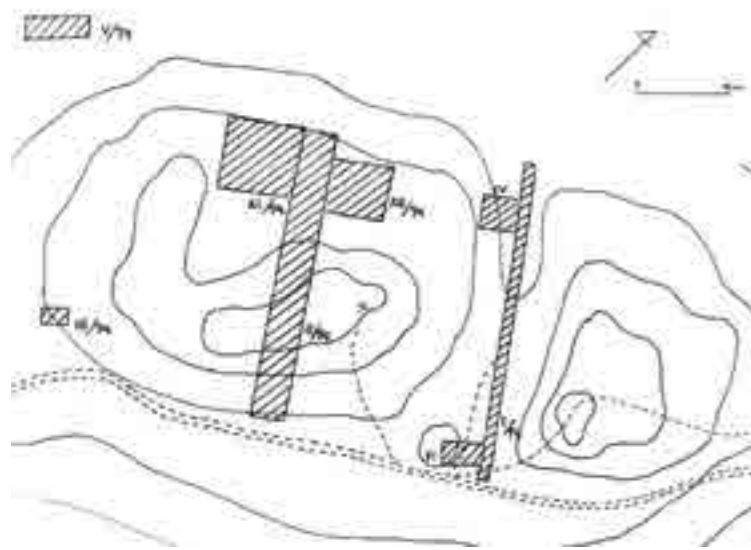
K zemným prácam sa pristúpilo na začiatku júla 2018. Archeologické výskumy viedol Ing. Artur Ginter z Archeologického inštitútu Lodžskej univerzity.

V súvislosti so skutočnosťou, že v rámci programu realizované výskumné činnosti nemohli zahrnúť celé nálezisko, bolo nevyhnutné vytýčiť kľúčové výskumné ciele a následne taký výber lokalizácie sond, aby umožnili získať odpovede na čo najväčší počet otázok.

Preto bolo rozhodnuté, že z pohľadu poznania najdôležitejšie bude preskúmať konštrukciu, v akej bol vybudovaný obranný okruh a umiestnenie brány, pokúsiť sa odкрыť pozostatky zástavby nádvorja hradiska a nájsť vyústenie mosta na severnej strane priekopy.

Spolu bolo v priebehu výskumov vytýčených 9 archeologických sond, z toho 8 priamo na plošine návršia.

Pred vytýčením týchto sond bol urobený pokus zrekonštruovať rozloženie výskumných objektov realizovaných M. Cabalskou. Žiaľ žiadna s dostupných publikácií týkajúca sa výskumu hradiska od tejto výskumníčky neobsahovala vkladané prílohy, ktoré by okrem obrázkov nálezov obsahovali aj plán rozmiestnenia výkopových sond. Z toho dôvodu bol urobený pokus ich zamerať na základe informácií obsiahnutých v článku, okrem iných rozmerov sond a ich uloženia vzhľadom na svetové strany. Po vytýčení troch sond a začatí ich skúmania sa ukázalo, že jedna z osôb pracujúcich v Múzeu muszynského panstva vlastní kompletné vydanie Rocznika Sadeckiego¹. Analýza tohto plánu ukázala,

Umiestnenie sond M. Cabalskej v priestore muszynského hradiska

že naplánované prieskumné objekty sa čiastočne prekrývajú s tými, ktoré už urobila M. Cabalska, k čomu došlo pretože výskumníčka chybné určila sever. Našťastie len menšia časť prieskumu sa konala v rozsahu starších výkopových sond a ich nájdenie umožnilo nadviazať staršie výskumy na nami vytvorenú vrstevnú mapu náleziska.

Prvá zo sond (sonda 1/2018)

s rozmerom 1,5 x 3 m bola vytýčená v severozápadnej časti návršia (v jednej osi so sondou 2/2018) a mala poskytnúť odpovede na otázky spojené s konštrukciou a datovaním obvodovej obrannej štruktúry.

Výsledky prieskumu ukázali, že hrúbka zemných nánosov zriedka presahuje 50 centimetrov, čo sa zdá byť príznačné pre menšie horské objekty, ktoré boli v priebehu stáročí pod vplyvom neustálej erózie v dôsledku pôsobenia vody, vetra a snehu. Zároveň musíme pamätať na to, že v týchto oblastiach mechanizmy akumulácie pôsobia oveľa slabšie ako v doline sa nachádzajúcej Muszyne, kde sa stretávame s usadzovaním riečnych nánosov počas povodní, neustálym vyrovnávaním pozemkov v dôsledku rôznych stavebných procesov a ukladaním sa kultúrnych vrstiev v súvislosti s životom mesta. V priestoroch hradiska, samozrejme okrem okolností vyplývajúcich z intenciálnej stavebnej činnosti,

ktorej cieľom bolo vybudovanie opevnení a využívanie objektu v stredoveku, máme jedine úrovne, ktoré sa formovali po stáročia a spojené boli s výskytom nevelmi bujného nízkeho rastlínstva nahradenej lesom až v 20. storočí.

Pod relatívne homogénnou vrstvou obsahujúcou výrazné množstvo organických prímiesí a značne prerastanou koreňmi blízkeho stromu sa podarilo odkryť dva otvory pre drevené stĺpy vytesané v skale, ktoré boli súčasťou opevnenia hradiska. Prvý z nich – objekt č. 1 – hlboký 22 cm mal v pôdoryse okrúhly tvar s priemerom cca 32 cm. V jeho vnútri bol nájdený sotva jeden fragment hrnčiarskej keramiky a 2 fragmenty zvieracích kostí, ktoré sa tam dostali najskôr počas upratovania hradiska a teda nemôžu slúžiť pre určenie doby vybudovania opevnení. Zase v objekte č. 2, o niečo menšom (priemer pri strope nepresahuje 24 cm) s rovnakým tvarom boli nájdené šmuhy po dreve, prítomnosť ktorých by mohla potvrdzovať jeho funkciu. Tieto otvory od strany nádvorja sprevádza líniové niekoľkokocentimetrové podrezanie skaly výrazne oblúkovitého tvaru.

Sonda 1/2018 – pohľad východným smerom. Hnedými šípkami sú označené otvory pre stĺpy, zelenou podrezanie skaly zabráňujúce rozchádzaniu sa drevených konštrukcií smerom do nádvorja. Fot. A. Ginter

V priestore sondy bolo rozlíšených spolu sedem stratigrafických jednotiek, väčšinou uložených horizontálne. Spomedzi nich si zvláštnu pozornosť zaslúžia vrstvy podložia hrúbky cca 24 cm, vyskytujúce sa v severovýchodnom rohu, v ktorých vystupujú: spevnený ílovitý piesok s drobným štrkom sivožltej farby (vrstva č. 4), mäkký ílovitý piesok so spáleninou a početnými drevenými uhlíkmi čiernej farby (vrstva 5), mäkký ílovitý piesok mierne hlinitý s fragmentami výmazu oranžovočervenej farby (vrstva 9) a spevnená hlina so škrvnitou textúrou zmiešaná s uhlíkmi a železitými prímiesami hnedej farby (vrstva č. 7). Ich zloženie a vzájomná

► Sonda 1/2018 – pohľad východným smerom. Modrou šípkou je označená vrstva spálených drevených konštrukcií, červenou prepálená hlina, žltou predpokladaná vrstva po upratovaní po spálení objektu, hnedými zase otvory pre stĺpy. Fot. A. Ginter

poloha v korelácii s vyššie spomenutými otvormi a podrezaním skaly ukazujú, že pôvodne na tomto mieste existovala drevená konštrukcia skladajúca sa z dvoch stien oblúkovitého tvaru, ktoré boli minimálne v časti spájané železnými klincami a od seba boli odsunuté o 80 centimetrov, podpreté drevenými stĺpmi, medzi ktorými sa nachádzala výplň z hlíny a možnože aj kameňov. Vyššie spomenuté podrezanie skaly určite zaist'ovalo aby sa konštrukcia neodsúvala v smere nádvorja hradiska. Takéto neobyčajne jednoduché a zároveň účinné riešenie sa dodnes používa pri horských drevených stavbách. Ťažko povedať, či existovalo nejaké zaistenie zo strany svahu, avšak ideálne vyrovnaný povrch skaly a neprítomnosť vrstiev takého typu ukazujú, že pravdepodobne nebola potrebná žiadna dodatočná konštrukcia na západnej vonkajšej strane opevnenia. Hradisko podobne ako aj hrad nepochybne boli spálené v priebehu uhorského nájazdu v roku 1474. Tieto konštrukcie boli zrovnané a následne minimálne v časti zasypané tenkou vrstvou drobného piesku (vrstva č. 4) kvôli poriadku. Zdá sa avšak, že vyššie ležiace vrstvy sú pozostatkami po dnes už ťažko rekonštruovateľnej činnosti vyrovnávania terénu, pravdepodobne spojenej s prispôbením objektu v 16. storočí pre nové účely a možnože čiastočne sú tiež pozostatkami po archeologických výskumoch M. Cabalskej.

V preskúmaných vrstvách sa našiel rôzny pamiatkový archeologický materiál, medzi ktorým vynikajú: strieborná minca nachádzajúca sa v strope vrstvy

► Prieskumné práce v sonde. Študenti archeológie odkrývajú hrot strely do kuše. Fot. A. Ginter

č. 5, určená ako uhorský denár Ladislava V. Pohrobka z rokov 1440 – 1441 (inv. č. 88/wMG/2018), dva hroty strely do kuše (1/wMG/2018, 84/wMG/2018), fragment noža (inv. č. 78/wMG/2018) a pliešky (inv. č. 79/wMG/2018). V hromadnom materiáli z tých istých vrstiev prevládajú zvieracie kosti (spolu 17 fragmentov), niekoľko desiatok kusov železných klincov a nevelké množstvo keramického materiálu (3 fragmenty).

Predĺžením sondy 1/2018 bola sonda **2/2018**, ktorá pretínala takmer celé návršie v severojužnom smere. Očakávalo sa, že ňou budú odkryté pozostatky po opevnení objektu ako aj pozostatky zástavby nádvorja.

Výsledkom bolo zaznamenanie kultúrnych vrstiev v celkovej hrúbke nepresahujúcej 60-66 cm, v rámci ktorých boli vyčlenené ledva štyri stratigrafické jednotky výrazne naplnené hnutelným pamiatkovým materiálom (takmer 700 fragmentov keramiky, zvieracích kostí a kovových predmetov zaradených medzi tzv. hromadné nálezy a 22 predmetov zvláštneho druhu tzv. vyčlenené). V sonde 2/2018 bolo zistené, že takmer 70% nálezov bolo nájdených v najnižšie položených vrstvách (podložja), v strednej a južnej časti sondy – vo vrstve označenej č. 3, čiže v spevnenej hline s početnými drevenými uhlíkmi s mozaikovou textúrou, hnedej a svetlohnedej farby a v severnej časti sondy – v mäkkej mierne pieskovitej hline s uhlíkmi a početnými koreňmi tmavohnedej farby – čiže vo vrstve č. 4.

Vzhľadom na umiestnenie popísanej sondy, štruktúru vrstiev a informácie získané z archívov je možné predpokladať, že v severnej časti bola zachytená zasypané archeologická sonda zo 70-tych rokov 20. storočia (vrstva 4). V tomto kontexte je predsa len prekvapujúce veľké množstvo nálezového materiálu, v ktorom prevládajú pozostatky kostí zvierat (192 fragmentov), ale ktorý je zároveň bohatý (v porovnaní s inými sondami) na keramiku (56 fragmentov) a kovové konštrukčné súčiastky (30 kusov) – klince. Čo je zaujímavé, v tejto vrstve bolo nájdených aj niekoľko vyčlenených nálezov, medzi ktorými vynikajú hrot strely do kuše (inv. č. 30/wMG/2018), fragment noža (59/wMG/2018) a dve mince (2/wMG/2018, 104/wMG/2018). Preto sa zdá, že dôslednosť vedenia výskumných prác v 70-tych rokoch bola vzdialená od uspokojivej.

Pohľad juhozápadným smerom na sondy 2, 3, 4 a 5/2018. Modrými šípkami je označené intencionálne vyrovnanie povrchu skaly na mieste predpokladaného umiestenia drevenej vežovej stavby. Fot. A. Ginter

Okrem toho, že sa nepodarilo odkryť žiadne pozostatky zástavby pozornosť priťahuje netypická forma skalného podlažia, ktoré bolo v centrálnej a severnej časti sondy ideálne vyrovnané a vodorovné. V súvislosti so značným počtom nálezov (vrátane klinčov) a stopami po spálených konštrukciách je možné pripúšťať, že na tomto mieste stála budova. Hypoteticky neobyčajne rovný povrch skaly môže nepriamo poukazovať na fakt, že ak sa tu skutočne nachádzala nejaká budova, tak bola postavená v zrubovej konštrukcii, keďže práve toto riešenie zo

všetkých nám známych vzhľadom na spôsob spájania hrád v rohoch by sa malo robiť na čo najrovnejšom podklade.

Pokračovanie ideálne plochého povrchu skaly ukončené jej intencionálnym podrezaním do hĺbky 20 cm bolo odkryté taktiež v sonde 3/2018, ktorá bola umiestnená kolmo na sondu 2/2018. Umožnilo to hoci len približné určenie povrchu najnižšej úrovne predpokladanej obytnej konštrukcie, ktorá mohla zaberat' cca 16-18 m².

V sonde 3/2018 boli zaznamenané kultúrne vrstvy v celkovej hrúbke od 20 cm v strednej časti do 44 cm v západnej časti a 110 cm vo východnej časti, medzi ktorými bolo vyčlenených sedem stratigrafických jednotiek, z ktorých tri stropné vystupujú po celom povrchu sondy v podobe humusu (vrstva č. 1), mäkkej piesčitej hliny s početnými koreňmi a kameňmi (vrstva č. 2) a spevnenej hliny s početnými

kameňmi (vrstva č. 3) a jedna odkrytá v západnej časti sondy v podobe piesčitej takmer čiernej hliny s početnými drobnými koreňmi (vrstva č. 4). Vo vrstvách sa našiel nálezový materiál: 378 fragmentov keramiky, kostí, kovov a 10 predmetov z kategórie vyčlenených. V hromadnom materiáli z týchto vrstiev prevládali pozostatky zvieracích kostí, pomerne početný keramický a kovový materiál. Medzi zvláštne nálezy nájdené v priestore popísanej sondy patria: hlavica meča (inv. č. 50/2018), bojová kopia (inv. č. 32/2018) a minca (inv. č. 47/2018).

Vo vrstvách odkrytých vo východnej časti sondy, určených ako íly a štrky nebol zaznamenaný žiadny nálezový materiál. S najväčšou pravdepodobnosťou sú to prirodzené vrstvy, ktoré vznikli v dôsledku zvetrávania skalného podlažia, ktoré sa v sonde objavilo miestami už v hĺbke 30-34 cm.

V pozorovaniach sa pokračovalo taktiež v západnej časti hradiska – v sondách 4/2018 a 5/2018, umiestnených na západ od sondy 2/2018, práve na okraji svahu. Podobne ako v prípade zvyšných sond boli zaznamenané kultúrne vrstvy hrúbky od 40 cm v severnej časti do 60 cm v južnej časti. Tieto sondy sa nachádzali čiastočne v priestore preskúmanom M. Cabalskou, v dôsledku čoho by mali byť minimálne 3 výkopy dané do súvislosti s jej činnosťou na objekte.

Spomedzi vrstiev v horizontálnej nenarušenej polohe zvláštnu pozornosť si zaslúžila vrstva spevnenej mierne piesčitej hliny s početnými drobnými koreňmi hnedej farby, označená č. 3 a vrstva tvrdej spečenej hnedo oranžovej hliny, označená č. 4. V týchto dvoch úrovniach bol sústredený nálezový materiál s výrazným, takmer 25% podielom železných klinčov. Okrem toho sa v mladšej vrstve (č. 3) vyskytoval početný kostený materiál. Vyčlenená bola skupina niekoľkých desiatok predmetov, spomedzi ktorých je vhodné spomenúť hroty striel do kuše (4, 25 a 48/wMG/2018), fragmenty chladných zbraní (inv. č. 9, 55/wMG/2018), kľúč (13/wMG/2018) a mincu (38/wMG/2018).

Študenti archeológie počas dokumentačných prác. Fot. A. Ginter

Analogicky k sonde 1/2018 v sonde 4/2018 na jej dne v hĺbke cca 60 cm pod povrchom zeme bol odkrytý menší vodorovný objekt oválneho pôdorysu s priemerom pohybujúcim sa medzi 30 a 36 cm, ktorý bol pravdepodobne ďalšou jamou po stĺpe.

Nájdenie tohto otvoru po stĺpe a okolitých vrstiev spáleniny a mazanice je možné považovať za významný úspech, keďže tento nález potvrdil autormi predpokladaný priebeh opevnení hradiska a umožňuje ich priestorovú rekonštrukciu.

V priebehu pokusu preskúmať tvar pôdorysu v juhozápadnej časti hradiska boli vytýčené dve sondy s číslami **8/2018** a **9/2018**. Už v južnej časti sondy 2/2018 (na kontakte s vyššie spomenutými sondami) bolo analogicky k sonde

Sondy 2, 8 a 9/2018 – pohľad východným smerom. Modrými šípkami je označené oblúkovité podrezanie skaly, ktoré malo zabraňovať rozchádzaniu sa drevených konštrukcií smerom do nádvorja hradiska. Červená šípka ukazuje kamennú sutinu ležiacu na budove vytesanej do skaly. Fot. A. Ginter

Sondy 2, 8 a 9/2018 – pohľad severným smerom na kamennú sutinu ležiacu na budove vytesanej do skaly. Fot. A. Ginter

1/2018 zistené oblúkovité podrezanie skaly, ktoré autori spájajú s priebehom opevnení hradiska a ktoré výborne zodpovedá tiež nálezom zo sond 4/2018 a 5/2018. Odlišne ako v predchádzajúcich prieskumných celkoch vyzerali vrstvy odkryté v sondách 8/2018 a 9/2018, z ktorých väčšina sa skladala zo štiepaných kameňov poukladaných bez systému a navzájom medzi sebou nepreviazaných. Priamo pod nimi sa vyskytovalo skalné podložie, v ktorom boli výrazné stopy po opracovávaní, ktoré spočívalo vo vytesaní pravouhlého základu šírky cca 85 cm, ktorý sa z vnútornej strany pripíjal k oblúkovitému podrezaniu. Jeho západná stena

sa zachovala len čiastočne v dôsledku zosunutia sa tejto časti hradiska. Vo vnútri budovy (?), ktorá bola nižšie položená voči vrchu základu o 70-80 cm bol odkrytý v priereze pravouhlý otvor na stĺp v rozmere 41 x 45 cm, Vzhľadom na skutočnosť, že sa v priebehu opisovaného výskumu nepodarilo odkryť celú popisovanú konštrukciu, zostáva otvorená otázka vo veci jej rozmeru a funkcie, akú plnila. Zdá sa, že prítomnosť takého veľkého množstva kamennej sutiny môže nepriamo poukazovať na pozostatky objektu čiastočne vybudovaného z kameňa a vysunutého za líniu opevnenia z juhozápadnej strany.

Sondy 2, 8 a 9/2018 – pohľad severným smerom na očistené pozostatky v skale vytesaného základu a vnútra budovy. Fot. A. Ginter

Sonda **7/2018** bola vykopaná na mieste predpokladanej lokalizácie brány hradiska, čiže v časti hradiska najviac vysunutej na sever. Bola nie len najhlbšou zo všetkých výskumných celkov ale zároveň najzložitejšou z pohľadu stratigrafie vrstiev. Najdôležitejšie pozorovania boli urobené v súvislosti s vrstvami obsahujúcimi výrazný podiel spečenej hliny a spáleniny. Ich poloha dovoľovala zrekonštruovať približný priebeh šije brány v šírke cca 140 cm. Zároveň v tejto sonde bol nájdený ďalší otvor pre stĺp (západne od brány), ktorý je prirodzeným pokračovaním (uzamknutím) obranných konštrukcií zistených v sondách 1/2018, 2/2018, 4/2018 a 5/2018.

Sonda 7/2018 – pohľad severným smerom. Zelenými šípkami je označený priebeh stien spálenej brány. Fot. A. Ginter

Sonda 7/2018 – severný profil sondy. Zelenými šípkami sú označené pozostatky stien spálenej brány, hnedou zase otvor pre drevený stĺp. Fot. A. Ginter

► Sonda 7/2018 – východný profil sondy. Hnedými šípkami sú označené pozostatky východnej steny brány, zelenými stopy po drevených koloch zapustených do kamenno-hlinitého násypu. Fot. A. Ginter

Autorka textu počas tachymetrických meraní. Fot. A. Ginter

Zaujímavosťou je, že konštrukcia obranného okruhu na východnej strane hradiska vyzerala úplne ináč ako na západnej. Vo východnej časti sondy 7/2018, hneď pod koreňmi rastlín bola odkrytá vrstva spečenej hliny pomiešanej so štiepanými kameňmi (vrstva 6). Po ich odstránení sa ukázala výrazná líniová konštrukcia, pôvodne urobená z dreva a hliny, ktorá tvorila východné krídlo brány a pravdepodobne bola spálená počas uhorského nájazdu v roku 1474. Opretá bola o hlinený násyp a s menším množstvom kamenia, ktorý chránil hradisko z východnej strany, ktorá bola po bráne pravdepodobne necitlivejším

úsekom celého systému, tiahnuceho sa pozdĺž rovinky, ktorá dnes slúži ako turistický chodník. Na vrchole násypu sa nachádzala dodatočná konštrukcia urobená z dreva (a možno aj z hliny), o čom svedčia 3 jamky po stĺpoch,

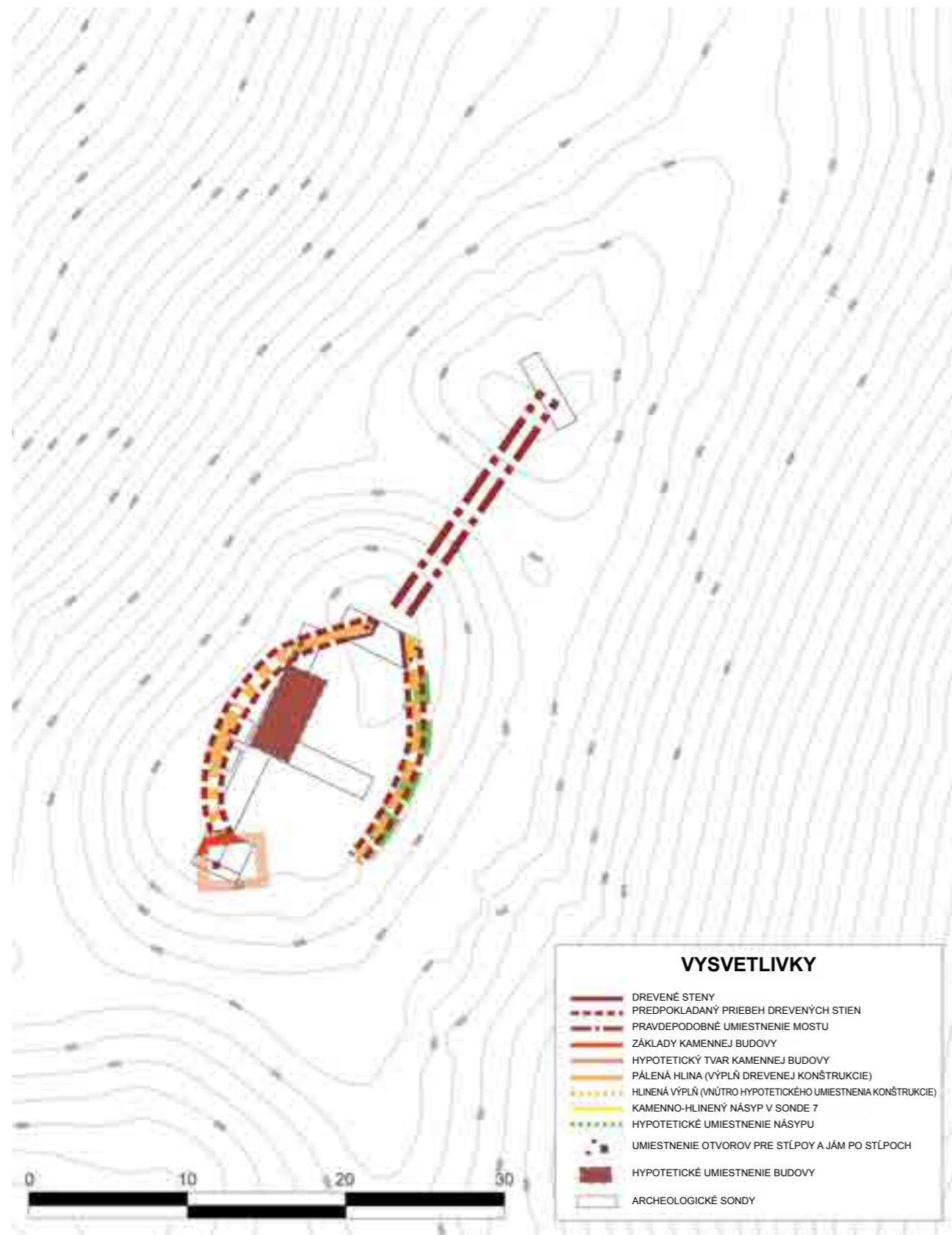
odkryté pri východnom profile. Táto sonda poskytla veľmi veľký počet nálezov vyčleneného typu, spomedzi ktorých najzaujímavejším je súbor olovených guli a valcov do stredovekých palných zbraní. Inventarizované boli aj početné predmety hospodárskeho určenia (napr. pánty, visiaca zámka, kľúč, oslička, nožničky, fragmenty nožov, ohnivá a pod.) a zbrane v podobe hrotov striel do kuše.

Na rozdiel od vyššie popísaných sond neobyčajne skromné sa ukázali nálezy v sonde 6/2018, vykopanej na strane priekopy II, protiľahlej voči bráne. Chudobné vrstvy ako aj celková neprítomnosť nálezov a stôp po konštrukciách výrazne ukazujú, že pokus nájsť zvyšky mostu alebo k nemu vedúcej cesty by mal byť realizovaný v rámci rozsiahlych archeologických výskumov.

Archeologické výskumy na hradisku v Muszyne sa nepochybne skončili úspešne. Napriek skutočnosti, že do dnes sa zachovalo neveľa vrstiev s historickým charakterom, ich štruktúra a naplnenie zaujímavým nálezovým materiálom dovolili s určitou istotou zistiť veľa zaujímavých informácií vzťahujúcich sa ku konštrukcii vlastného objektu ako aj spôsobu jeho využívania.

Na základe pozorovaní zistených v západnej časti objektu s veľkou dávkou pravdepodobnosti môžeme tvrdiť, že tam existovala obranná konštrukcia skladajúca sa z dvoch voči sebe rovnobežne postavených drevených stien, ktoré boli vyplnené hlinou a kameňmi. Z južnej strany bola k tejto konštrukcii pristavaná budova čiastočne vysekaná do skaly. Minimálne z časti bola postavená zo štiepaného kameňa spojeného hlinou. V strednej a severnej časti nádvorja sa nachádzala rovinka, rozprestierajúca sa viac menej na tej istej úrovni ako prejazd brány, ktorá vzhľadom aj na nálezový materiál nájdený vo vrstvách môže byť miestom, kde stála obytná budova. V prípade, ak by táto budova bola vyššia ako okolitý obranný okruh, čo môžeme považovať vzhľadom na jej proporcie za menej pravdepodobné, mohla by zároveň plniť aj obrannú funkciu a chrániť súčasne most aj bránu. Vlastná brána mala šírku cca 140 cm a nachádzala sa v časti návršia najviac vysunutého na sever. Z východu bola chránená kamenno-zemným násypom s vyvýšenými konštrukciami z hliny a dreva, pravdepodobne podobnými tým nachádzajúcim sa na západnej strane.

Určenie doby vybudovania hradiska, napriek objaveniu takého veľkého počtu predmetov výnimočného druhu a s istým datovaním (ako napríklad v prípade väčšiny mincí), sa ukázalo ako neobyčajne ťažká záležitosť.

► Pokus o rekonštrukciu usporiadania hradiska v Muszyne na základe výsledkov archeologických výskumov. Autor A. Ginter

Najstaršia nájdená minca datovaná na začiatok 15. storočia, ktorou bol polgroš vyrazený za vlády Vladislava Jagelovského v rokoch 1416-1422 sa našla v najvyššej skúmanej vrstve, čiže nepochybne na druhotnom mieste uloženia. Zvyšné mince, z čias Ladislava V. Pohrobka boli nachádzané na celom nálezisku, taktiež v najnižších, zdalo by sa v najstarších vrstvách. Druhotné premiestnenie nálezového materiálu je nepochybne spojené so spálením a zničením objektu počas uhorského nájazdu v roku 1474 a následným jeho usporiadaním na isto v prvej štvrtine 16. storočia (možnože aj skôr). Prítomnosť skalného, pomerne rovného podlažia mala vplyv na možnosť vyčistiť vnútro hradiska, čo sa priamo prejavilo v neprítomnosti kultúrnych vrstiev z obdobia pred spálením. Jediné miesto, kde sa zachovali najstaršie kultúrne úrovně sa nachádzalo vo vnútri budovy nachádzajúcej sa na južnej strane hradiska. Podarilo sa tam nájsť fragmenty nádob, ktoré je možné datovať do 14. storočia.

Rôzne fragmenty s podobnou chronológiou boli nachádzané taktiež po celom objekte vo všetkých skúmaných vrstvách. V závere je vhodné uviesť, že nepriamym dôkazom pre existenciu opevneného objektu v masíve Koziejowky už v dobe Kazimíra Veľkého je aj nález denára Ľudovíta I. Anjou (1342-1392), ktorý bol nájdený vo vyrovnávacích vrstvách, vytvorených pred vybudovaním hradu².

► Dno a fragment bruška stredovekého hrnca. Fot. M. Majorek

► Fragment bruška a odliatku stredovekej bohato zdobenej misy. Fot. M. Majorek

(Ne)obyčajní svedkovia života na hrade

O výnimočných pamiatkach

Artur Ginter
Lodžská univerzita

Magdalena Majorek
Lodžská univerzita

Hroty striel do kuse. Fot. A. Ginter

Hodnota archeologických pamiatok závisí hlavne na súvislostiach, ktoré ich sprevádzajú, preto predmety z výskumu v Muszynie poskytujú širšie interpretačné možnosti ako náhodné nálezy. V priebehu výskumných prác na muszynskom hradisku v roku 2018 boli získané početné a pomerne rôznorodé predmety alebo ich fragmenty s výnimočnými poznávacími vlastnosťami, ktoré sme zatriedili do skupiny tzv. vyčlenených pamiatok. Spolu bolo nájdených 156 takýchto pamiatok, spomedzi ktorých je vhodné spomenúť časti výzbroje, odevov, predmety domácej potreby a taktiež mince¹ a pečatidlá. Najväčší ich počet bol nájdený v severnej časti skúmaného hradiska v priestore sondy č. 7/2018 (až 71 kusov) a v severozápadnej časti v sondách 1/2018, 2/2018 a 4/2018. V ostatných skúmaných miestach vrstvy neboli až natoľko naplnené artefaktmi, čo pri pohľade na veľký počet zachovaných zvyškov zástavby môže nepriamo ukazovať, že práve v tejto časti sa nachádzali obytné alebo obytno-hospodárske budovy. Podľa rozmiestnenia pamiatok militárneho charakteru je zase možné usúdiť, že uhorský útok prišiel zo severnej strany, čo súhlasí so závermi o umiestnení brány a mostu.

Výzbroj

Strelné zbrane

Strelné zbrane vrhajúce zaostrené strely (šípky) do hĺbky prebíjajúce cieľ sú označované názvom strelné zbrane. V tematickej literatúre² sa rozlišujú dva druhy zbraní: luk a kuša. Obyčajne sú posudzované podľa šípov a striel do kuše, ktoré sa najčastejšie objavujú v archeologickom materiáli.

Šípky sa skladali z drevenej z drevca a na ňom umiestnenom operenia a železného alebo oceľového hrotu. Z dôvodu skutočnosti, že boli vyrábané v nespočetnom množstve kováčskych dielní, každý mal zvláštne črty podľa daného výrobcu. Preto je vhodné zdôrazniť, že tvary hrotov boli rozličné podľa ich určenia. Problematické je odlíšiť šípky určené na poľovanie od tých typicky bojových, keďže každý tvar v prípade potreby mohol poslúžiť počas boja. Navyše ako sa ukazuje v praxi, nálezy nachádzané v ucelených dobre datovaných a chronologicky vzájomne vzdialených súboroch sú si navzájom veľmi podobné³. Taká situácia, v ktorej sa stretávame s veľkou rozmanitosťou a zároveň chronologickou necitlivosťou hrotov, a teda malou premenlivosťou v čase, spôsobuje, že typológia vypracovaná A. Nadolským⁴ v žiadnom prípade nemôže predstavovať východisko pre pokusy ich datovania. Nie vždy je možné jednoznačne rozlíšiť hroty šípov a striel do kuše⁵. S pravidla sa to robí podľa schémy vypracovanej A. Nadolským, ktorý si myslel, že pre tie prvé je charakteristický list v splošte-

nej podobe, pričom hroty striel do kuše majú rombický prierez⁶. Práve tento rozlišovací znak bol prijatý ako základ rozlišovania artefaktov týchto kategórií. Spôsob používania hrotov šípov vytváral predispozície pre ich ohýbanie. Ako sa zdá, nízka cena a značné ťažkosti pri ich spätnom získavaní mohli odrádzať od vykonávania pokusov za každú cenu ich hľadať po ukončení boja alebo lovu aby boli znovu prispôbené pre používanie⁷. Samozrejme to neznamená, že takéto pokusy neboli robené. Skôr naopak, podľa názoru A. Nadolského boli poškodené šipy zbierané a znova používané⁸. Ako to vyzeralo v skutočnosti je ťažké jednoznačne predvídať, ale určite to záležalo od okolností. Avšak potrebné je vážne počítať s dlhodobým používaním hrotov, najmä v starších obdobiach stredoveku.

Hroty striel do kuše. Fot. A. Ginter

Na opisovanom nálezisku bolo nájdených 11 hrotov striel do kuše s tuľajkou s rombickým prierezom čepele. Strely do kuše mali nevelký rozmer drevca a pomerne veľkú hmotnosť. Operenie bolo skonštruované najčastejšie z tenkých doštičiek nastavených tak, aby sa strela dostávala do otáčavého pohybu. Hroty striel podobne ako aj šípov boli vyrobené zo železa a nasadené na drevci pomocou trňa alebo tuľajky. Práve tieto sú v archeologickom materiáli najčastejšie sa vyskytujúcim dôkazom používania kuší. Predsa len hroty šípov ako aj hroty striel do kuší boli vyrábané hromadne, najmä v období neskorého stredoveku⁹ a napriek svojej typovej rôznorodosti nie sú predmetom chronologicky „citlivým“. Početné súčasti tohto druhu strelných zbraní sa našli taktiež na mestskej hrade¹⁰.

Pre správne vyrobenie drevca a lučiska boli potrebné špecializované veľmi presné nástroje – hoblíky so zvláštnou špeciálnou konštrukciou. Pravdepodobne lôžko takéhoto hoblíka bol nájdený v sonde na severnej časti hradiska (č. 7/2018), je to nevelký predmet vyrobený z parohu. Taký istý pamiatkový predmet je známy z výskumov v Sarkieli (Biala Wieza pri Done)¹¹. Predmety tohto typu sú neobyčajne zriedkavé v archeologickom materiáli a môžu byť vzhľadom na podobnosť s flautou tiež chybné zatriedené.

Bodné zbrane

Bodnou zbraňou sa nazýva zbraň *...ktorej hlavná časť je tvorená železnou časťou určenou na bodanie ale niekedy tiež na sekanie, ktorá je nasadená na drevci dĺžky obyčajne nie menšej ako je výška človeka...*¹², pritom železná časť môže byť kombinovaná (ako v prípade halapartne), skonštruovaná tak, aby sa dala vrhať (používa sa pri oštepoch) alebo používať v priamom boji (ako je to v prípade kopije)¹³.

Jeden z predmetov nájdených na hradisku je možné s veľkou pravdepodobnosťou zaradiť do tejto kategórie zbraní. Predmet celkovej dĺžky 16 cm má dlhý ostrý hrot štvoruholníkového prierezu, má tuľajku v základni priemeru 1,5 cm, čo umožňovalo ho nasadiť na drevce. Táto forma je veľmi podobná bojovým šidlám, ktoré sa objavovali v 15. storočí a vzhľadom na svoju konštrukciu umožňovali prebíjať drôtené koše. Podobné predmety poznáme z Moravy¹⁴ alebo z Ruska¹⁵.

Bojový hrot. Fot. A. Ginter

Rám hoblíka vyrobený z parohu. Fot. A. Ginter

Palné zbrane

Prvé vierohodné informácie hovoriace o použití palných zbraní v Európe pochádzajú z miniatúry obsiahnutej v tzv. Rukopise Waltera de Milemete z roku 1326, ktorý je uschovaný v Oxforde. Z toho istého roku pochádza aj písomná zmienka o kovových guliach vyrábaných vo Florencii a delách vyrobených z bronzu. Od tohto času sa palné zbrane dynamicky rozšírili po celej Európe.

Prvá zmienka o použití palných zbraní v Poľsku sa vyskytuje v Kronike Janka z Czarnkowa. Táto informácia pochádza z roku 1383 a týka sa obliehania Pyzdrow¹⁶. Predchádzajúce zmienky pochádzajú z územia križiackeho rádu a týkajú sa obliehania Kaunasu v roku 1362. Dá sa predpokladať, že v štátoch susediacich s Poľskom palné zbrane sa začali používať viac menej v tom istom čase ako v našej krajine, pretože prvé zmienky ich o použití sa na Rusi vzťahujú k roku 1382, v Čechách a na Litve k roku 1383. Potrebné je uviesť, že všetky opísané prípady sa týkajú použitia delostreleckých zbraní, čo môže znamenať, že tie sa ako prvé objavili na bojiskách a až neskôr sa vyvinuli ručné palné zbrane. Prvýkrát sa objavili na freske nad portikom konventu v Leccete v okolí Sieny, pochádzajúcom z roku 1343. Znázornená je tam scéna dobývania mesta, v ktorej vojaci strieľajú zo zbraní držaných v rukách a opretých o valy obklopujúce mesto. Najstaršou originálnou pamiatkou je exemplár z Loshultu, nachádzajúci sa v Statens Historiska Museum v Štokholme, datovaný do polovice 14. Storočia¹⁷. Hlavne ručných zbraní boli odlievané z bronzu alebo železa. Boli hladké, prevažne s okrúhlym prierezom, nabíjané spredu. Od konca 14. storočia boli umiestňované v drevených lôžkach. Zo spodku boli vybavené charakteristickým hákom, ktorý slúžil pre zachytenie na múre alebo inej ochrane aby sa zmiernil spätný náraz. Na začiatku bol hák časťou lôžka. Od približne roku 1400 bol spájaný priamo s hlavňou. Práve podľa tohto háku dostala táto zbraň názov hákovnica. Určená bola hlavne na ostreľovanie hradieb. Obsluhovali ju dvaja ľudia, z ktorých jeden cielil a druhý zapáľoval pušný prach. Existovali aj modely hákovníc, z ktorých sa strieľalo tak, že lôžko sa oprelo o plece alebo sa držali pod pazuchou. Tie však boli oveľa menšie ako tie, ktoré sa používali počas obrany hradieb, aby strelec dokázal vydržať spätný náraz, ktorý vzniká vo chvíli výstrelu. Dôležitým konštrukčným detailom bolo umiestnenie zápalného otvoru v konštrukcii. Prvé modely hákovníc mali tento otvor z vrchu hlavne na konci prachovej komory. Riešenie tohto druhu bolo natoľko problematické, že dym unikajúci po zapálení prachu prakticky znemožňoval zacielenie. Od roku 1400 sa tento otvor umiestňoval z boku hlavne. Najrozšírenejším spôsobom zapálenia prachu bolo použitie rozžeraveného drôtu alebo luntu. Predpokladá sa, že už na prelome 14. a 15. storočia bola zavedená luntová zámka. Väčšinou to bol háčikový železný prút, na konci ktorého bol pripevnená zapálená lunta.

V druhej polovici 15. storočia nastal náhly nárast výroby počtu exemplárov palných zbraní a ich používania na bojiskách. Vo výbave naďalej kraľovali hákovnice a ručnice. Často mali luntovú zámku, ktorá sa v poslednej štvrtine 15. storočia dočkala pridania pružín. Dodaný bol taktiež poklop na panvičku a zaviedli sa zmeny v konštrukcii lôžka v podobe vyhnutia zadnej časti, ktorá sa časom zmenila na kolbu. V druhej polovici 15. storočia bolo možné spozorovať zvýšenie popularity píšťaly, čiže krátkej malokalibrovej ručnice bez háku. Taká píšťala vážila približne 6 kg a strieľalo sa z nej podobne ako z malých hákovníc, opretej na pleci alebo pod pazuchou. O širokom rozšírení tejto zbrane svedčí znázornenie píšťaly držanej vojakom na scéne obliehania Malborka v roku 1460 a anglického strelca približne z roku 1475¹⁸.

Predpokladá sa, že koncom 15. storočia sa hákovnice prestali používať. V opise roty Kaňu z roku 1497 sa hovorí o 42 ručniciach ale ani o jednej hákovnici¹⁹. Podobná tendencia sa dá pozorovať aj v iných písomných zdrojoch. Popri tom zvyšovanie počtu palných zbraní pokračovalo a usudzuje sa, že na prelome 15. a 16. storočia ich počet dosiahol až 50% vybavenia pechoty.

Z územia Poľska poznáme bohužiaľ len nevelký počet nálezísk ručných palných zbraní.

Čo sa týka nábojov používaných v ručných palných zbraniach, na začiatku sa používali kované z železa a potom sa používala technika odlievania (používalo sa železo aj olovo). Stretávame sa aj s nábojmi sklenenými a hlinenými, hoci sú to vzácne nálezy²⁰. Gule do palných zbraní nebývajú dostatočne bráné do úvahy ako archeologický materiál, hoci sú pri výskumoch nachádzané v dost veľkom počte. Podľa Piotra Strzyza je prijaté, že priemer náboja je 3,5 cm je medznou hodnotou, ktorá oddeľuje ručné zbrane od delových. Ako s avšak uvádza v literatúre na tému, stávali sa ja opačné prípady, čiže delá vystreľujúce gule zodpovedajúce pre ručné zbrane ako aj osobná zbraň s kalibrom ľahkého dela²¹.

V priebehu opisovaného archeologického výskumu bolo nájdených spolu 39 predmetov určených ako náboje do ručných palných zbraní. Charakteristická je pri nich veľká rozmanitosť tvarov, sú medzi nimi valcovité aj guľovité tvary s priemerom od 8 do 26,5 mm. Všetky nájdené exempláre boli vyrobené z olova. Výber tejto suroviny a jej obľúbenosť vyplývali z jej dobrých vlastností ako je jednoduchosť opracovania vďaka nízkej teplote topenia. Vlastnosťou olova je aj vysoká merná hmotnosť, ktorá zabezpečuje veľkú pribojnosť. Na mušzyskom hradisku bol nájdený aj olovený niekoľkocentimetrový valec, ktorý je

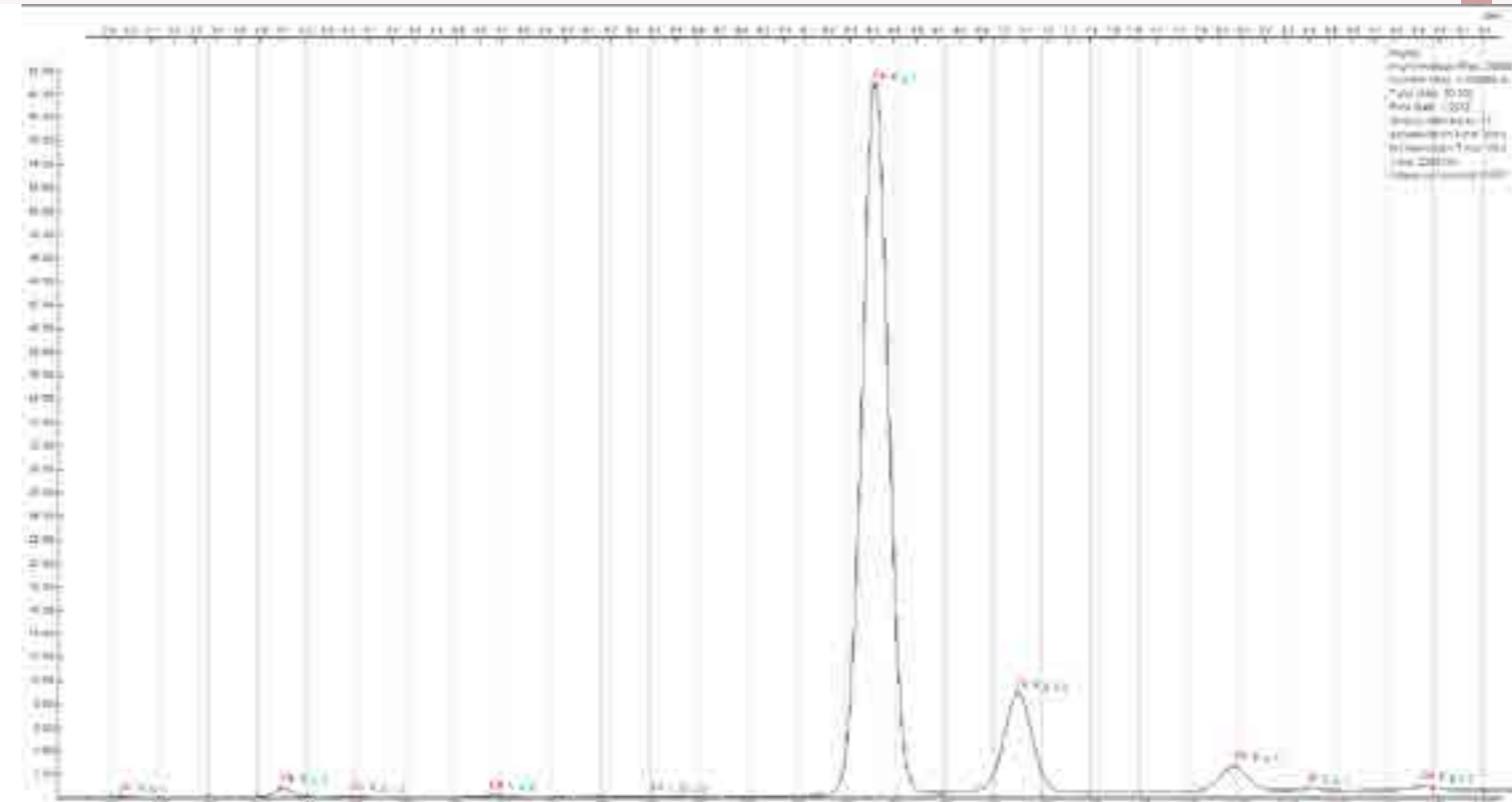
interpretovaných ako polotovary pre ich výrobu. Podobný kus olova datovaný do tridsiatich rokov 15. storočia bol nájdený na hrade v Lichniciach²². Takéto polotovary boli pravdepodobne roztavované a odlievali sa z nich gule alebo aj boli rezané na kratšie kúsky a vyrábali sa z nich náboje valcovitého tvaru. Zvláštno-

► Olovené náboje počas reštaurovania. Fot. A. Ginter

sťou tohto prípadu je to, že celý súbor nábojov nájdených počas výskumu nemá vhodné podobenstvo na poľských územiach, čo môže znamenať, že je to prvé spracované nálezisko tohto typu (a možnože jediné). Navyše, také množstvo gúľ v rôznej výrobnej fáze ukazuje, že na nami skúmanom hradisku sa nachádzala výrobná dielňa, ktorá sa zaujímala výrobou gúľ do palných zbraní (ktorá možno zásobovala aj hrad).

Olovené náboje z pätnásteho storočia sú známe z hradu Wenecja pri Žnине a Pucku. Exempláre širšieho neskoro stredovekého pôvodu boli nájdené v Kro-sne v Podkarpatskom kraji, v Sanoku a v Brade. Taktiež je to kategória historických predmetov hromadne stretávaná v Čechách, známe sú exempláre z hradov Lichnice, Lacembok, Rokštejn, Vortnov ako aj z výskumov na Novom Hrade pri Kunraticiach alebo z osady v Mstěniciach²³.

► Analýza chemického zloženia povrchových ozdôb stredovekej visiacej zámky. Spracoval A. Ginter

► Analýza chemického zloženia gule do stredovekej palnej zbrane. Spracoval A. Ginter

Z archeologických výskumov muszynského hradu pochádza aj veľký súbor nábojov do ručných palných zbraní, sú to však železné náboje nachádzané vo vrstvách súvisiacich s uhorským nájazdom v roku 1474 r.²⁴ Jeden exemplár je kamenný z mramoru²⁵. Z toho istého miesta pochádzajú aj fragmenty hlavni palných zbraní²⁶.

Chladné sečné zbrane

V priebehu výskumov sa podarilo objaviť tri fragmenty chladných sečných zbraní, pravdepodobne hrot meča, strednú časť čepele meča a tiež hlavicu meča. Stav zachovalosti čepelí neumožňuje ich presne identifikovať, pričom je viditeľné, že sa jedná o jednosečné zbrane.

Jednosečné meče boli súkromnou zbraňou, preto neboli prechovávané v mestských zbrojniciach, v dôsledku čoho takmer všetky nálezy tohto typu pochádzajú z archeologických výskumov alebo náhodných nálezov a nepatria medzi časté. Vzhľadom pripomínali zväčšený nôž s rovnou alebo mierne ohnutou če-

Hrot jednosečného meča.
Fot. A. Ginter

Čepeľ meča, pohľad z boku. Fot. A. Ginter

Čepeľ meča s viditeľným otvorom, ktorý slúžil na nasadenie na drevnej rukoväti. Fot. A. Ginter

peľou, asymetrickou rukoväťou s priečne nitovanou záštitou. Tento druh zbraní bol veľmi populárny a používal sa dlhé roky. Pekne vyzdobená hlavica meča a fragment čepele boli nájdené v priebehu archeologického výskumu na muszynskom hrade v roku 2013²⁷.

Hlavica bola časťou meča, ktorá sa počas vekov menila. Jej umiestnenie umožňovalo pomerne jednoduché odstránenie a výmenu za inú. Hlavica meča nájdená na muszynskom hrade má oválny tvar a patrí do typu H1 podľa R. E. Oakeshotta²⁸. Takáto forma je podľa odborníkov typická pre druhú polovicu 14. storočia a prvej polovice 15. storočia, pričom vzhľadom na cenu meča v období stredoveku bola výzbroj tohto druhu používaná tak dlho, pokiaľ sa dala použiť v boji. Pamiatky tohto druhu patria medzi zriedkavé, čo je ďalšou z vecí, ktoré ukazujú akými neobyčajnými objektami sú pozostatky hradiska a hradu v Muszyne.

Pečatidlá

Zvláštnu pozornosť si zaslúžia dve pečatidlá nájdené na hradisku. Prvým z nich je vo fragmentoch zachované pečatidlo do pečatného vosku s priemerom 2,65 cm, ktorého v priereze deltovité držadlo s okom je dlhé 2,7 cm. Druhé čiastočne zachované pečatidlo má dĺžku 2,3 cm a priemer pečate je 1,9 cm. V tomto prípade sa čiastočne zachoval vzor skladajúci sa z okruhu, obráteného písmena P, pravdepodobne vidiel obrátenými zubami smerom dole a z dvoch neúplných symbolov v hornej časti: koruny s obráteným písmenom P a vodorovnej čiary nad násadou vidiel. Symboly boli urobené technikou rytia.

Pečatidlo s čiastočne zachovanou raznicou. Fot. M. Nowak

Pečatidlo so zachovaným obrazom na raznici. Fot. M. Nowak

Účelom používania pečate, na počiatku vyhradené pre najvyššie spoločenské vrstvy, bolo overiť dokument, na ktorom sa nachádzala. Pečať bola považovaná za poznávací a majetkový znak konkrétnej osoby²⁹. V súvislosti s vývojom spoločnosti sa objavovali pečate mestské, meštianske a cechové³⁰ ako aj pečate nižších spoločenských vrstiev. Rozlišujú sa štyri skupiny pečatidiel: písmové, obrazové, portrétne a heraldické. Prvé pečatidlo z hradiska v Muszyne nie je možné zatriediť z dôvodu výrazného zničenia. Zase druhé pečatidlo patrí do skupiny obrazových. Podoba ako aj účel pečatí boli vopred určené podmienčnými predpismi. Zároveň jednotlivé právne predpisy určovali akým spôsobom majú byť zničené pečate po mŕtvom vládcovi alebo po strate úradu, čo je pravdepodobne možné spojiť s jedným z pamiatkových predmetov objavených na muszynskom hradisku.

Nálezy pečatidiel patria medzi veľmi zriedkavé archeologické nálezy, hoci niekedy sa podarí získať jednotlivé exempláre (príkladom môže byť nález z Wolina)³¹. Prevládajúce sú muzeálne zbierky, v ktorých sa nachádzajú rovnako pečatidlá ako aj vlastné pečate taktiež stredovekého veku, ako napríklad majestátna pečať Vladislava Varnenského³².

Súčasti odevu

Počas archeologických výskumov hradiska boli taktiež nájdené predmety, ktoré je možné označiť ako súčasti odevov. Medzi nimi sa nachádzali tri stredoveké pracky na zapínanie opaskov alebo zdobenie odevu. Nájdené predmety tejto kategórie majú rôzne veľkosti a tvary. Najväčšia z praciek meria

5,6 cm (dĺžka) x 6,7 cm (šírka vonkajšieho rámu) a má tŕň dlhý 5,9 cm. Masívny rám pracky má tvar písmena D. Druhá pracka má dĺžku 4,4 cm a rám lýrovitého tvaru je široký 3,6 cm. V tomto prípade sa tŕň nezachoval. Posledná, najmenšia s pravouhlým rámom má dĺžku 1,7 cm a šírku 3,2 cm.

Ďalšími prvkami slúžiacimi k zapínaniu odevov sú gombíky, ktoré sa rozšírili v 13. storočí, keď prišla móda na odevy lepšie prispôsobené a viac priliehajúce k telu³³. Okrem úžitkovej funkcie často tvorili ozdobu šiat. Ako jedny z prvých, v rannom stredoveku, sa z územia Moravy na poľské územia dostali gombíky nazývané *knofliki*. V dejinách gombíky priberali veľmi rôzne formy, rovnako ploché ako aj vypuklé (z hlavičkami hríbo-

Pracka na plece v tvare písmena D. Fot. A. Ginter

vitého tvaru alebo gule), s nožičkou alebo bez nej. Exemplár z hradiska je rovný, plochý, v pôdoryse okrúhly gombík s priemerom cca 1,7 cm s dvomi otvormi.

Ostatné predmety

Výnimočné predmety z hradiska boli zastúpené aj radou vecí, ktoré boli pravdepodobne spojené s vybavením domácnosti. Medzi

Pracka v pravouhlom ráme. Fot. A. Ginter

nimi sa často vyskytujú fragmenty kovaní a prvky slúžiace k zamkynaniu miestností alebo truhlíc, v ktorých sa zabezpečovalo materiálne vybavenie. V dobrom stave sa zachovala pomerne masívna železná zámka, lineárne zdobená páskami medenej zliatiny a železný kľúč. Takmer rovnaký kľúč datovaný do 13. – 14. storočia, ktorý má priečnu nôžku a uško, ktoré slúžilo ako držiak, sa nachádza v zbierkach múzea Počiatkov poľského štátu v Gniezdne³⁴. V sondách bol taktiež nájdený fragment nástroja na rozpaľovanie ohňa: kresadlo, nožnice, osličku a niekoľko fragmentov nožov. Nôž sa považuje za univerzálny nástroj, používaný rovnako v remeselníckej dielni ako aj pri bežných domácich a hospodárskych prácach. Tieto predmety boli zároveň aj druhom chladnej zbrane³⁵. Účely,

ktorým slúžili sa behom vekov menili a ako plynul čas a postupoval technologický rozvoj, vznikali čím ďalej tým špecializovanejšie formy, lepšie prispôbené viac diferencovaným činnostiam, najmä v remeselnej výrobe. V materiáli z mu-

Zdobená železná zámka.
Fot. A. Ginter

Železný kľúč. Fot. A. Ginter

szynského hradiska sa našli štyri fragment nožov, presnejšie ich čepelí. Rúčky, ktoré sa väčšinou robili z dreva, kostí alebo parohov sa nedochovali. Ich výrazne unifikovaný tvar sťažuje určovanie ich funkcií. Prijaté je, že

nože s krátkymi hrubými čepelami slúžili k obrezávaniu konských kopýt³⁶. Za bojové nože sa považujú obyčajne exempláre s dĺžkou čepele nad 20 cm³⁷. Muszynské exempláre patria pravdepodobne medzi hospodárske nože. Aj keď sa nezachovali v celku, môžeme predpokladať, že dĺžka čepelí nepresahovala menej ako dvadsať centimetrov.

Čepeľ hospodárskeho noža.
Fot. A. Ginter

Fragment čepele hospodárskeho noža.
Fot. A. Ginter

Strava obyvateľov hradiska

Archeozoologická analýza pozostatkov z hradiska v Muszyne

Jan Wiejacki

Univerzita Mikuláša Kopernika v Toruni

Martyna Wiejacka

Univerzita Mikuláša Kopernika v Toruni

Daniel Makowiecki

Univerzita Mikuláša Kopernika v Toruni

Pozostatky fauny objavené počas výkopov prešli štandardnými opisnými a analytickými procedúrami používanými v archeozoológii¹. V dôsledku ich použitia boli získané údaje o zoologických skupinách, druhovom a anatomickom zložení

Skúmaná zbierka zvieracích pozostatkov obsahuje 1185 kusov. Z nich bolo zo zoologického (druhového) hľadiska identifikovaných takmer 700 (tab. 1), teda približne 60 %. Väčšinu z nich tvoria drobné fragmenty driekov a zakončení dlhých kostí. Medzi nimi boli zaregistrované exempláre so stopami mäsiarskych nástrojov (obr. 1, 2). Na základe toho možno konštatovať, že skúmané materiály sú typickým odpadom z konzumácie. Pochádzali od troch skupín stavovcov, t. j. domácich ci-

Obr. 1. Dobytok – dlhé kosti so stopami rezania, tzv. porcie do hrnca. Fot. J. Wiejacki

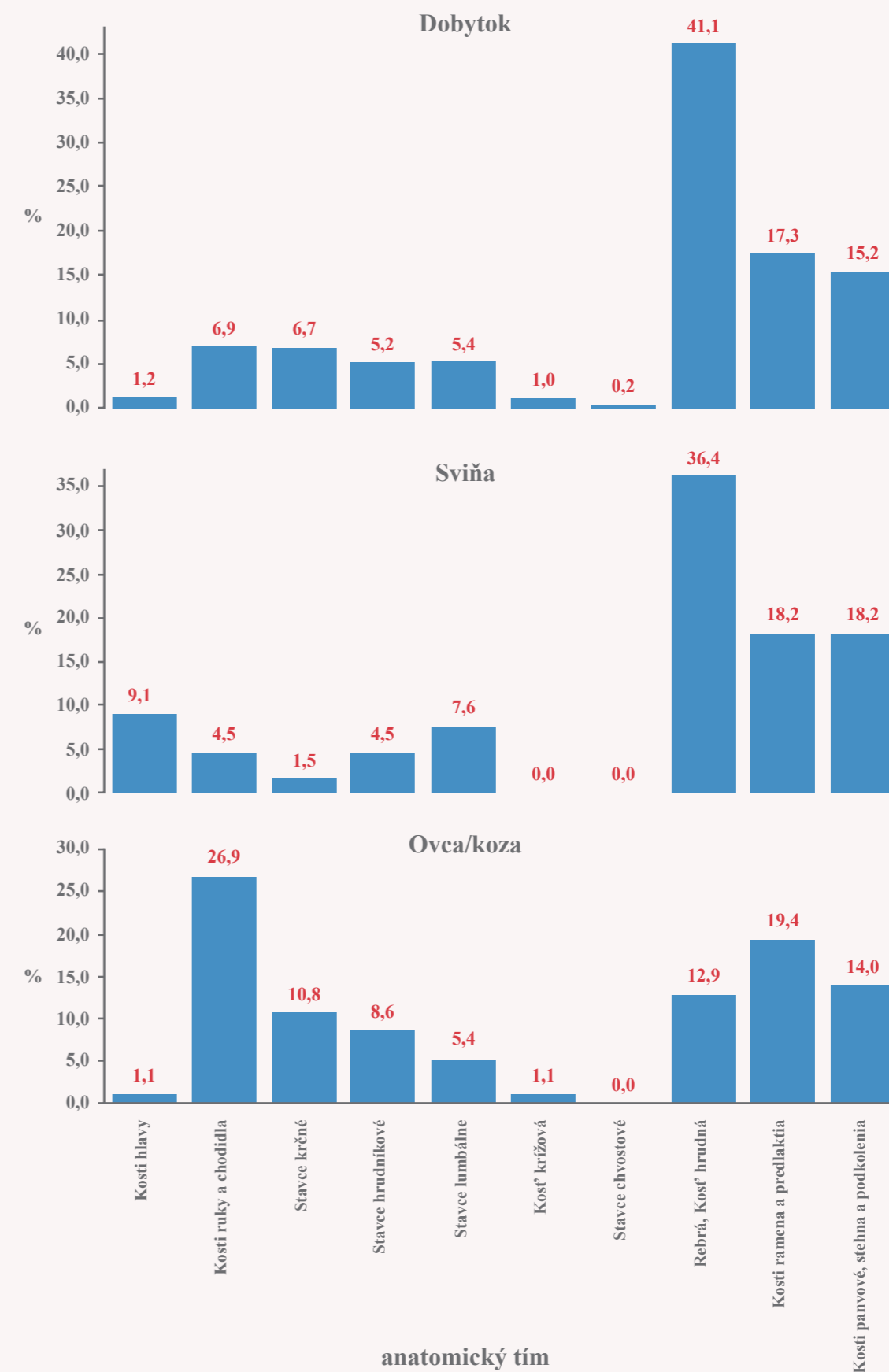

Obr. 2. Dobytok – rebrá so stopami porciovania na oboch koncoch. Fot. J. Wiejacki

cavcov, divokých cicavcov a vtákov. Prvá z uvedených skupín však prevažovala a tvorila až 98 % celej zbierky. Z domácich cicavcov až 75 % kostí patrilo dobytku, takmer 12 ovciam a kozám (dokopy) a takmer 10 sviniam. Jediným voľne žijúcim cicavcom bola srna. V prípade vtáctva bolo zhromaždených viac kuracích než husacích kostí.

Z hľadiska anatomického zloženia dobytku boli malé prežúvavce a sviňa zastúpené takmer všetkými časťami kostry (tab. 1). Najpočetnejšie boli rebrá, kosti oboch končatín, ale bez ruky a chodidla

Obr. 3. Podiel (%) anatomických zostáv dobytku, sviňa a spoločne oviec/kôz, oviec a kôz

(obr. 3). Početne zastúpené boli aj stavce. Neveľkú časť zbierky tvorili hlavové kosti. Metrické údaje získané z merania rebier, na ktorých boli zaznamenané stopy porciovania na oboch koncoch, potvrdzujú, že priemerná porcia mäsa mala približne 8 cm, zatiaľ čo sa tieto porcie pohybovali v rozmedzí od 4,8 do 16,6 cm.

Zo získaných údajov vyplýva, že ľudia obývajúci hradisko boli zásobovaní mäsom pochádzajúcim z chovu, hlavne hovädzím mäsom. Veľmi malý výskyt hlavových a distálnych kostí (ďalších častí – kosti ruky a chodidla) oboch končatín (obr. 3) tvorí vhodný predpoklad pre tvrdenie, že zvieratá boli zabíjané mimo hradisko. Iba v prípade malých prežúvavcov mohli byť dodávané trupy bez hlavy, ale s celými končatinami. To potvrdzuje veľmi vysoký výskyt rúk a chodidiel (tzv. nožičky). Tieto ďalšie časti končatín s minimálnym obsahom svaloviny dosiahli až 27 % a tvorili súčasne najväčší podiel zo všetkých anatomických skupín (obr. 3). Do hradiska boli teda privážané iba trupy alebo menšie, tzv. základné výseky. Väčšina hovädzieho mäsa pochádzala z dospelých kusov starých približne 3,5 roka alebo ešte starších. V zbierke boli zaznamenané aj zvyšky teliat určených na konzumáciu vo veku približne 3 mesiacov.

Dobytok, z ktorého bolo získavané mäso, zastupoval nízku formu, tzv. krátko rohý dobytok. Naznačujú to výšky v kohútiku vypočítané z troch členkových kostí (talus), pri bočnej dĺžke týchto exemplárov 55,4 resp. 55,7 resp. 57,7 mm boli získané hodnoty² 101,4 resp. 101,9 resp. 105,6 cm.

Po zohľadnení druhového zloženia a prevahy kostí dobytku je možné skonštatovať, že mäsitá strava obyvateľov hradiska nebola pestrá. Na druhej strane treba doplniť, že v Bytome, ako jednom z miest Horného Sliezska, konzumácia hovädzieho mäsa s neveľkým podielom baraniny, kozaciny a bravčového mäsa a s nepatrným podielom zveriny bola charakteristická od 14. do 16. stor. pre stravovanie sa mešťanov³.

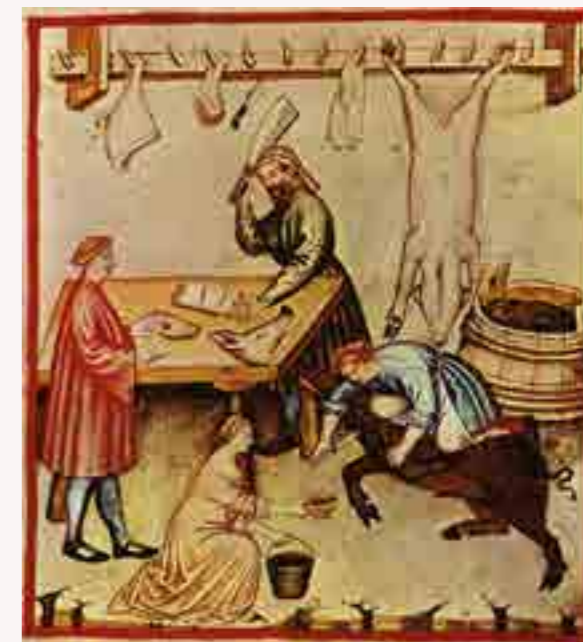
Možno predpokladať, že dodávanie trupov zvierat do sídelných centier bolo v 14. až 15. storočí pomerne časté. K rovnakým záverom viedli analýzy anatomického rozloženia kostí zo zámku v Krosne Odrzanskom⁴. V tamojších preskúmaných súboch bol podiel hlavových kostí dobytku sotva 5 %, sviň, oviec a kôz po 6 %. Ako vyzerali miesta na porciovanie kusov zvierat a používané nástroje zobrazujú ikonografické zdroje, okrem iných vydanie Tacuinum Sanitatis zo 14. storočia. Hospodársky dobytok v Muszyne bol z hľadiska telesných rozmerov rovnaký ako v iných regiónoch Poľska v tom období⁵. Boli to súčasne kusy rovnakej výšky akú mal rane stredoveký dobytok. Vo Veľkopolsku a v iných regiónoch sa vyznačoval priemernou hodnotou parametru približne 104 cm⁶.

V najbližšom čase sú plánované výskumy materiálov z ďalších vykopávok hradiska. Možno očakávať, že umožnia získať ďalšie a kompletnejšie empirické údaje. Vtedy bude možné overenie záverov získaných v tejto práci.

Obr. 4. Mäsiar spracovávajúci kusy dobytku. Ilustrácia z traktátu Tacuinum Sanitatis vydaného v Lombardsku v 14. storočí

Obr. 5. Mäsiar spracovávajúci kusy prasiat. Ilustrácia z traktátu Tacuinum Sanitatis vydaného v Lombardsku v 14. storočí

Tabuľka 1. Muszyne. Zoznam zvierat a anatomické zloženie ich kostí

Anatomická časť	Dobytok <i>Bos taurus taurus</i>	Sviňa <i>Sus domesticus</i>	Ovca/koza <i>Ovis aries/Capra hircus</i>	Ovca <i>Ovis aries</i>	Koza <i>Capra hircus</i>	Srna <i>Capreolus capreolus</i>	Hus divá/ hus domáca <i>Anser anser/A. domesticus</i>	Kura domáca <i>Gallus domesticus</i>	Hrabavce <i>Galliformes</i>	Vtáky <i>Aves</i>	Neidentifikované	Spolu
Lebka		1			1							2
Čeľusť	2	3										5
Tesák mliečny dolný		1										1
Zub horný	2											2
Zub dolný	2	1										3
Stavce krčné	34		9									43
Stavec krčný I		1										1
Stavec krčný II	1		1									2
Stavce hrudníkové	27	3	8									38
Stavce lumbálne	28	5	5									38

Anatomická časť	Dobytok <i>Bos taurus taurus</i>	Sviňa <i>Sus domesticus</i>	Ovca/koza <i>Ovis aries/Capra hircus</i>	Ovca <i>Ovis aries</i>	Koza <i>Capra hircus</i>	Srna <i>Capreolus capreolus</i>	Hus divá/ hus domáca <i>Anser anser/A. domesticus</i>	Kura domáca <i>Gallus domesticus</i>	Hrabavce <i>Galliformes</i>	Vtáky <i>Aves</i>	Neidentifikované	Spolu
Kosť krížová	5		1									6
Stavce chvostové	1											1
Rebrá	214	24	12									250
Kosť hrudná								1		1		2
Lopatka	42	7	2			1						52
Kosť ramenná	19	4	8		1			1				33
Kosť vretenná	17		3	2	1	1	1					25
Kosť lakt'ová	9	1	1				1	1				13
Kosť vretenná a kosť lakt'ová	3											3
Kosti zápästné	5											5
Kosť záprstná	2		1	1			1					5
Kosť panvová	27	3	6									36
Kosť stehenná	25	5	2					1				33
Jablíčko	4											4
Kosť holenná	18	3	5					1	1	1		29
Ihlica		1										1
Vonkajší členok	5											5
Kosti tarzálne	1											1
Kosť päťová	8			1								9
Kosť členková	8	1	1									10
Kosť tarzálna (IV)	5											5
Kosti metatarzálne	1		1	2				1				5
Prstový článok 1	4		6	2								12
Prstový článok 1 zadný	1											1
Prstový článok 2		1	3	3								7
Prstový článok 2 zadný	1											1
Prstový článok 3		1	3	1								5
Prstový článok 3 predný							1					1
Kosť krkavčia								1				1
Identifikované	521	66	78	12	3	2	4	7	1	2		696
Neidentifikované	69										420	489
Spolu	590	66	78	12	3	2	4	7	1	2	420	1185

Tabuľka 2. Muszyna. Súpis zoologických taxónov podľa inventárnych čísel

Inventárne číslo	Dobytok <i>Bos taurus taurus</i>	Sviňa <i>Sus domesticus</i>	Ovca <i>Ovis aries</i>	Koza <i>Capra Hircus</i>	Ovca/koza <i>Ovis aries/Capra hircus</i>	Srna <i>Capreolus capreolus</i>	Hus divá/ hus domáca <i>Anser anser/A. domesticus</i>	Kura domáca <i>Gallus domesticus</i>	Hrabavce <i>Galliformes</i>	Vtáky <i>Aves</i>	Neidentifikované	Spolu
voľné	4										10	14
014											1	1
024	28	1		1								30
025	42	2	1		1	1					5	52
030	1				1						1	3
036	1											1
037	3										3	6
038	1											1
039	1										4	5
055											1	1
056	1											1
057		1										1
081	58	5			12							75
082	12	1									8	21
083	1											1
084	11	1										12
133											2	2
135											1	1
136	1										10	11
137	10	1									3	14
138	1										4	5
139		2			2			1				5
140	2										6	8
141	16	1			1						20	38
142	7										8	15
143	28	2			2						20	52
145	13	3	1								20	37
146	26	2									13	41
148	1										5	6
149											1	1
150		1									2	3
151	2										1	3
152	9				1						13	23
153											15	15
154											1	1
155											1	1
159											2	2
161	48	4		2	7	1					44	106
163	1										2	3
185	1											1
186	7	3			3		4	1		2	17	37
187	2	1			3						3	9

Inventárne číslo	Dobytok <i>Bos taurus taurus</i>	Sviňa <i>Sus domesticus</i>	Ovca <i>Ovis aries</i>	Koza <i>Capra Hircus</i>	Ovca/koza <i>Ovis aries/Capra hircus</i>	Srna <i>Capreolus capreolus</i>	Hus divá/hus domáca <i>Anser anser/A. domesticus</i>	Kura domáca <i>Gallus domesticus</i>	Hrabavce <i>Galliformes</i>	Vtáky <i>Aves</i>	Neidentifikované	Spolu
188	3	2						1	1		22	29
189	13	3			2						11	29
193	1											1
194											1	1
195	1											1
201					2							2
208					2						2	4
209	7				1						7	15
210	1	2									7	10
211	2	1									3	6
212	1											1
221	1										3	4
222	1											1
223	1				2						13	16
224	1										1	2
225											1	1
226											1	1
228	1											1
229	1											1
230	1											1
231	6	2			1						9	18
232	2										7	9
233					1						2	3
234	1	1	9		5						7	23
235	26	5			2			1			5	39
236	1				1						3	5
237	33	6	1		3						14	57
238	20	1			7			1			1	30
239	21	2			12			1			34	70
240	6				2						9	17
241	6										3	9
242	1											1
243	1											1
244	4										1	5
245	1											1
246		1									3	4
247	84	9			2							95
248											1	1
249											1	1
250	1										1	2
251	1							1				2
Razem	590	66	12	3	78	2	4	7	1	2	420	1185

O peniazoch

Mince z muszynského hradiska

Artur Ginter
Lodžská Univerzita

Maciej Jasiński

Marcin Nowak
Univerzitu Mikuláša Kopernika v Toruni

V priebehu archeologického výskumu na muszynskom hradisku sa podarilo nájsť prekvapujúco veľký súbor mincí, ktoré sú ako na artefakty ležiace 600 rokov v zemi väčšinou vo veľmi dobre zachovalom stave. Vďaka tomu sa vo väčšine prípadov podarilo určiť nie len panovníka, za ktorého boli konkrétne mince vyrazené, ale aj mincovňu, v ktorej boli vyrazené.

Vzhľadom na skutočnosť, že artefakty nie len že zastupujú približné historické obdobie, ale taktiež patria do skupiny unikátnych historických pamiatok, boli podrobené okrem pokročilých konzervačných zákrokov aj analýze ich chemického zloženia s použitím fluorescenčnej spektrometrie. Vykonaná bola pomocou spektrometru XRF PI-MKON 0.1 .XRF 01 firmy POLON-IZOT s využitím metódy röntgenovej XRF fluorescencie. Prístroj bol vybavený röntgenovou lampou (a volfrámovou katódou) s výkonom 4W, pod napätím 30 kV pri intenzite prúdu 132 μ A. V prípade všetkých skúmaných vzoriek bez ohľadu na čas akumulácie boli výsledky normalizované do 100 sekúnd pod napätím 30 kV a 15 μ A. Volfrámový pik viditeľný na antiklinálach má súvis s použitým druhom antikatódy a reprezentuje zložku skúmaných pamiatok. Argón je zase základnou zložkou ovzdušia, nachádzajúceho sa medzi lampou a artefaktom.

V súbore 13 skúmaných mincí najstaršou zistenou je polgroš Vladislava Jagelovského, datovaný na roky 1416 – 1422. Zároveň je to jediná typicky poľská minca vyrazená v Krakove. Ostatné identifikované mince pochádzajú z Uhorska a sú dosť presne datované na roky 1440 – 1452.

Polgroš Vladislava Jagelovského (1416-1422). inv. č. 2. Fot. A. Ginter

Minimálne v 8 prípadoch sa mince viažu k osobe Ladislava V., nazývaného Pohrobkom, na jednej minci je zase titulovaný Vladislav I. (v Poľsku Vladislav III. Varnenský), kráľ Poľska (1434-1444) aj Uhorska (1440 – 1444).

Denár Ladislava V. Pohrobka (cca 1446). inv. č. 122. Fot. A. Ginter

Denár Vladislava III. Varnenského (cca 1443). inv. č. 18. Fot. A. Ginter

Vzhľadom na vnútorne komplikované udalosti, ktoré sa diali v 40-tych rokoch 15. storočia v Uhorsku a ktorých podloží bol konflikt Vladislava I. s podporovateľmi Ladislava V. Pohrobka, reprezentovaných Alžbetou, vdovou po Albrechtovi II., razili sa mince súčasne jedného aj druhého panovníka, presnejšie povedané panovníka a uchádzača o trón. Vhodné je pripomenúť, že Ladislav V. sa narodil v roku 1440 a ešte v tom istom roku sa objavila razba mincí, na ktorých je titulovaný ako uhorský kráľ.

Tak pre zaujímavosť a tiež pre ešte väčšie zauzlenie záležitosti môžeme spomenúť, že v tomto období mince razil taktiež regent Ján Hunyady (1446 – 1453), podporovateľ Vladislava I. Varnenského, a navyše obidvaja razili mince spoločne.

► Denár Ladislava V. Pohrobka (cca 1440). inv. č. 109. Fot. A. Ginter

Najmladšou datovanou mincou z muszynského súboru je obolus Ladislava V. Pohrobka, vyrazený v rokoch 1451-1452.

Z pohľadu numizmatiky netypickou a pri tom najlepšie zachovanou mincou je denár Ladislava V. Pohrobka, **88/wMG/2018**, vyrazený v rokoch 1440-1441.

V odbornej literatúre sa uvádzajú informácie, že tento typ bol razený jedine v Kremnici a v pravom aj ľavom poli dvojkriža mal značky K – P a K – R. Na skúmanom exemplári máme v ľavom poli písmeno „a“ a v pravom ľaliu, takže tento denár zrejme nebol vyrazený v Kremnici. Nie sú na ňom síce žiadne isté dôkazy, pouka-

Obolus Ladislava V. Pohrobka (1451-1452). inv. č. 47. Fot. M. Nowak

zujúce na inú mincovňu ale v zmysle istej úvahy by bolo možné ako pravdepodobnú uviesť mincovňu v Košiciach. Momentálne sme presvedčení, že táto minca nie je uvedená v žiadnom katalógu, čo ju umožňuje zaradiť medzi veľmi zriedkavé alebo súčasnej numizmatike úplne neznáme mince.

► Denár Ladislava V. Pohrobka (1440-1441). inv. č. 88. Fot. A. Ginter

O nič menej zaujímavé objavy boli urobené v priebehu úvodnej laboratórnej analýzy mincí.

Spektrometrickým meraniam boli podrobené všetky mince, pričom na väčšine z nich je zachovaná ochranná patina, ktorá sa vytvorila v priebehu postdepozičných chemických procesov a ktorej zloženie je vzdialené prvkovému zloženiu vlastnej mince. Podľa reštaurátorskej praxe je takáto patina jednou z najlepších známych ochrán, preto je v procese reštaurovania ponechávaná neporušená.

Predmet s inventárnym číslom **88/wMG/2018**, vyznačujúci sa taktiež dobre zachovaným stavom nemá spomenutú patinu. V dôsledku negatívneho pôsobenia postdepozičných procesov, vyvolaných premenlivými atmosférickými podmienkami a podmienkami prostredia sa časť predmetu stala nečitateľnou. Potrebné je pri tom pamätať, že táto minca bola v obehu, prechádzala z ruky do ruky, bola uschovávaná v mešci alebo truhlici, pričom sa otlkala o rôzne predmety a tiež o iné mince. Stav ošúchania alebo niekedy zničenia mincí je čiastočne následkom bežného používania peňazí.

Pre účely očistenia a ochrany mince bola urobená celá rada zákrokov. V prvom rade boli urobené merania a mikroskopická aj makroskopická fotografická dokumentácia (minca má priemer 15,2 mm a hmotnosť 0,5 g). Následne bol predmet vložený

do kúpeľa z destilovanej vody a jemne vyplákaný, pričom sa vyčisteniu od pôdnych nánosov pomáhalo štetkami a kefkami s veľmi mäkkými štetinami zo syntetických vlákien. Úvodný prieskum mince ukázal, že bola vyrobená zo striebra. Po zhodnotení stavu zachovalosti bola minca na niekoľko minút vložená do 3% roztoku versenianu, pričom sa nádobou jemne pohybovalo. Postup bol niekoľko krát zopakovaný až do chvíle, keď už neboli viditeľné zmeny sfarbenia roztoku, čo označovalo ukončenie procesu.

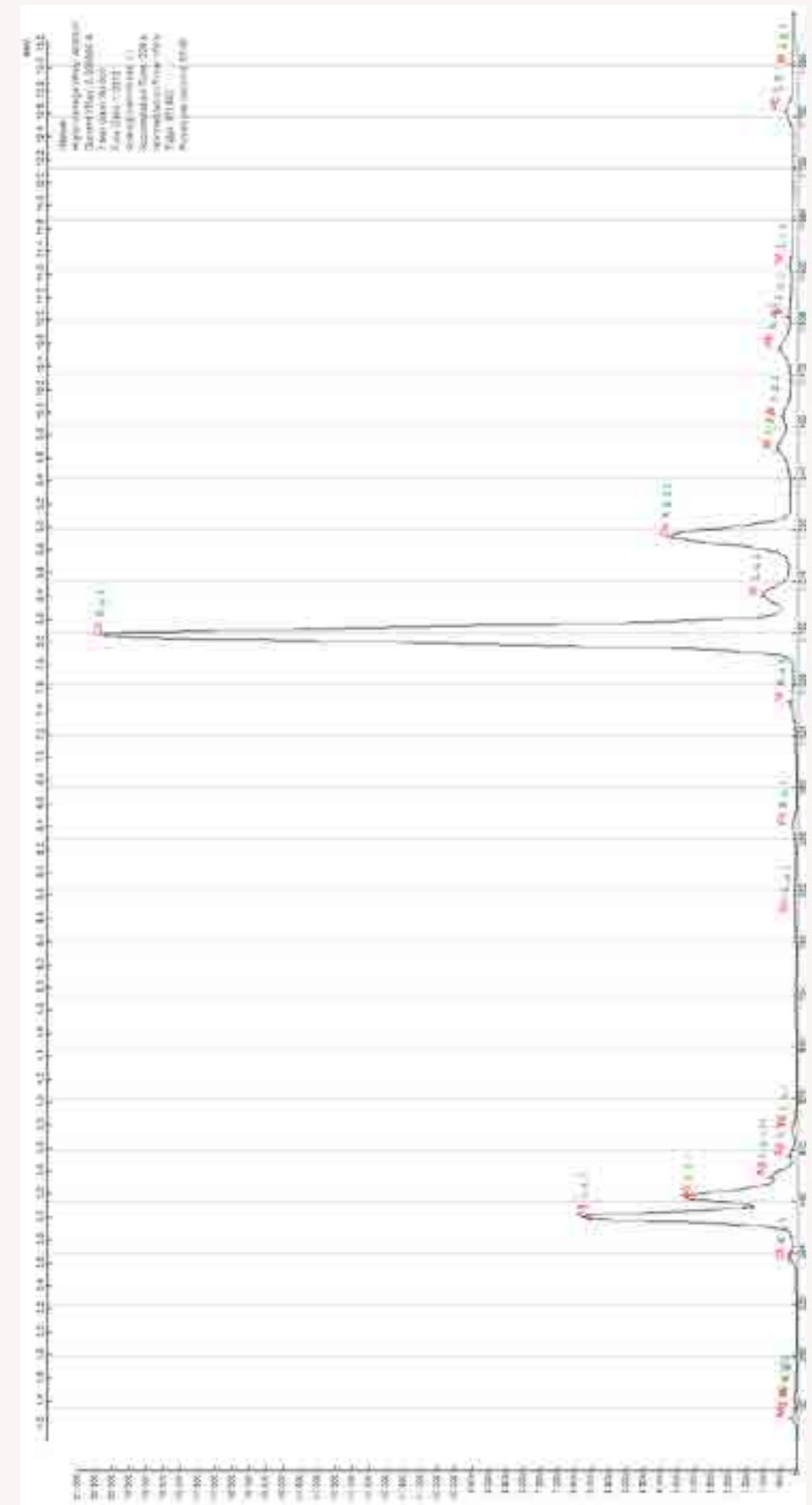
Takto odstránené produkty korózie zlepšili čitateľnosť obrazu rovnako na averze ako aj reverze mince, bez použitia intenzívne zasahujúcich mechanických metód. Následne bol objekt vložený do kúpeľa s destilovanej vody za účelom odstránenia zvyškov roztoku. Po niekoľko násobnom vyplákaní bol objekt vložený do acetónu aby sa odvodnil a následne bol vyleštený veľmi mäkkou kefkou. Na takto pripravený predmet boli nanesené ochranné vrstvy v podobe 10% roztoku Paraloidu B-44 v xyléne a potom mikrokryštalický vosk Cosmoloid 80HH, rozpuštený v lakovom benzíne do konzistencie pasty.

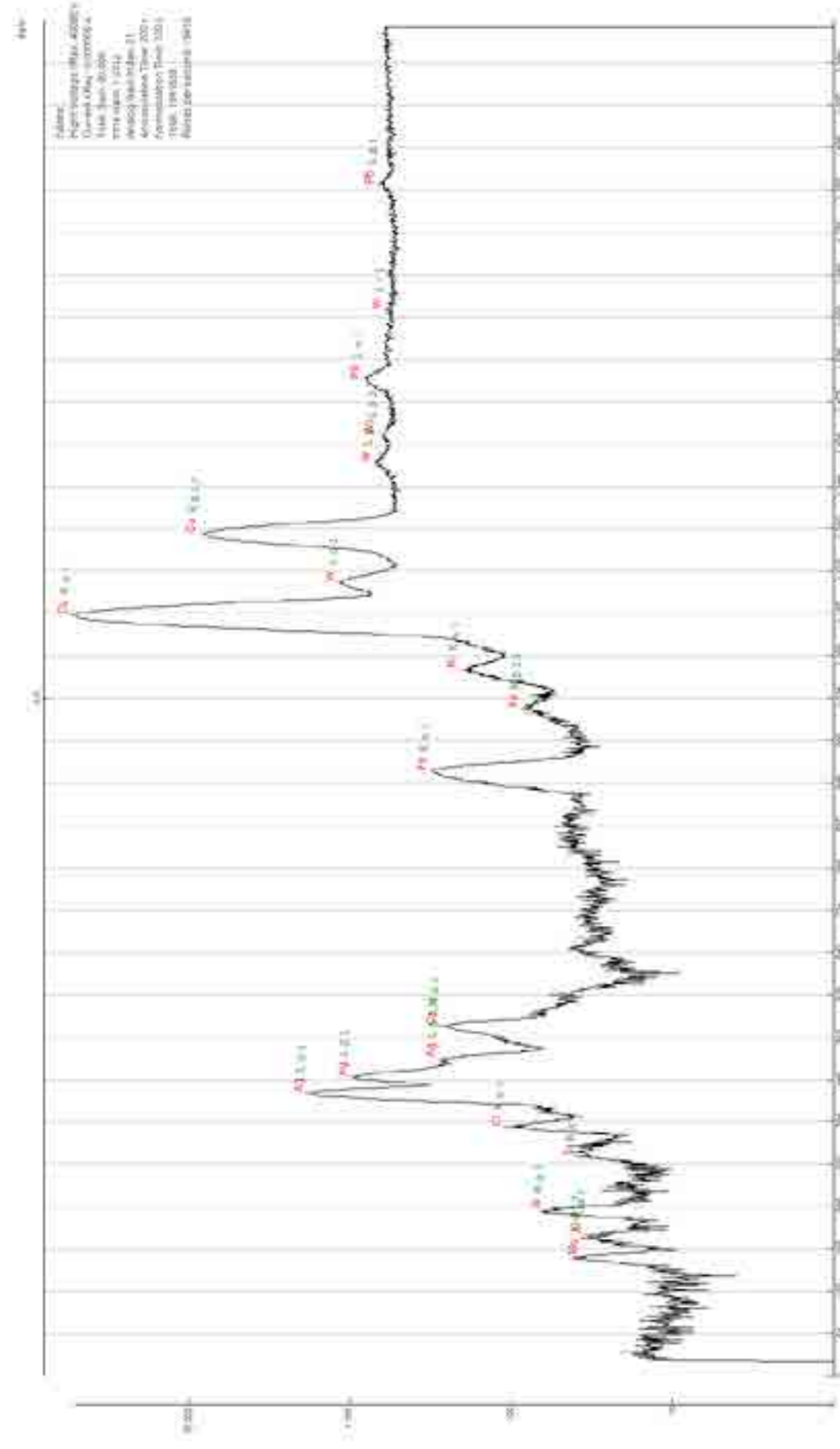
► Minca s inv. č.88 – stav pred reštaurovaním. Fot. M. Nowak

Analýza chemického zloženia metódou fluorescenčnej spektrometrie ukázala, že minca bola vyrobená zo zliatiny striebra a mede. V zliatine sa nachádzali aj nevelké prímеси iných prvkov ako napr. olova, železa, niklu, horčíka a chlóru, ktoré sú prímесami rúd striebra a medi.

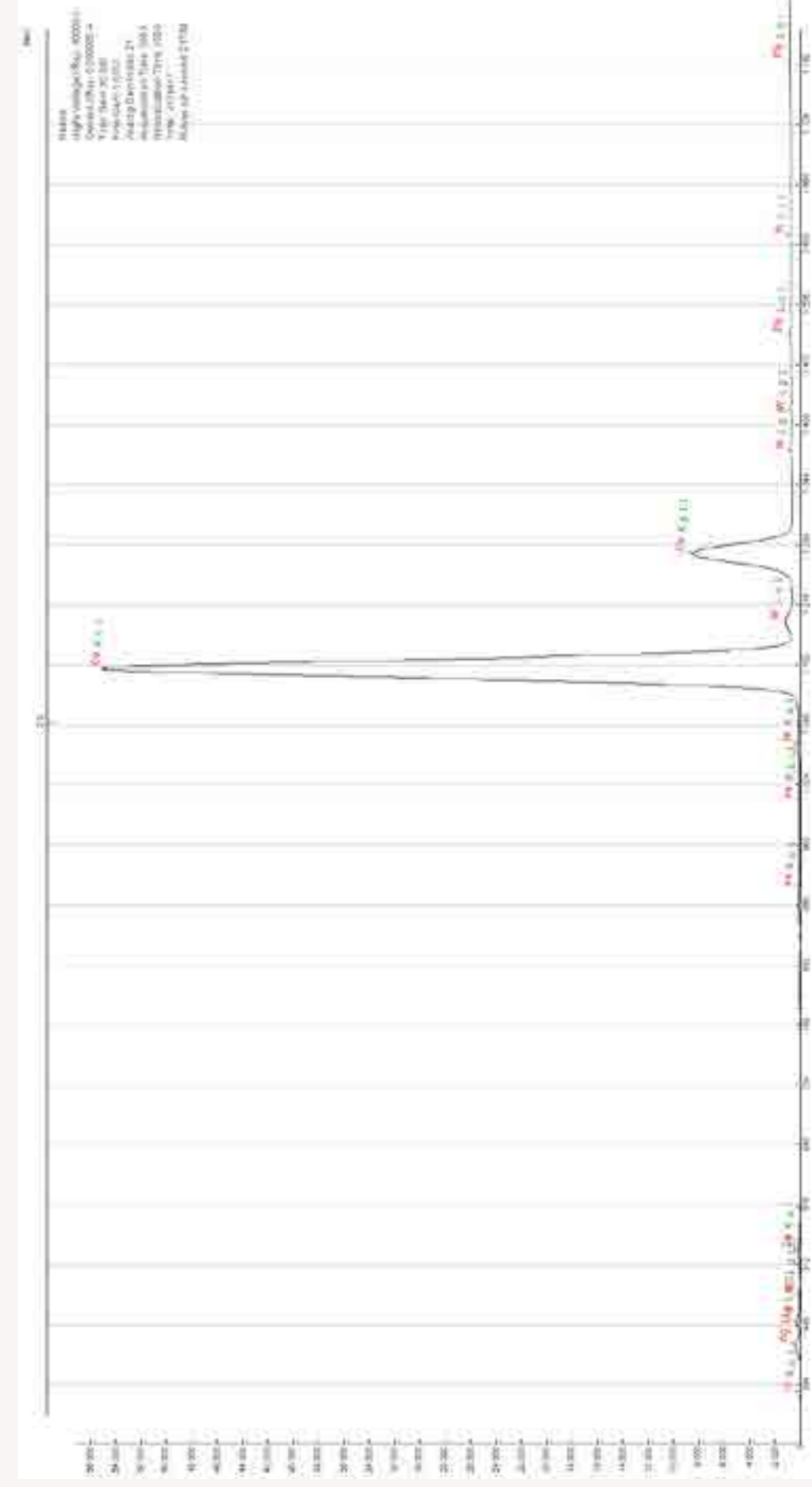
Neobyčajne zaujímavou pamiatkou je tiež minca s inventárnym číslom **109/wMG/2018**. Analýza prvkového zloženia a mikroskopická analýza ukázali, že pravdepodobne sa tu stretávame s dobovým falšovaním, ktoré spočívalo v pokrytí medeného krúžka tenkou vrstvou striebra. Takáto metóda bola známa už v starovekom Grécku a umožňovala vyrábať mince s hmotnosťou a vzhľadom, pri ktorých sa nedal odlíšiť originál od falzifikátu. Podobnú vec spozorovali autori taktiež v prípade pamiatky **118/wMG/2018**.

Minca s inv. č.88 – analýza chemického zloženia metódou XRF spektrometrie. Lineárna stupnica. Autor A. Ginter

Minca s inv. č.109 – analýza chemického zloženia metódou XRF spektrometrie. Logaritmická stupnica. Autor A. Ginter

Minca s inv. č.118 – analýza chemického zloženia metódou XRF spektrometrie. Logaritmická stupnica. Malý obsah striebra môže svedčiť o tom, že sa jedná o falzifikát. Autor A. Ginter

Katalóg objavených mincí:

2/wMG/2018 – polgroš vyrazený v čase panovania Vladislava Jagelovského rokov 1416-1422, mincovňa Krakov, Av: koruna, pod korunou W†, na obvode: MONETA WLADISLAI, Rv: orol s korunou, po obvode REGIS POLONIE.

Lit. – Gum.P. 518, Frynas P.16.1/10, Kop. 375 (R2), Kubiak typ VII.

18/wMG/2018 – medený peniaz, denár vyrazený približne v roku 1443, Vladislav I., mincovňa neurčená, Av: erb Uhorska s korunou, na okrajoch I a E alebo N, nečitateľný nápis M WLADISLAI DEI, Rv: erb Litvy (Jazdec), nečitateľný nápis REGIS VNGARIE EC – vzhľadom na stav zachovalosti identifikácia nie je istá na 100%.

Lit. – Huszár 607, CNH 145A, Pohl 145

38/wMG/2018 – identifikácia nie je možná vzhľadom na stav zachovalosti.

39/wMG/2018 – denár Ladislava V. Pohrobka z čias, keď bol uchádzačom o trón, vyrazený pravdepodobne v rokoch 1440-1441, mincovňa Bratislava, Av: dvojkriž, v poliach L P?, LADISLAI REGIS, Rv: nečitateľný, určite erb Uhorska medzi inými erbami. Vzhľadom na nemožnosť určiť ostatné erby je prípustné, že sa jedná o titulárnu mincu Vladislava I, datovanú na rok 1440.

Lit. – podobný ako: Pohl 152-4?, CNH 198?, Huszár 644/645?

47/wMG/2018 - obolus Ladislava V. Pohrobka, keď bol ešte len uchádzačom o trón, 1451-1452, Av: dvojkriž, v poliach L a zvláštna značka – hrot alebo podobne, nápis MONETA LADISLAI, Rv: erbový štít so štyrmi poľami (Čechy, Morava, Rakúsko a Uhorsko), nápis REGIS UNGARIE ET C, mincovňa pravdepodobne Levoča.

Lit. – Pohl 163-3, Huszár 657, CNH 189.

86/wMG.2018 – jedine je isté, že je to uhorská minca Ladislava (viditeľný nápis LADISLAI), ale nevedno ktorého, avšak výborne zapadá do obdobia a druhu mincí obsiahnutých v súbore (polovica 15. storočia).

88/wMG/2018 – denár Ladislava V. Pohrobka, keď bol uchádzačom o

Uhorská minca Ladislava. inv. č. 86.
Fot. A. Ginter

trón, pravdepodobne z rokov 1440 – 1441, Av: dvojkriž, znak a ľalia, nápis MON LADIS-LAI REGIS, Rv: v strede hviezdička, okolo erby Uhorska, Čiech a Rakúska. Po obvode písmená vo „výklenkoch“, určite V, možnože celý nápis V nG AR(IE) – táto minca sa neuvádza v katalógoch s týmito znakmi mincovne. Veľmi zriedkavá alebo predtým neznáma.

Lit. – Huszár 645, CNH 199, Pohl 153 – podobný.

104/wMG/2018 - denár Ladislava V. Pohrobka, keď bol uchádzačom o trón, približne roky 1440 – 1441, mincovňa Kremnica, Av: dvojkriž, značky K? a P?, nápis MON LADIS-LAI REGIS, Rv: v strede hviezdička, okolo erby Uhorska, Čiech a Rakúska. Po obvode písmená vo „výklenkoch“.

Lit. – Huszár 645, CNH 199, Pohl 153.

109/wMG/2018 - vzhľadom na stav zachovalosti a otázku originalnosť je to minca len ťažko opísateľná. S istotou je to denár – takmer určite Ladislava V. Pohrobka (uchádzača o trón), približne rok 1440, mincovňa Kremnica, Av: dvojkriž, nápis M. LA ...v poliach značky K a R alebo a, Rv: erbové štíty (Čechy, Morava a Rakúsko).

Lit. – Huszár 643, Pohl 150-4 lub 150-5, CNH 201A – podobný.

118/wMG/2018 - denár – Ladislav V. Pohrobok (uchádzač o trón), približne

Minca s inv. č.109 – stan pred reštaurovaním.
Fot. A. Ginter

Minca s inv. č.109 – fotografia z mikroskopu.
Fot. A. Ginter

rok 1446, mincovňa pravdepodobne Košice, Av: dvojkriž, v poliach značky c alebo a, ľalia.

Lit. -: Huszár 652, Pohl 159-2, CNH 181.

121/wMG/2018 – minca pravdepodobne uhorská ale vzhľadom na zlý stav zachovalosti nie je možné ju identifikovať.

► Denár Ladislava V. Pohrobka (cca 1446). inv. č. 118. Fot. A. Ginter

122/wMG/2018 - denár Ladislav V. Pohrobok (uchádzač o trón), približne rok 1446, mincovňa Košice, Av: dvojkríž, v poliach značky C a ľalia, po obvode: MONETA LADISLAI, Rv: erb Uhorska i nápis: REGIS VnGARIE ET C.

Lit. -: Huszár 652, Pohl 159-2, CNH 181 – trochu iný nápis po obvode ako v literatúre, ktorý sa však vyskytuje pri titulovaní Ladislava V. na iných typoch mincí, z toho vychádza predpoklad pre stotožnenie mince s týmto panovníkom.

124/wMG/2018 – Ladislav V. Pohrobok (uchádzač o trón), približne rok 1446, mincovňa Košice, Av: dvojkríž, v poliach značky C a ľalia, po obvode: MONETA LADISLAI, Rv: erb Uhorska a nápis: REGIS V(n)GARIE ET C.

Lit. -: Huszár 652, Pohl 159-2, CNH 181 – podobný.

► Denár Ladislava V. Pohrobka (cca 1446). inv. č. 124. Fot. A. Ginter

Skratky v katalógu:

Pohl - Artur Pohl „Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540“, Budapest 1982.

Huszár - Lajos Huszár „Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute“, München: Battenberg 1979.

CNH - Dr. Ladislav Réthy i Prof. Dr. Günter Probst „Corpus Nummorum Hungariae“, Graz 1958.

Frynas - Jędrzej George Frynas „Medieval coins of Bohemia, Hungary and Poland“, vyd. Spink 2015.

Gum P. - Marian Gumowski, „Podręcznik Numizmatyki Polskiej“, Krakov 1914.

Kop. - Edmund Kopicki „Ilustrowany Skorowidz Pieniędzy Polskich i z Polską Związanych“ Varšava 1995.

Kubiak - Stanisława Kubiak – „Monety pierwszych Jagiellonów (1386-1444) Wrocław-Varšava-Krakov 1970, vyd. Ossolineum.

Hrad

Archeologický výskum v Plavči

Mário Comisso

Peter Ďurica

Foto: archív obce Plaveč

Hrad Plaveč (okr. Stará Ľubovňa) sa nachádza nad riekou Poprad, na styku Ľubovnianskej vrchoviny a Levočských vrchov. Hrad je umiestnený pri strategicky dôležitom uzle dvoch ciest a to jednej vedúcej údolím Torysy a druhej údolím Popradu, aby kontroloval významnú obchodnú cestu do Poľska. Hrad Plaveč sa nachádza nad obcou Plaveč na nevysokom ostrožnom výbežku, na pravej strane rieky Poprad¹.

Hrad Plaveč, ktorý je od roku 1963 národnou kultúrnou pamiatkou s vyhláseným ochranným pásmom,² bol vybudovaný na pôvodnom kráľovskom majetku zhruba v polovici 13. stor. Od druhej polovice 13. stor. získava tento majetok Bohumír, syn Vavrinca. V roku 1269 vymieňa kráľ Belo IV. dedinu Plaveč a majetok v Žehre za kráľovskú dedinu Trstené. V tomto období však ešte hrad Plaveč nestál. Prvýkrát sa hrad Plaveč spomína v listine kráľa Štefana V. z roku 1294, kde sa uvádza že pohraničný majetok Plaveč dostal od kráľa Štefana V. Arnold, syn Detrika, pána zo Šváboviec. Arnold na tomto majetku na vlastné náklady vybudoval hrad v období medzi rokmi 1270 - 1294. V roku 1294 kráľ Ondrej III. vymenil s comesom Arnoldom panstvo Plaveč aj s hradom za dedinu Švábovce na Spiši. Kráľ Ladislav V. daroval po svojej korunovácii v roku 1301 krakovskému biskupovi Jánovi hradné panstvo Plaveč ako vďaka za jeho podporu pri korunovácii. V skutočnosti však v rušnom období na začiatku 14. stor., kedy prevládali neustále boje o uhorský trón, sa biskup Ján nikdy neujal vlastníctva panstva a to získal za neznámych okolností Arnold, syn Detrika, ktorý ho v roku 1294 vymenil za spišskú dedinu Švábovce. V roku 1312 daroval kráľ Karol I. Rikolfa, synovi Rikolfa tri kráľovské lesy a jeden z nich sa nachádzal pod hradom Plaveč. Predpokladá sa, že v tomto období bol hrad Plaveč opäť kráľovským majetkom. V roku 1317 kráľ Karol I. daroval Filipovi Drugethovi za jeho zásluhy rôzne majetky, medzi nimi i hrad Plaveč. Po smrti Filipa Drugetha prechádza hradné panstvo do vlastníctva jeho synovca Viliama, ktorý si necháva kráľom potvrdiť v roku 1327 donáciu z roku 1317 na hrad Plaveč. Po smrti Viliama Drugeta sa hrad opäť dostáva do kráľovských rúk. Podľa

Bratříci – vojenské oddiely z veľkej časti zložené z českých husitov pôsobiace v polovici 15. storočia na území Slovenska, Moravy, severného Rakúska a južného Poľska, kde rabovali kláštory a feudálne majetky ale aj u bežných sedliakov.

portálneho súpisu šarišskej župy z roku 1427 sú majiteľmi hradu Bubekovci. Medzi rokmi 1440-1444 je hrad Plaveč v rukách Jána Jiskru z Brandýsa. Okolo roku 1450 sa stáva majiteľom hradu Peter zo Snakova. V roku 1453 je hrad majetkom Petra Komorovského a v jeho listine z roku 1455 sa spomína ako „zamek Plawecz“. V roku 1455 je hrad zálohovaný bratrickemu kapitánovi Petrovi Aksamitovi. Po porážke bratříkov v roku 1461 sídlil na hrade Plaveč Štefan Zápoľský. V roku 1505 darovala Hedviga, vdova po Štefanovi Zápoľskom ako kompenzáciu za záloh hrad Plaveč kapitánovi Oravského hradu Michalovi Horváthovi z Lomnice. Horvátovcovia vlastnili hrad až do polovice 19. stor., kedy vymreli po meči. Po požiari v roku 1856 sa hrad postupne premenil na ruinu².

Stavebný vývoj hradu je zložitý proces ovplyvnený dobou a jednotlivými majiteľmi hradu. Hrad je tvorený hradným jadrom na SZ strane a dolným hradom. Komplex jadra a dolného hradu bol uzavretý zo všetkých strán a mal takmer štvorcový pôdorys s vybiehajúcimi nárožnými baštami. Vývoj hradu môžeme rozdeliť do piatich stavebných etáp³.

V prvej etape v období stredoveku postavili na najvyššom mieste hradného kopca nevelký hrádok. Podľa analýz murív sa javí, že predmetná stavba mala pozdĺžny pôdorys, ale nejednalo sa o vežovitú stavbu typu donjon, ako predpokladal Miszkovszky. Východným smerom sa tiahlo nádvorie hradu a na palácový objekt nadväzoval hradobný múr, ktorý je dodnes zachovaný na severnej strane. Druhá stavebná etapa trvala od polovice 15. stor. - 16. stor. V polovici 15. stor. hrad obsadili bratříci pod velením kapitána Petra Axamita. Od roku 1505

Hrad Plaveč 1. vojenské mapovanie Uhorska 1787

Hrad Plaveč historická fotografia (začiatok 20. st.)

Hrad Plaveč historická fotografia (pol. 20. st.)

sa stali majiteľmi hradu Horváthovci. Rozšírili hrad južným a juhovýchodným smerom. Tretia stavebná etapa trvala od 16. stor. po rok 1613. V tomto období došlo k výraznej stavebnej úprave hradu majiteľom Jurajom Horváthom. V roku 1613 prebehla dostavba východnej časti hradu. Postavila sa severná hradba a bola postavená juhovýchodná bašta

► Ukážka z dokumentácie hradu Plaveč z pozostalosti p. Čiernohorského

so vstupom do nádvorja, ktorú pristavili k staršej hradbe. Bašta má mierne amorfný pôdorys a bola minimálne trojpodlažná so spodným zahĺbeným podlažím. V tomto období bol stredoveký palác opatrený atikou, ako to dokladajú aj fotografie zo začiatku 20. Stor⁴.

Štvrtá stavebná etapa trvala od roku 1613 do 17. stor. V priebehu 17. stor. došlo k zmodernizovaniu objektov. Doplnili sa prevéty na východnej strane hradby vedľa SV bašty. Piata stavebná etapa trvala po rok 1830. V roku 1815 umrel Juraj Horváth a novým majiteľom hradu sa stal jeden z jeho synov Ferdinand. V roku 1817 hrad Plaveč vyhořel a následne ho Ferdinand prestaval na veľkolepé sídlo, pričom sa inšpiroval prestavbou hradu Dunajec. V roku 1843 Ferdinand umiera v Bruseli a pochovali ho v hrobke nad hradom. V roku 1856 hrad Plaveč opäť zachvátil požiar, následkom čoho bol opustený a schátral⁵.

Prvý záujem o hrad prejavil Viktor Myszkovszky (1838 - 1909) koncom 19. st. ako korešpondujúci člen Dočasnej pamiatkovej komisie, zriadenej Ministerstvom kultúry roku 1872. Hrad bol zdokumentovaný a zachoval sa nám kresebný pohľad zo severozápadnej strany a pôdorys hradu.

Prvou systematickou a dlhodobou bádateľskou aktivitou o hrade Plaveč je pozostalosť p. Čiernohorského, učiteľa z Prešova v období 80. - 90. rokov 20. storočia. Ako laik a nadšenec zozbieral jemu dostupné články v regionálnej tlači, dopĺňal ich výpiskami z kníh, pôdorysmi, starými fotografiami a perokresbami. Dokumentáciu neskôr doplnil o vlastné fotografie, poznámky, okótované výkresy na milimetrovom papieri a opisy hradu a hrobky. Takto zozbierané podklady sú uložené v spisovom obale opatrené poznámkovým aparátom. Najzaujímavejším sa okrem precíznosti a rozsiahlosti zbierky javí fakt, že ako jediný disponoval informáciou o spadnutí západnej steny hradu s oknami. Podľa jeho slov sa to stalo 21.5.1989 okolo 16:00 počas búrky s krupobitím⁶.

Prvý archeologický výskum na hrade Plaveč realizovalo v roku 1991 Okresné vlastivedné múzeum Stará Ľubovňa - hrad. Ako vedúceho výskumu poverila odborná komisia Dr. Rotha a odborným konzultantom bol PhDr. Michal Slivka. Na hrade boli v roku 1991 realizované dve archeologické sondy. Sonda I/91 bola situovaná v mieste, kde sa „pôvodne mal nachádzať donjon“, pri západnom múre veže a mala rozmery 1x5 m. Keďže realizátori výskumu narazili pri hĺbení na štátny triangulačný bod, bola sonda posunutá o 1 m smerom na východ. Sonda bola vyhlbená do hĺbky 170 cm a boli v nej zdokumentované deštrukčné vrstvy⁷.

► Plán hradu s vyznačením plochy archeologických výskumov

► Juhovýchodná bašta opätovné odkrytie preskúmaných plôch z r. 2001

► Hrad Plaveč pred začiatkom obnovy v roku 2014

Odkrývanie 2. nadzemného podlažia juhovýchodnej bašty, západný profil

Parkánový priestor, napojenie parkánového múru na juhovýchodnú baštu

Juhovýchodná bašta, 2. nadzemné podlažie, prechod do zasypaných miestností v interiéri hradu

Sonda II/91 bola vytýčená kolmo na sondu I/91 pri severnej stene veže. Sonda sa tiahla po celej dĺžke veže a mala šírku 1,5m. V sonde sa podarilo zdokumentovať rebrá klenby a väčšie kamene, ktoré Dr. Roth predbežne interpretoval ako zvyšok múra resp. „kruhového donjonu“⁸.

Počas štyroch výskumných sezón (1998-2001) na hrade Plaveč sa podarilo odkryť zaujímavú situáciu - múr, ktorý je na Myszkovszkeho pôdoryse hradu Plaveč z roku 1885 zakreslený ako východný hradobný, „nie je ani zďaleka posledný“, ale tvorí mladšiu fázu obvodového muriva. Pred ním sa podarilo zachytiť ďalší múr, ktorý bol dostavaný k JV veži. Vedúci výskumu predpokladá, že tento múr bol rozobratý pred rokom 1706 a prekrytý mladšími stavbami. Murivo tzv. parkánového múru bolo datované na základe štruktúry do 13.-14. stor., ale zároveň dodáva, že pre túto domnienku nemá spoľahlivé dôkazy. V priestoroch brány sa podarilo zachytiť časť základového muriva

Klenby v priestore strieľní v 3. a 2. nadzemnom podlaží juhovýchodnej bašty

a ostenie brány. Pred bránou bola objavená časť priekopy alebo vľeč jamy. Na základe záverov odbornej komisie bol výskum v roku 2001 ukončený a terén uvedený do pôvodného stavu⁹. Po ukončení výskumu boli murivá prekryté igelitovými fóliami a zasypané, čo uľahčuje určenie už preskúmaných plôch pri dnešných výskumoch.

Za zlomový moment pre hrad môžeme považovať rok 2014, kedy obec Plaveč začala so systematickou obnovou hradu s podporou Ministerstva kultúry SR a Ústredia práce sociálnych vecí a rodiny. Súčasťou týchto prác na obnove hradu je aj archeologický výskum. Situovanie sond a metodika postupu prác je

podriadená výhradne potrebám obnovy hradu. Základnou ideou projektu obnovy hradov so zapojením nezamestnaných je obnova nadzemných architektúr. Metodiku obnovy hradu schvaľuje Krajský pamiatkový úrad Prešov, ktorý určil, že okrem záchrany stojacich zvyškov architektúry hradu, je možné venovať sa obnove exteriéru hradu a do priestorov interiéru hradu zasahovať len v nevyhnutnej miere. Do interiéru hradu zasiahol výskum v roku 1991¹⁰, pričom limitovaná sondáž zdokumentovala sutinové závaly a deštrukciu klenby. Výskum v rokoch 1998-2001¹¹ prebiehal v predbrání hradu východne od východnej hradby pričom zasiahol aj do interiéru juhovýchodnej bašty. Väčšie zásahy do interiéru hradu znamenali výskumy v baštách. V severovýchodnej bašte bol archeologický výskum limitovaný, no v juhovýchodnej a juhozápadnej bašte došlo z dôvodu obnovy ku celoplošnému odkrytiu. Okrem plochy spomínaných bašt, sme do interiéru hradu v limitovanom rozsahu zasiahli pri odkrytí prevetov západne od severovýchodnej bašty a pri odkryve západnej hradby a pri prieskume novoobjaveného vstupu v západnej stene hradu.

V roku 2014 sme najprv sondážne (sonda I/14) preskúmali sutinový násyp pod južnou hradbou. Následne sa celý deštrukčný násyp pod južnou hradbou medzi juhovýchodnou a juhozápadnou vežou postupne odťazil. Išlo o najväčší zemný zásah počas všetkých sezón. Pod archeologickým dozorom sa vyčistil celý priestor až po parkánový múr. Po odstránení násypu, ktorý sme na základe nálezov datovali do mladšieho novoveku, sme prehĺbili sondu pod južným lícom južnej hradby. Nad sterilným podložíom, tvoreným žltým ílom, do ktorého bol zahĺbený základ južnej hradby, sme preskúmali mladonovoveké vrstvy. Stratigrafiu porušil v týchto miestach blok muriva, ktorý odpadol z južnej hradby.

Južná hradba s juhovýchodnou baštou po obnove

Juhovýchodná bašta, 1. nadzemné podlažie - drevená podlaha z roku 1612/1613

Pre prezentáciu parkánového múru a juhovýchodnej bašty bolo nutné sondážne preskúmať líniu parkánu a jeho napojenie na juhovýchodnú baštu. Sonda Ib/14 bola situovaná v predĺžení sondy I/14. Sondou sme postupne prehĺbili po úroveň sterilného podlažia. Jeho úroveň bola o cca 200 cm nižšie ako v sonde I/14 pod južnou hradbou. Tento rozdiel sme interpretovali prítomnosťou staršej priekopy, ktorá bola podľa hnutelných nálezov zasypaná v mladšom novoveku a do zásypu bol založený základ parkánového múru.

V sonde II/14 sme preskúmali napojenie parkánového múru na juhovýchodnú baštu a bola odkrývaná postupne. V prvej etape sme zišli na poslednú pochôdznu úroveň. Následne sa odstránil zo západnej strany sutinový kužeľ a pokračovalo sa v prehlbovaní. Zachytili sme korunu parkánového múru, ktorý sa lomí severným smerom a je na špáru pristavaný ku bašte.

Postupne sme sondou prehlbovali južne od múru a zišli sme na geologické štrkové podlažie. Opakovala sa situácia zo sondy Ib/14, kde sme zachytili nad sterilným podlažím vrstvy z ml. novoveku.

Hnutelné nálezy pochádzajú zväčša z najmladšej časti novoveku. Sú reprezentované hlavne fragmentmi stavebnej keramiky (tehly, strešná krytina), kachlicami s rastlinnými motívami, niektoré s polychrómiou (kuchynská keramika - džbány, misy), stolovou keramikou (majolika, porcelán).

V sezóne 2015 pokračoval výskum v exteriéri, ale aj interiéri juhovýchodnej bašty. Sondážne sa preskúmal interiér a exteriér JV bašty, pričom sme nadviazali na

výskum v roku 2014. V exteriéri v sonde II-15 na nároží JV bašty a hradby sa odhalilo zdravé líce muriva bašty, rovnaký výsledok prinieslo i znižovanie sutiny na nároží JV bašty a parkánového múru. Sonda I-15 okrem odhalenia zdravého lícovaného muriva bašty preskúmala stratigrafiu archeologických vrstiev po sterilné podlažie. Na jeseň výskum pokračoval sondou III-15, v priestore interiériu JV bašty. V 3. nadzemnom podlaží sme odkryli dve strieľne a pochôdznu úroveň. Veľká väčšina skúmanej plochy sa nachádzala v priestore staršieho výskumu z rokov 1998-2001, kde boli odkryté situácie až na korunu murív, následne bolo murivo prikryté igelitmi a zasypané. Na takúto situáciu sme narazili v sezóne 2015. Ostatné plochy, ktoré sa neskúmali v rokoch 1998-2002 predstavujú sutinové deštrukcie po zániku hradu v 2. pol. 19. storočia. V priestore na nároží JV bašty a múru odhaleného v rokoch 1998-2002, ktorý pokračuje SV smerom ku "bráne"- sa zadefinoval priebeh líca JV bašty pre potreby obnovy.

Calec – (poľ.) geologická vrstva nenarušená pôsobením človeka.

Interiér bašty bol skúmaný sondážne. Sonda III-15 odhalila, že 2. nadzemnom podlaží má zborené klenby a nie je možné odťažiť pod nimi sutinu, bez toho aby hrozila nekontrolovaná deštrukcia. Zo statických dôvodov sa preto pristúpilo k postupnému odťažovaniu 3. nadzemnom podlaží po niveletu poslednej pochôdznej úpravy. Začistil sa priestor dvoch strieľní. V 2. nadzemnom podlaží sa začistil priestor jednej strieľne s kamenným prekladom a odtokovým kanálkom nad podlahou. Zvyšok miestnosti v 2. nadzemnom podlaží sa zo statických dôvodov neskúmal.

Hnutelné nálezy pochádzajú opäť z najmladšej časti novoveku. Sú reprezentované hlavne kachlicami s rastlinnými motívami, niektoré s polychrómiou, kuchynská keramika (džbány, misy), stolovou keramikou (majolika, porcelán - zdobený rastlinnými, ale aj zoomorfnými motívami), vyskytli sa i fragmenty sklenených fliaš. Medzi najstaršie patrili nálezy z vrstiev nad sterilným podlažím v priekope, v sonde I/15. Ide o fragmenty keramiky z 15. storočia.

Výskumom v roku 2016 sme plošne odkryli celú juhovýchodnú baštu. Na začiatku sezóny sme sondážne preskúmali exteriérové líce bašty. V mieste východnej strieľne v 2. nadzemnom podlaží sme zachytili odvodňovací kanálik. Obdobný kanálik bol i 2 m severne. Odkrytím líca bašty sme čiastočne odkryli i koruny murív severne od bašty, odkryté v rokoch 1998-2001. Výskumom sme postupne odťažovali zásyp interiériu 2. nadzemného podlažia. Nakoľko zaklenutie miestnosti bolo v katastrofálnom stave, musela byť táto klenba pred pokračovaním výskumu čiastočne odstránená. Po vyčistení miestnosti sme objavili dve zachované strieľne nasmerované na sever a juh, strieľňa nasmerovaná na východ bola zničená. Po vyčistení miestnosti sme objavili sekundárny otvor v staršej hradbe, ktorý vznikol počas prístavby veže. Otvor vybúraný

Severná hradba staršej fázy hradu

Pozostatky západnej steny hradu zo vstupom do hradu

do staršej obvodovej hradby bol upravený klenbou a ide o prechod do interiéru hradu. Po vyčistení priestoru sa ukázali vo vzdialenosti cca 350 cm od vstupu dva sekundárne pristavané operáky, za ktorými je zasypaná miestnosť východného krídla hradu. Po zdokumentovaní bol tento priestor zabezpečený. Keďže sme od roku 2014 mali vedomosť o ďalšom podlaží pod skúmaným priestorom, skúsili sme sondážne overiť, či sa vstup do tejto miestnosti nachádzal v mieste prepojenia juhovýchodnej bašty a interiéru hradu. Výsledky výskumu to však nepotvrdili, nenašlo sa žiadne schodisko a ani iný vstup do najspodnejšieho podlažia, pričom sme zdokumentovali iba stratigrafiu kultúrnych vrstiev starších ako zánikový horizont hradu. Keramika získaná z týchto vrstiev datuje zasypanie do staršej fázy ml. novoveku. Teda neobjavili sme funkčný vstup do podzemnej miestnosti, ktorý sme o dva roky preskúmali v juhovýchodnej časti interiéru bašty.

Výskum v tomto roku začal i v severnej línii opevnenia. Sondážne sme mali overiť stav vnútorného a vonkajšieho líca severnej hradby. Vnútorné líce sme zachytili tesne pod povrchom. Po rozšírení sondy na odkryv koruny severnej hradby sa zachytili pravdepodobne špalety okna, stav zachovania však nebol dostatočný na prezentáciu. Stav vonkajšieho líca bol veľmi zlý. Zdravé lícované murivo sme zachytili až v hĺbke 250 cm. Išlo o plášťový odtrh, ktorý vznikol po zániku hradu v druhej polovici 19. storočia.

Hnuteľné nálezy nevybočovali z okruhu nálezov z predchádzajúcich sezón.

Sezóna v roku 2017 pokračovala výskumom severnej línie hradby

V sonde 1-17 išlo o začistenie nálezových situácií odkrytých v závere sezóny 2016. Stratigrafia v sonde potvrdila predpokladané sutinové zasypanie bez hnuteľných

nálezov. Cieľom bolo začistiť koruny murív severnej hradby pre následnú obnovu. Toto sa podarilo, pričom v západnej časti odkrytej koruny sme objavili stavebný otvor s opracovaným pieskovcovým článkom vo vnútornom líci. Išlo buď o parapet okna, alebo o prah dverí. Odkryli a zdokumentovali sa i obe špalety otvoru zachované len čiastočne v jednom riadku nad skalným podložíom. V strednej časti sondy bolo k interiérovému lícu pristavané kamenné murivo priečky. Po zameraní sa ukázalo, že murivo korešponduje s murivom pod ním v prístupnom suteréne. Severná hradba zdokumentovaná v tejto sonde patrí do staršej stredovekej fázy hradu, postavenej z vápencového kameňa z hradného brala.

Sonda 2-17 odkryla a zdokumentovala murivo SV bašty z východnej strany. V hornej časti sondy sme po jej rozšírení do interiéru bašty zachytili špalety strieľne, alebo zničené nárožie miestnosti. Z východnej strany sme sondu predĺžili, aby sme zachytili exteriérové líce bašty pre potreby obnovy. V sonde sme nezaznamenali prítomnosť hnuteľných archeologických nálezov.

Sonda 3-17 bola umiestnená severozápadne na styku bašty a severnej hradby. Sonda narezala sutinový kužeľ. Cieľom bolo určiť úroveň kultúrnych vrstiev, resp. pochôdznych úprav. Pod tenkým pôdnym krytom sme zdokumentovali mohutnú vrstvu sutiny, pod ktorou sú kultúrne vrstvy. Po objavení kultúrnych vrstiev sme profil sondy zdokumentovali a sutinový kužeľ bol následne odťažený (už ako súčasť sondy 4c-17). Sondou sme čiastočne zasiahli aj do kultúrnych vrstiev, z ktorých pochádza hnuteľný archeologický materiál.

Pri sonde 4-17 išlo o plošný odkryv exteriérového líca bašty 4a-17. Odkrytie napojenia SV bašty na murivo v predbrání (4b-17) a odstránenie sutinového kužeľa narezaného sondou 3-17 s následnou úpravou novej pochôdznej úrovne pod severnou hradbou.

V sonde 4a-17 sme odkryli a zdokumentovali vonkajšie líce SV bašty. V sonde 4b-17 sme odkryli a zdokumentovali na špáru pristavané murivo v predbrání ku SV bašte. V sonde 4c-17 sa znížila niveleta terénu podľa požiadaviek realizátora obnovy odsúhlasených KPÚ Prešov. V sektore 4c-17 sme východne od vstupu (okna) do suterénov narazili na západné líce na špáru pristavaného muriva ku severnej hradbe, ktoré interpretujeme ako parkánový múr zachytený i na Myskovszkého nákrese hradu v 19. st.

Hnuteľné nálezy neboli v tomto roku početné, čo vyplynulo z umiestnenia sond a z faktu, že sme sondy neprehlbovali do kultúrnych vrstiev, ale ostávali sme iba v sutine z obdobia po zániku hradu v pol. 19. st.

Fragmenty sklenených pamiatok ◀

Najviac nálezov datovaných do ml. novoveku pochádza zo sondy 3, z kultúrnej vrstvy pod sutinou. Nepočítané nálezy sa našli i pri odkrytí západného líca parkánového múru.

Mimo areál hradu prebiehali čistiacie práce aj v polohe hrobky na kopci východne od hradu. Napriek tomu, že nešlo o archeologický výskum, tak sme deponovali 4 fragmenty kamenných náhrobných dosiek.

Na záver sezóny 2017 sa pri začisťovacích prácach v miestnosti 2. nadzemnom podlaží v juhovýchodnej bašte objavil pri východnej strielni vstup do 1. nadzemnom podlaží s kamenným schodiskom. Začiatkom februára, keď vonkajšie teploty ukazovali -15 °C, sme v juhovýchodnej bašte v 1. nadzemnom podlaží začistili a zdokumentovali profil v priestore prerazenej hradby. Pred vonkajším lícom v tomto priestore sme zrealizovali sondu, v ktorej sme zachytili kultúrnu vrstvu z ml. novoveku, nad sterilným podloží. Vrstva prudko klesala východným smerom, čo opäť interpretujeme ako priestor staršej priekopy. V 1. nadzemnom podlaží boli dve strielne umiestnené na sever a juh. Na východ strielňa nebola, pretože sa tam nachádzalo kamenné schodisko do 2. nadzemnom podlaží. Južne od sondy sme začistili drevenú podlahu datovanú dendrochronologickým výskumom medzi roky 1612/1613. Keďže ide o pôvodnú podlahu, tak sa ukázalo, že veľmi nízky priestor (cca 150 cm) je pôvodný. Funkčnosť tohto podlažia bola upravená zdvihnutím klenieb v priestore strielni, kde sa dá pohodlne stáť. Celý priestor je výrazne podmáčaný.

Fragmenty keramických nádob ◀

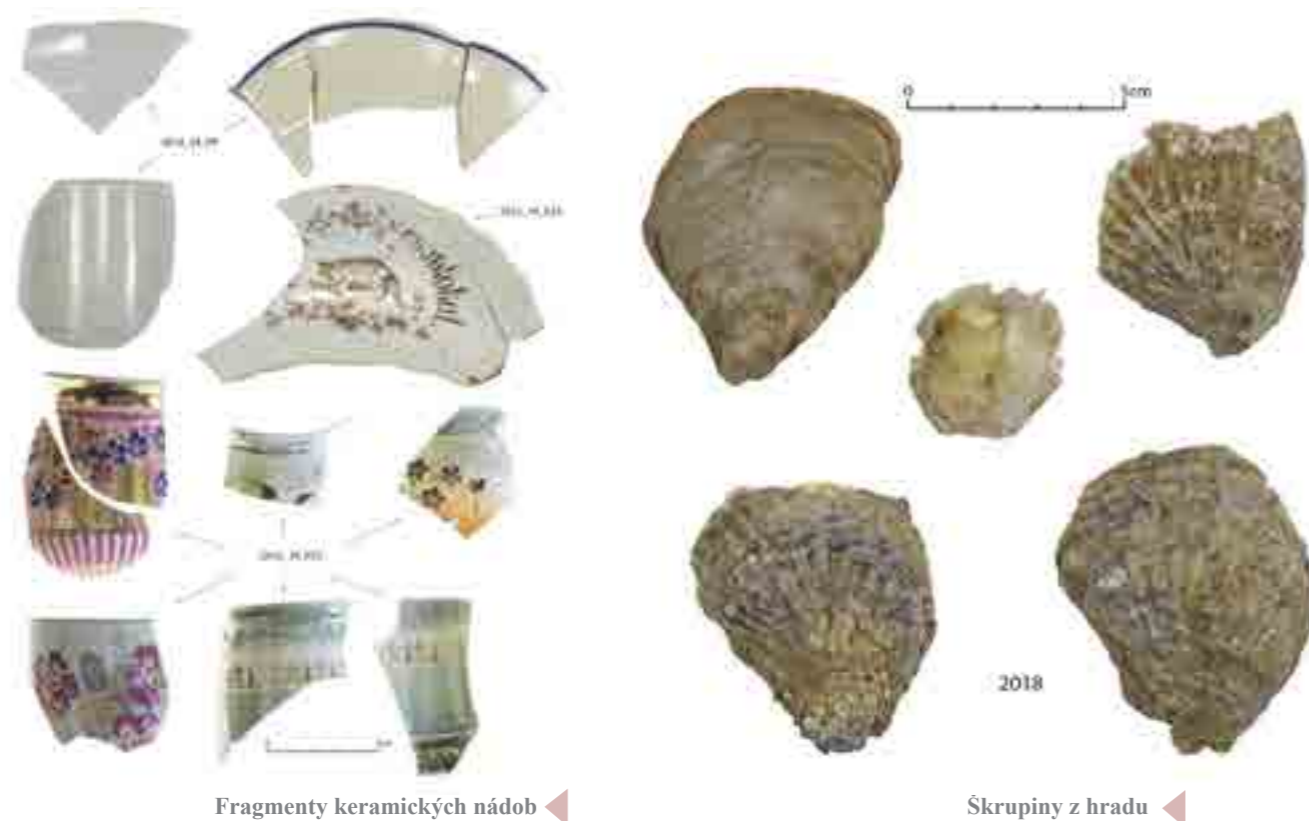

Kachle z hradu ▶

Ide pravdepodobne o zásyp priekopy pred baštou, ktorý zabraňuje odtoku vody a tá sa hromadí v 1. nadzemnom podlaží. Pozitívnu stránkou je, že sa zachovala v tomto vlhkom prostredí pôvodná drevená podlaha. Celý priestor bol vyčistený a čaká na vhodný spôsob prezentácie.

Hlavnou aktivitou v roku 2018 bolo odstránenie zásypu v interiéri juhozápadnej bašty. Išlo o deštruktívny zával, ktorý prudko klesal z interiéru hradu južným smerom. K výskumu sme pristúpili sektorovou metódou, kvôli bezpečnosti. Jednotlivé odkryté profily boli fotogrametricky dokumentované. Po odstránení zásypu sa ukázali nábehy zrútených klenieb miestnosti. Severná stena miestnosti mala zaujímavý architektonický prvok. Išlo o roznášací oblúk z travertínových kamenných blokov. Použitie travertínu pri prestavbách je bežné v tejto oblasti v období 19. storočia. Pred obnovou troch okien bašty umiestnených v jej prízemí bolo nutné archeologicky odkryť ich špalety. Po ich zdokumentovaní boli obnovené.

Výskum na severnej strane hradu pod severnou hradbou pokračoval dozorom počas úpravy terénu pre okružný chodník okolo hradu. Sondážne sa najviac preskúmal priestor severného vstupu do hradu, kde sa po odkrytí zdokumentoval a aj odprezentoval odvodňovací kanál. Predpokladáme, že slúžil na odtok prebytočnej vody z nádvorja hradu, v čase kedy tento vstup už neplnil účel a bol znefunkčnený a zamurovaný.

Fragmenty keramických nádob

Skrupiny z hradu

Najhodnotnejším výsledkom archeologického výskumu v tejto sezóne je čiastočné odkrytie a zdokumentovanie vstupu do hradu zo západnej strany. Pri povolenom znižovaní terénu pre vyťaženie kameňa na murovanie zo zásypových kužeľov sa južne od vysokého “pahýľu” v západnom múre hradu objavili okopné kamene vstupu brány. Samotný vstup bol zasypaný stavebnou sutinou. Nad tehlovým prahom sa nachádzali kultúrne vrstvy z čias tesne po zániku hradu. Neskôr sme výskum rozšírili dovnútra “brány”. Odkryli sme prah brány tvorený tehlovou korunou muriva v mieste predpokladanej hradby. Z oboch strán boli okopné kamene. Severná strana prejazdu bola tvorená opracovanou skalou upravenou tehlovou prístavbou z 19. storočia. Južná strana bola tvorená starším murivom, pravdepodobne z druhej stredovekej fázy, ktoré pokračovalo pôvodne mimo dnešný areál hradu. Svedčí o tom i rastlá skala zasekaná v smere muriva pokračujúca západným smerom so stopami po malte. Po rozšírení sondy východným smerom do interiéru hradu sme pod začisteným východným profilom objavili ďalšie murivo, ktorého interpretáciu nateraz nevieme. Pre objasnenie problematiky tohto vstupu bude v budúcnosti nutné tento priestor preskúmať.

V neskorej jeseni tohto roku sme pristúpili k čiastočnému odkryvu vonkajšieho líca parkánu v juhozápadnom nároží. V nasledujúcej sezóne budeme pokračovať v jeho odkryvaní pre potreby prezentácie.

Archeologické výskumy na hrade budú pokračovať minimálne do roku 2020, pričom sú stále priamo naviazané na obnovu hradu.

Hrad a hradisko. Stav archeologického výskumu

- ¹ J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Varšava 2009.
- ² T. Gałuski, *Charakterystyka hydrochemiczna wód podziemnych Beskidu Śląskiego*, Acta Scientiarum Polonorum, Formatio Circumictus, č. 13 (4), Krakov 2014, s. 66–68; J. Rajchel, J. Chrzastkowski, L. Rajchel, *Mofeta ze Złockiego k. Muszyny w jednostce magurskiej zewnętrznych Karpat fliszowych*, Przegląd Geologiczny, vol. 47, č. 7, Varšava 1999, s. 658–660; J. Chrzastowski, *Wody mineralne Muszyny na tle budowy geologicznej*, Správa zo zasadania Vedeckej komisie Poľskej akadémie vied (PAN), oddelenie v Krakove, zv. 19, Krakov 1975, s. 166-167.
- ³ M. Cabalska, *Zespół osadniczy w Muszynie, woj. Nowy Sącz, Zamek*, Rocznik Ślądecki, zv. XVIII, Nowy Sącz 1987, s. 6.
- ⁴ M. Fraś, *Wstępne badania archeologiczne na zamku w Muszynie*, Rocznik Ślądecki, zv. VII, Nowy Sącz 1966, s. 449-454.
- ⁵ M. Cabalska, *Zespół osadniczy w Muszynie, woj. Nowy Sącz, Zamek*, Rocznik Ślądecki, zv. XVIII, Nowy Sącz 1987, s. 15-18.
- ⁶ B. Chudzińska, *Archeologiczne badania na zamku w Muszynie w latach 1996-1998*, Almanach Muszyny, Muszyna 2004, s. 91.
- ⁷ Strojopis správy v Archíve mesta a obce Muszyna.
- ⁸ B. Rucka, *Wykopaliska archeologiczne w Muszynie*, Almanach Muszyny, Muszyna 1992, s. 20-21.
- ⁹ A. Żaki., *Badania archeologiczne w dorzeczu Dunajca w 1964 r.*, Sprawozdania Archeologiczne, zv. 18, Wrocław 1966, s. 280-285; M. Fraś, *Wstępne badania archeologiczne na zamku w Muszynie*, Rocznik Ślądecki, zv. VII, Nowy Sącz 1966, s. 449 - 454.
- ¹⁰ M. Cabalska, *Zespół osadniczy w Muszynie, woj. Nowy Sącz, Gródek*, Rocznik Ślądecki, zv. XVII, Nowy Sącz 1982, s. 275-289; M. Cabalska, *Zespół osadniczy w Muszynie, woj. Nowy Sącz, Zamek*, Rocznik Ślądecki, zv. XVIII, Nowy Sącz 1983, s. 15–18.
- ¹¹ Čiastočne boli publikované v B. Chudzińska: *Archeologiczne badania na zamku w Muszynie w latach 1996-1998*, Almanach Muszyny, Muszyna 2004, s. 91-96.
- ¹² B. Chudzińska, *Życie codzienne na zamku w Muszynie*, Muszyna 2012; tamtiež, *Muszyna Zamek st. 1, Badania w roku 2007. Wstępne wyniki badań*, strojopis v Mestskom a obecnom úrade Muszyna; tamtiež, *Wstępne wyniki badań na zamku w Muszynie w roku 2008*, strojopis v Mestskom a obecnom úrade Muszyna; tamtiež, *Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych na zamku w Muszynie w roku 2010*, strojopis v Mestskom a obecnom úrade Muszyna; tamtiež, *Co nowego na zamku w Muszynie? Wstępne wyniki prac wykopaliskowych w roku 2007*, Almanach Muszyny, Muszyna 2008, s. 5-16; tamtiež, *Badania archeologiczne na zamku w Muszynie w roku 2008*, Almanach Muszyny, Muszyna 2009, s. 17-29.
- ¹³ W. Dudak, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych wykonanych na zamku w Muszynie w 2011 r.*, Łódź 2011; R. Herman, *Sprawozdanie z konsultacji architektoniczno-historycznej reliktyw architektonicznych odkrytych podczas badań archeologicznych na zamku w Muszynie w 2011 r.*, Łódź 2011.

Zemný násyp. Archeologický výskum v Muszynie

- ¹ F. Kmietowicz, *Wał Muskaty w Muszynie?*, „Hamik: magazyn Starostwa Muszyńskiego“, 1993, s. 5 – 7.
- ² Op. cit., s. 5.
- ³ K. Przyboś, *Dzieje biskupa Piotra Gembickiego i muszyńskie ich wtki*, „Almanach Muszyny“, 1999, s. 101.
- ⁴ R. Malik, *Muszyna. Charakterystyka rozplanowania miasta lokacyjnego w oparciu o wyniki badań nad wielkością i kształtem działki siedliskowej*, „Wiadomości Konserwatorskie“, 2017, zv. 51, s. 38.

Hradisko. Archeologický výskum v Muszynie

- ¹ Na tomto mieste autori ďakujú pani Barbare Rudzkej za záujem a pomoc.
- ² A. Ginter, *Badania archeologiczne na zamku w Muszynie* [w:] Almanach Muszyny 2014, s. 23.

(Ne)obyčajný svedkovia života na hrade. O výnimočných pamiatkach

- ¹ Minciam je venovaná samostatná kapitola v tejto publikácii.
- ² A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. „Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis“, č. 3, 1954, s. 143.
- ³ Opakovaná cit., s. 64–65.
- ⁴ Opakovaná cit., s. 63.

- ⁵ Porovnaj: K. Wachowski, *Średniowieczna broń miotająca na Śląsku w świetle znalezisk z Ostrówka w Opolu*, „Archeologia Polski”, zv. 27, z. 1, 1982, s. 167.
- ⁶ A. Nadolski, *Studia ...*, s. 63–66.
- ⁷ J. Szymczak, *Produkcja i koszty uzbrojenia rycerskiego w Polsce XIII–XV w.*, Łódź 1989, s. 79–89.
- ⁸ A. Nadolski, *Studia ...*, s. 63.
- ⁹ OO ich hromadnej výrobe písal napr. A. Nowakowski, *Arsenały zamków krzyżackich w Prusach w latach 1364–1431*, [v:] *Mediaevalia archaeologica*, red. A. Nadolski, Wrocław-Varšava-Krakov-Gdansk-Lodź 1986, Acta Archaeologica Lodziensia, č. 31, s. 49–99. Prvú typológiu vypracoval A. Nadolski (A. Nadolski, *Studia ...*), najnovšiu A. Kola, G. Wilke, *Późnośredniowieczne siedziby rycerskie na ziemi chełmińskiej w świetle badań archeologicznych w Słozewach i Plemiętach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia, VI, z. 110, 1990, s. 65–87. Tito autori sa taktiež zaoberali témou striel do kuše; pozri: *Produkcja beltów do kuszy w średniowieczu w świetle współczesnych prób eksperymentalnych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia, z. 5, 1975, s. 161–180.
- ¹⁰ B. Chudzińska, *Militaria z zamku w Muszynie (badania w latach 2007–2010)*, „Acta Militaria Mediaevalia X”, 2014, s. 55–59; A. Ginter, A. Przybyłok, *Wybrane militaria z badań archeologicznych zamku w Muszynie w 2013 roku*, Acta Militaria Mediaevalia XII, 2016, s.230-232.
- ¹¹ A. Ф. Медведев, Ручное метательное оружие лук и стрелы, самострел, „Археология СССР”, č. E1-36, tablica 11, il. 20.
- ¹² M. Głosek, *Broń drzewcowa i obuchowa*, [v:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*, red. A. Nadolski, Łódź 1990, s. 131.
- ¹³ M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Varšava 2000 (vyd. 2), s. 50.
- ¹⁴ P. Žakowsky, *Medieval awl-pike from Žeranovice in Moravia*, „Acta Militaria Mediaevalia XI”, 2015, s. 209–214.
- ¹⁵ O niečo masívnejšia pamiatka tohto druhu datovaná na 13. storočie sa nachádza v Archeologickom múzeu v Smolensku – pozorovanie autorov.
- ¹⁶ P. Strzyż, *Średniowieczna broń palna w Polsce. Studium archeologiczne*, Łódź 2011, s. 16.
- ¹⁷ M. Głosek, *Broń palna*, [v:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*, Łódź, 1990; Z. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Varšava 1975.
- ¹⁸ *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, pod red. Andrzeja Nadolskiego, Varšava 1994; M. Mielczarek, *Ręczna broń palna*, [v:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500*, Toruń 1988, s. 60–65.
- ¹⁹ T. Grabarczyk, *Ręczna broń palna w świetle rejestrów popisowych piechoty zaciężnej z lat 1471-1500*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia historica 64, 1999, s. 37
- ²⁰ P. Strzyż, *Średniowieczna ...*, s. 53–58.
- ²¹ Opakovaná cit., s. 49.
- ²² P. Strzyż, *Broń palna w Europie Środkowej w XIV–XV w.*, Łódź 2014, s. 113–118.
- ²³ P. Strzyż, *Średniowieczna ...*, s. 51; tenže, *Broń palna ...*, s. 113–118.
- ²⁴ P. Strzyż, *Średniowieczna ...*, s. 52–53.
- ²⁵ B. Chudzińska, *Pozostałości średniowiecznej ręcznej broni palnej z zamku w Muszynie*, „Acta Militaria Mediaevalia VII”, 2011, s. 205; P. Strzyż, *Broń palna ...*, s. 112.
- ²⁶ B. Chudzińska, *Pozostałości ...*, s. 203–214; A. Ginter, A. Przybyłok, *Wybrane militaria ...*, s.229-232
- ²⁷ A. Ginter, A. Przybyłok, op. cit., s. 232–234.
- ²⁸ R. E. Oakeshott, *The Archaeology of Weapons Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, Mineola, New York 1960, s. 320.
- ²⁹ A. Janowski, *Średniowieczny tlok pieczętny (typariusz) z Wolina. Przyczynek do statusu społecznego szewców w małym mieście*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, r. 61, č. 3, 2013, s. 453.
- ³⁰ L. J. Kościelak, *Trzy cechowe tloki pieczętny z Elbląga*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, č. 1, 1981, s. 119–122; G. Trafalski, *Pieczęcie cechowe w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Płocku*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, zv. 8, 2016, s. 181–230.

- ³¹ A. Janowski, *Średniowieczny tlok pieczętny (typariusz) z Wolina. Przyczynek do statusu społecznego szewców w małym mieście*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, r. 61, č. 3, 2013, s. 453–462.
- ³² J. Główka, *Tloki pieczętny w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, zv. 16, 1988, s. 241–252.
- ³³ M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Varšava 1968, s. 132.
- ³⁴ <http://www.muzeumgniezno.pl/pl/aktualnosci/998>, dostęp 11.11.2018 r.
- ³⁵ J. Kostrzewski, *Noże*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, zv. 3, red. W. Kowalenko, G. Labuda i Z. Stieber, Wrocław 1968, s. 434–435.
- ³⁶ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, cz. 2, Wrocław 1970, s. 95.
- ³⁷ A. Nadolski, *Studia ...*, s. 68–69.

Strava obyvateľov hradiska. Archeozoologická analýza pozostatkov z hradiska v Muszynie

- ¹ A. Lasota-Moskalewska, *Podstawy archeozoologii. Szczątki ssaków*, Varšava 1997; D. Makowiecki, *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Studium archeozoologiczne*, „Biblioteka Studiów Lednickich VI”, Poznań 2001.
- ² Použitý index V. I. Calkina, pozri ten istý, *Drevnejše domašnje životnye vostočnoj Evropy*, Moskva 1970.
- ³ D. Makowiecki, *Ekspertryza archeozoologiczna zwierzęcych szczątków kostnych z Bytomia, stan. 2 (sezon 1998)*, 1999, nepublikovaná štúdia – archív IA UŁ a autora.
- ⁴ M. Makowiecka, D. Makowiecki, *Studia nad średniowieczną gospodarką zwierzętami w strefie środkowej Odry na podstawie analiz archeozoologicznych materiałów z Krosna Odrzańskiego* [v:] M. Magda-Nawrocka, A. Nawojka, L. Szymczak (red.) *Archeologia w studiach nad najstarszymi dziejami Krosna Odrzańskiego*, Krosno Odrzańskie 2006, s. 133-174.
- ⁵ Pozri D. Makowiecki, *Zwierzęta średniowiecznego i nowożytnego Poznania oraz okolic. Podstawy archeozoologiczne*, Tom 3, Poznań 2016.
- ⁶ D. Makowiecki, *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Studium archeozoologiczne*, Poznań 2001; ten istý, *Wybrane zagadnienia ze studiów nad gospodarką zwierzętami we wczesnośredniowiecznych kompleksach grodowych Pomorza, Wielkopolski i Dolnego Śląska* [v:] W. Chudziak, S. Moździoch (red.) *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce - 15 lat później*, Toruń-Wrocław-Varšava 2006, s. 123-150.

Hrad. Archeologický výskum v Plaveči

- ¹ P. Roth, *Výsledky zistovacieho výskumu na hrade Plaveč*, “Študijné zvesti”, 33, Nitra 1999, s. 263.
- ² P. Hudáček, *Plaveč*, [v:] *Stredoveké hrady na Slovensku*, red. D. Dvoráková, Bratislava 2017, s. 363-364.
- ³ M. Haviarová, T. Haviar, *Architektonicko-historický výskum múr hradbový (č. ÚZPF 340/6), stavba II (č. ÚZPF 340/7), bašta delová II. (č. ÚZPF 340/5)*, Plaveč 2017, s. 6.
- ⁴ Ibidem, s. 24
- ⁵ Ibidem, s. 6, 24 - 26
- ⁶ Pozostalost' p. Čiernohorského, archív Krajského múzea v Prešove.
- ⁷ P. Roth, Archív Ľubovianskeho múzea AM2/91, 1991 s. 1.
- ⁸ Ibidem, s. 2.
- ⁹ P. Roth, *Štvrtá sezóna výskumu na hrade Plaveč*, AVANS 2001, Nitra 2002, s. 162-163.
- ¹⁰ P. Roth, Archív..., s. 2
- ¹¹ P. Roth, *Štvrtá...*, s. 162-163

Ľudia a miesta

Etnoarcheológia spomienok

Pamäť a história v miestnej krajine

Kontexty

Spolu a samostatne

Príbehy zo života na poľsko-slovenskom pohraničí

Osobnosti

O ľuďoch zaslúžených, angažovaných, obyčajných

Lemkovia, Židia, Taliani

Rozprávania a stopy

Domy

(Ne)obyčajný život na (ne)obyčajných miestach

Prícestné kríže a kaplnky

Priestorové formy a etiologické legendy

V kúpeľoch

Časopriestory práce a odpočinku

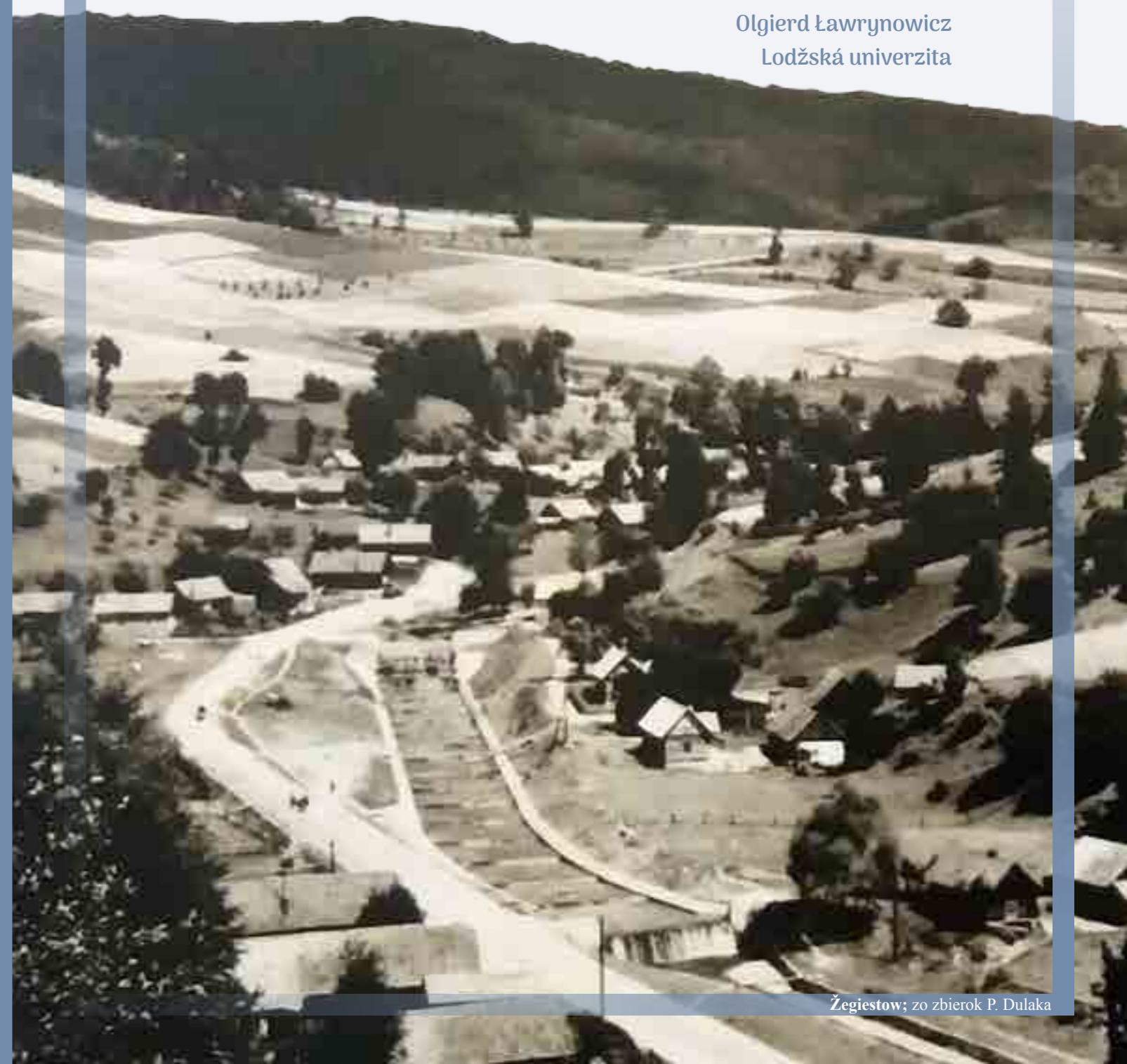
Poznámky pod čiarou

Pamäť a história v miestnej krajine

Kontexty

Aleksandra Krupa-Ławrynowicz
Lodžská univerzita

Olgierd Ławrynowicz
Lodžská univerzita

Etnoarcheológia na poľsko-slovenskom pohraničí

Územie poľsko-slovenského pohraničia (obec Muszyna, Plaveč a okolité slovenské obce) sa vyznačuje zložitou a nie vždy ľahkou históriou, v ktorej sa objavujú okrem iného etnická a náboženská rôznorodosť, skúsenosti z vojny a núdze, dynamika kontaktov dvoch národov spojená s politickými procesmi, folklór a tradičná architektúra. To všetko tvorí viacvrstevný neobyčajne zaujímavú a jedinečnú kultúrnu krajinu, ktorá sa stala objektom etnoarcheologického výskumu a animačných a popularizačných aktivít realizovaných v rámci mikroprojektu *Muszyna – Plaveč: Objavujeme zabudnutú históriu a kultúru poľsko-slovenského pohraničia / Muszyna – Plaveč: Odkrywamy zapomnianą historię i kulturę polsko-słowackiego pogranicza*¹.

Rozhovor s rozprávačkou pri kaplnke Sv. Huberta pri Szcawniku. Fot. S. Latocha

Etnografický rozhovor – na stole sú staré mapy; Dubne. Fot. K. Huszczo

Výskumníkov, etnografov, kultúrnych antropológov a archeológov predovšetkým zaujímal to, čo predstavuje hodnoty pre obyvateľov a to, čomu oni prisudzujú zvláštny význam v kontexte každodennej existencie a budovania kolektívnej totožnosti. Vychádzali z predpokladu, že pri skúmaní kultúrnej krajiny poľsko-slovenského pohraničia nie je možné ju opísať a zrekonštruovať ináč ako prostredníctvom ľudí, ktorí tam žijú a pracujú. Stotožnenie sa s touto perspektívou umožnilo zhromaždiť materiál, ktorý stvára históriu nedávnu, pamätanú, životopisnú, rodinnú, materiálnu a čo má najväčšiu hodnotu – vyrozprávanú „miestnym jazykom“, ktorý sa zriedka vyskytuje v odborných prácach a učebniciach. Okrem toho vybrané materiálne prvky kultúrnej krajiny, o ktorých sa vyjadrovali rozprávači v etnografických rozhovoroch boli podrobené neinvazívnemu archeologickému výskumu (bez vykopávok). Vypracovaná bola dokumentácia, v ktorej sú lokalizované, zaregistrované a ilustrované obyvateľmi opisované miesta a objekty.

Realizované výskumné aktivity sa takto zaradili do čím ďalej tým silnejšej tendencie, zvlášť viditeľnej pri štúdiu nedávnej minulosti, nadväzovať spoluprácu a dialóg medzi rôznymi vednými disciplínami, z ktorých každá disponuje inými špecifickými metódami pre výskum rozličných zdrojov a kultúrnych odkazov. V projekte boli použité najmä etnografické metódy a postupy (v širšom význame kultúrna antropológia) a nadväzovalo sa na archeológiu súčasnosti zameranú na skúmanie najnovších čias, ktorá okrem zdrojov tradičných pre historickú archeológiu využíva aj hovorové informácie. Spojené vedecké metodiky týchto dvoch odborov tvoria výskumný postup nazývaný etnoarcheológia.

Etnoarcheológiu autori chápu ako pokus preskúmať súčasné miestne spoločenstvá s cieľom získať informácie potrebné pre vytypovanie, lokalizáciu, dokumentáciu a interpretáciu archeologických zdrojov. V početných, hoci zriedkavejších situáciách neinvazívne archeologické výskumy vedú taktiež k overeniu pozbieraných ústnych výpovedí. Etnoarcheológia nesmie byť vnímaná ako pevne definovaný vedný odbor, ale skôr ako výskumná metóda, v tomto prípade nedávnej minulosti, ktorá využíva dva rozličné druhy zdrojov, ktorými sa zaoberajú dva vedné odbory: etnografia – kultúrna antropológia (ústne výpovede) a archeológia (materiálna kultúra). Ako napísal Zbigniew Kobylinski „nedostatok výrazného vyčlenenia etnoarcheológie spomedzi vied o kultúre je javom exemplifikujúcim pre tieto vedy typickú nadväznosť, v ktorej sú jednotlivé odbory rozlišované nie vo vzťahu k predmetu poznávania, ktorý je spoločný, ale len na základe rozdielnych zdrojov, ktoré výskumník využíva pri svojom vedeckom bádani“².

Vhodné je zdôrazniť, že etnoarcheologické výskumy nemusia mať spoločné etnografické a archeologické ciele. Môžu byť vykonávané s menšou alebo väčšou účasťou etnografa a archeológa, zameranou na získanie veľmi rôznych informácií³. Totiž nie všetko čo je zaujímavé, potrebné a nevyhnutné z pohľadu etnografov bude takým aj pre archeológov. Taktiež archeologické výskumy môžu napredovať svojimi nezávislými cestami a ich výsledky nemusia byť zohľadnené v prácach etnografov. Je to zvlášť dôležité v prípade archeológie zaoberajúcej sa spoznávaním nedávnej minulosti, v poslednom čase nazývanej archeológia súčasnosti, ktorá je ešte pomerne mladým, metodologicky nie úplne sformovaným výskumným odborom⁴.

Nadriadeným cieľom výskumu bolo zhromaždenie spomienok a rozprávaní o osudoch spoločenstva žijúceho na pohraničí a inventarizácia a dokumentácia materiálnych prvkov kultúrnej krajiny, na ktoré nasmerovali rozpráva-

nia obyvateľov. Takto zozbieraný materiál je svojším svedectvom miestnej pamäte, identity a kultúrneho dedičstva. Zrealizovaný výskum teda poslúžil prostredníctvom opisov a rozprávání príslušníkov miestneho spoločenstva k odhaleniu miest, ľudí a dôležitých udalostí v kultúrnej krajine poľsko-slovenského pohraničia. Prijalo sa, že je to cesta ako sa dostať nielen k individuálnym poznatkom a pamäti ale tiež k ponad individuálnym zdrojom spoločenstva, ktoré tvoria miestne kultúrne dedičstvo a stoja v základoch pevnej väzby „tu“ a „u nás“, čiže miestnej spoločenskej identity.

Kultúrna krajina

Objektom výskumu boli časti fyzickej krajiny (krajina materiálna, topografická, geometrická, „objektívna“) a s ňou spojené osoby a udalosti, ktoré spoločne tvoria kultúrnu krajinu (spoločenská krajina, výsledok toho, čo a ako vnímajú a chápu ľudia, teda významná a symbolická, „subjektívna“). Zaujímavá bola časť poľsko-slovenského pohraničia ako fragment krajiny, v ktorej žije miestne spoločenstvo. Vyvinutá bola snaha postaviť sa do perspektívy insidera, ktorý na rozdiel od outsidera, pre ktorého sa krajina stotožňuje predovšetkým s určitým pohľadom a stavom, ktorý si vyvoláva, vníma krajinu ako zložitý životný proces založený na skúsenostiach, miestnych poznatkoch, miestnych postupoch konania a miestnych zvykoch pridelovania významu⁵.

V etnografickom výskume, taktiež v tom vykonávanom v obci Muszyna a v neďalekých slovenských obciach, má krajina performatívnu silu. Vnímaná je nie len ako objekt ľudskej činnosti ale taktiež ako pôsobiaci činiteľ, ktorý vplýva na ľudskú históriu a ju formuje. Takýto náhľad presadzuje napríklad William J.T. Mitchell, ktorý deklaruje, že hlavným cieľom ním redigovanej knihy je zmena pojmu krajiny z podstatného mena na sloveso: „Krajina nebude teda len predmetom estetickéj kontemplácie alebo textom na čítanie, ale taktiež procesom, ktorý formuje spoločenské ako aj osobné identity“⁶. Mitchell sa nepýta na to, čo je krajina alebo čo znamená, ale čo krajina spôsobuje a ako pôsobí ako kultúrny postup. Tiež si všíma, že krajina nie je neutrálny pojem ale „nástroj kultúrneho vládnutia a niekedy je riadiacim činiteľom“⁷. To je ideologická konštrukcia, ktorá sa stáva priestorom zápasu o významy a medzi významami určitých skupín. Na rolu ideologických krajín, nabitých afektívnymi a symbolickými významami vo vytváraní ich identity ich užívateľov poukazuje taktiež Tim Edensor⁸. Krajina je predsa rovnako často vnímaná ako miesto pamäte alebo mnemotopos. Rozhodujúcim činiteľom o pre zavedenie tejto perspektívy je prijatie koncepcie kultúrnej krajiny a jej historizovanie, teda vnímanie priestoru ako civilizačne pretvorenú oblasť. Takto sa krajina stáva topografickým palimpsestom kultúrnej

pamäte, v ktorom sa navrstvujú ďalšie vrstvy pozostatkov ľudskej činnosti. Tieto materiálne stopy majú samozrejme, ako si všíma Karl Schlögel, veľa autorov a sú zapísané v rôznych jazykoch⁹.

Kultúrne dedičstvo

Rozprávania pozbierané výskumníkmi a zdokumentované miesta a objekty zodpovedajú súčasnému nazeraniu na tému dedičstva. Dedičstva, ktoré čím ďalej tým viac podlieha demokratizácii a vzťahuje sa k bežnému každodennému životu. Dedičstva, ktoré sa týka rovnako toho čo je hodnotené pozitívne ako niečo pekné, zriedkavé, povznášajúce ako aj histórie z viacerých dôvodov ťažkej. Nakoniec dedičstva súvisiaceho s miestami a objektmi zabudnutými, opomínanými a neprítomnými vo verejnej debate ako aj v širšom spoločenskom a vedeckom zábere.

Autori sa zhodujú s presvedčením výskumníkov a praktikov témy, že dedičstvo je minulosť, ktorá vždy evokuje niektoré v súčasnosti existujúce spoločenstvo, pričom mu poskytuje legitimitu v podobe „koreňov“, čiže umiestnenia v minulosti¹⁰. Preto je možné povedať, že kultúrne dedičstvo, hoci sa skladá z dávnych výtvorov, je vo významnej a možno v najvyššej miere výtvorom súčasnosti, je súčasťou spoločenskou konštrukciou, priznávané v neustálom procese premien stále novým javom z minulosti¹¹. Dedičstvo je minulosťou, ktorej kontextom je súčasnosť.

Rozdelenie územia obce Muszyna na výskumné oblasti; vyprac. O. Lawrynowicz na základe mapy vydavateľstva Kartogram Dariusz Faustmann

Terénny výskum

Etnoarcheologický terénny výskum na poľsko-slovenskom pohraničí bol realizovaný v lete v roku 2018. Vo výskumnom tíme boli etnografi, kultúrny antropológovia a archeológovia. V súlade s prijatou metodologickou stratégiou bola obec Muszyna rozdelená na výskumné oblasti, ktoré vymedzovali hranice terénnych výskumov tandemov členov výskumného tímu. Terény na slovenskej strane boli označené ako jedna výskumná oblasť (01_Muszyna mesto; 02_Muszyna Zazamcze, Muszyna Zapopradzie; 03_Zlockie; 04_Jastrzebik; 05_Powroznik; 06_Wojkowa; 07_Dubne; 08_Leluchow; 09_Andrzejowka; 10_Milik; 11_Żegiestow; 12_Szczawnik; 13_Slovensko).

V rámci projektu boli vykonané intenzívne etnografické rozhovory s otvorenými otázkami, na ktoré sa čakali podrobné a dôkladné odpovede, zvlášť rozprávania. Tieto rozhovory boli so súhlasom rozprávačov nahrávané a násled-

Dokumentácia vedená v Plavči (Slovensko).
Fot. A. Krupa-Lawrynowicz

Rozhovor s rozprávačom v jeho dome;
Muszyna. Fot. P. Kowalczyk

ne prepisované a spracované. Výskumníkov zaujímali histórie vypočuté, vypožičané, vytiahnuté z rodinnej, miestnej alebo spoločnej pamäte a predovšetkým vlastné histórie z života rozprávača. Etnografické rozhovory boli vedené s obyvateľmi obce Muszyna a pohraničných slovenských obcí (o.i. Plaveč, Malý Lipník, Legnava). Výber rozprávačov bol urobený na základe etnografického pochodenia výskumníkov po vytýčenej výskumnej oblasti. Spočívalo to v bežnom putovaní od dediny k dedine a od domu k domu, oslovení ľudí stretávaných v obchodoch, na ulici a pod. Vyhľadávanie rozprávačov sa riadilo dvomi kritériami: dostupnosťou a priznávanou alebo predpokladanou (napr. na základe odporúčania) znalosťou, pamäťou a schopnosťou ako aj ochotou rozprávať o témach spojených s problémami tematikou projektu.

Predvojnová fotografia Lemkov; zo zbierok A. a S. Sowa

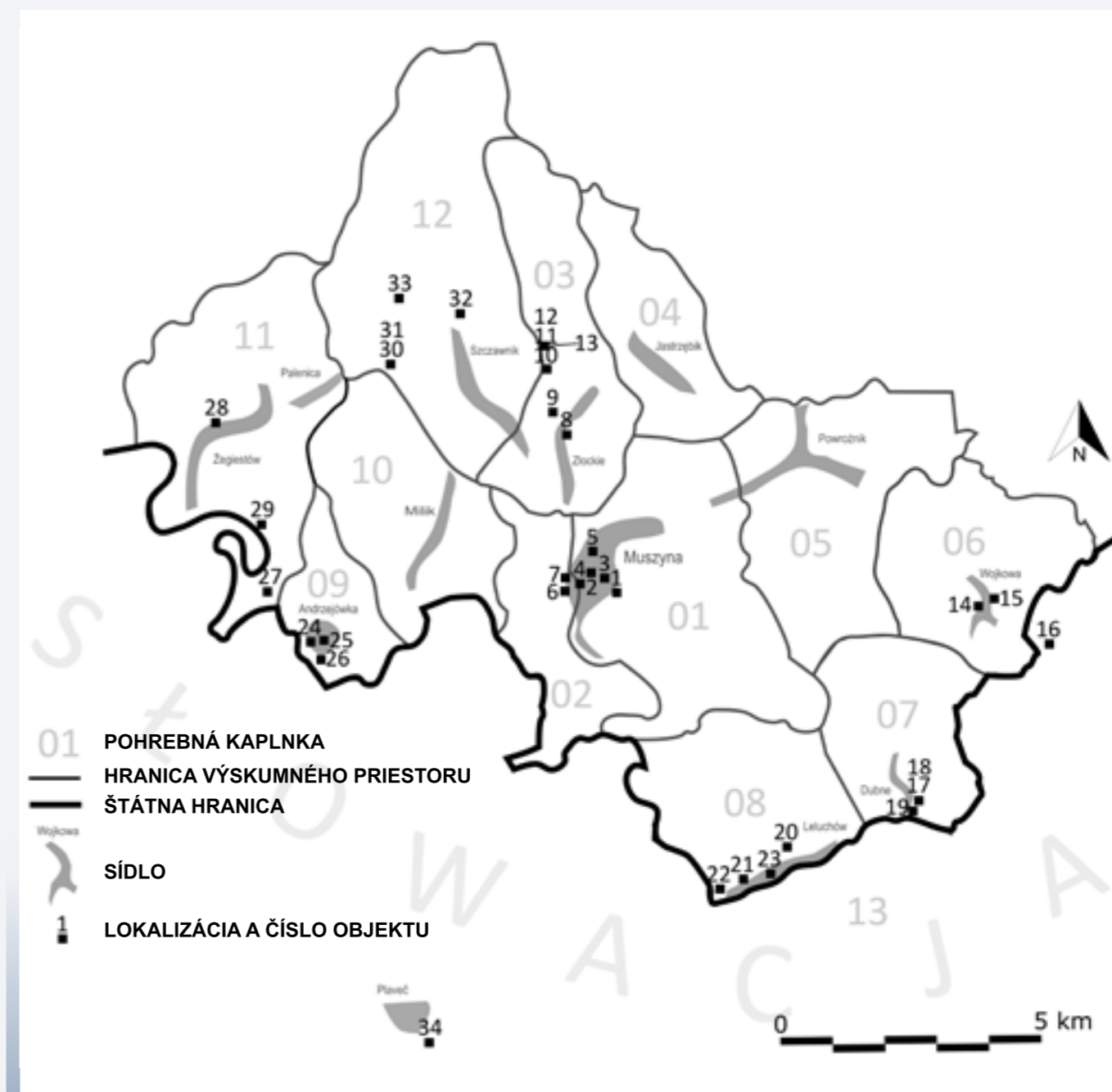
Bola snaha aby boli rozhovory sprevádzané predmetmi (fotografie, dokumenty a atď.) súvisiace s témou výpovede a spomienok. Robená bola tiež vlastná fotografická dokumentácia, ktorou boli zaznamenávané fragmenty krajiny odhaľované v zhromaždených výpovediach a ktorá predstavovala vizuálnu výskumnú inventarizáciu terénu.

Etnografické rozhovory boli sústredené na tri témy: ľudia, miesta, udalosti. Prostredníctvom týchto vedúcich stôp boli zdokumentované rozprávania, ktoré ukázali viac rozmerný a mnohostranný obraz miestneho kultúrneho dedičstva. Dedičstva dôležitého, ktoré je základom medzigeneračného odovzdávania a ktoré je umiestnené v dávnejšej alebo nedávnej minulosti, pamätané a stále prítomné v živote spoločenstva. Hoci vzhľadom na výrazne miestny a životopisný kontext sa nezriedka ocitá na okraji oficiálnej histórie.

P. č.	Výskumný priestor	č.	NÁZOV OBJEKTU	DRUH OBJEKTU
1.	MUSZYNA MESTO	01_1	Židovský cintorín	náboženský cintorín
2.		01_2	Budovy v bývalej židovskej štvrti	urbanistické usporiadanie so zástavbou
3.		01_3	Vila Helin – sídlo gestapa počas 2. svetovej vojny	budova
4.		01_4	Židovská ubytovňa v Muszyne, ul. J. Pilsudskiego	budova
5.		01_5	Miesto, kde sa nachádzal bitúnok, v blízkosti adresy Rynek	miesto
6.	MUSZYNA ZAZAMCZE A ZAOPRADZIE	02_1	Údajné miesto, kde sú pochovaní muži, obeť nemeckej popravy z čias 2. svetovej vojny na križovatke ulíc Zazamcze a Nowa na zelenej ploche – mestskom námestíčku	vojenský hrob
7.		02_2	Drevený mlyn	budova
8.	ZŁOCKIE	03_1	Miesto po pravoslávnom kostole a nepoužívaný cintorín v Złockom	miesto / náboženský cintorín
9.		03_2	Miesto opisované ako „kráter“, na poľnohospodárskej pôde, severozápadne od dediny	miesto
10.		03_3	Zástavba harcierskeho hnutia – tzv. kuchyňa	budova
11.		03_4	Miesto, kde sa nachádzal mlyn	miesto
12.		03_5	Objekt harcierskeho hnutia	budova
13.		03_6	Zvyšky lemkovského hospodárstva s mlynskými objektmi	komplex budov – vidiecke hospodárstvo
14.	WOJKOWA	06_1	Starý lemkovský cintorín vo Wojkovej	náboženský cintorín
15.		06_2	Kaplnka s „putujúcou“ Pannou Máriou	náboženský objekt – kaplnka
16.		06_3	Kráľova studňa	náboženský objekt
17.	DUBNE	07_1	Cintorín obetí cholery v Dubnom	cintorín
18.		07_2	Lemkovský cintorín v Dubnom	náboženský cintorín
19.		07_3	Sýpka v Dubnom	budova
20.	LELUCHÓW	08_1	Línia nemeckých zákopov hraničiacia od severu s dedinou	poľné pozemné opevnenie
21.		08_2	Staroruský cintorín v Leluchowe, v susedstve adresy Leluchów	náboženský cintorín
22.		08_3	Strážnica v Leluchowe, v blízkosti súčasného hraničného priechodu	miesto
23.		08_4	Židovská krčma v Leluchowe, na mieste v súčasnosti používanom ako trávnaté ihrisko	miesto
24.	ANDRZEJÓWKA	09_1	Cintorín s hrobmi talianskych osídlencov v susedstve bývalého pravoslávneho kostola	vidiecky cintorín
25.		09_2	Bývalé sídlo Biblickej spoločnosti, na adrese Andrzejówka	budova
26.		09_3	Miesto po židovskej krčme, pri ceste zo Żegiestowa do Muszyny	miesto
27.		09_4	Železničný tunel na trati Andrzejówka – Muszyna	objekt železničnej infraštruktúry
28.	ŻEGIESTÓW	11_1	Židovský cintorín v Żegiestowe	náboženský cintorín
29.		11_2	Nový Kúpeľný dom v Żegiestowe	komplex budov

30.	SZCZAWNIK	12_1	Opustená osada Magierówka, medzi Palenicou a Szczawnikom	osada
31.		12_2	Kaplnka v Magierówke	náboženský objekt – kaplnka
32.		12_3	Križ na skale, na východnej strane poľnej cesty vedúcej na sever od obce Szczawnik	náboženský objekt
33.		12_4	Opustená osada Szczoby, na vyvýšenine, na trase lyžiarskeho vleku v Szczawniku, 1,5 km od jeho dolnej stanice	osada
34.	SLOVENSKO	13_1	Pohrebná kaplnka v Plavči, juhovýchodne od ruín hradu	pohrebná kaplnka

Zoznam miest uvedených rozprávačmi a podrobené neinvazívne archeologické výskumu, vyprac. A. Majewska

Lokalizácia miest uvedených rozprávačmi a podrobené neinvazívne archeologické výskumu; vyprac. A. Majewska

Metódy archeologického výskumu využité v projekte boli ohraničené na neinvazívne činnosti, čiže bez vykopávok. Spočívali v hľadaní a identifikovaní zachovanej pamiatkovej štruktúry (bez používania nástrojov zasahujúcich do podzemných vrstiev) a jej interpretácii. Urobená bola fotografická a kresličská dokumentácia. Zhromaždené údaje boli zaznamenané Popisných listoch miesta (skr. KOM), ktoré obsahujú aj interpretáciu niekdajšej a súčasnej funkcie objek-

- každodenný život (napr. cezhraničné kontakty, núdza, ťažkosti v práci, spoločné oslavy, zábavy, dom, varenie, domáca liečba, práca a oddych v kúpeľoch),
- alternatívna história (napr. rozprávania o miestach a nadprirodzených javoch, historiky, povesti, povery).

Neinvazívny archeologický výskum kaplnky v Plavči (Slovensko). Fot. A. Krupa-Lawrynowicz

tu, jeho stav zachovania, datovanie, prípadné postuláty týkajúce sa vykonania overovacieho sondážneho archeologického výskumu. Takto vytvorená dokumentácia má nie len poznávaciu funkciu ale je zároveň záznamom aktuálneho stavu zachovania daného fragmentu kultúrneho dedičstva, čo môže byť nápomocné v budúcnosti, pri vykonávaní ďalších výskumov týkajúcich sa histórie poľsko-slovenského pohraničia.

Spolu s rastúcim počtom vykonaných etnografických rozhovorov sa rozprávania začali prepájať. Rozprávači uvádzali podobné miesta, udalosti a ľudí, čo v etape usporadúvania materiálu ukázalo, že hoci každá s navštívených obcí má svoje vlastné špecifiká a atmosféru, spájajú ich určité spoločné témy, ako napr.:

- veľká história (napr. druhá svetová vojna, otvorenie železnice, Lemkovia, Židia),

Študentky archeológie Lodžskej univerzity počas neinvazívneho archeologického výskumu osady Magierowka. Fot. O. Lawrynowicz

Ďalšou časťou tejto práce je pokus predstaviť zhromaždený materiál usporiadaný podľa niekoľkých vybraných rozprávačských sledov a tematických motívov zvlášť prítomných v materiáli zhromaždenom výskumníkmi. Tento pokus nemá hodnotu výskumnej správy, ktorá by predstavila, analyzovala a systematizovala všetky výstupy výskumu. Z neobyčajne širokej dokumentácie bolo vybraných sotva niekoľko výsledkov, pričom je jasné, že nie sú úplne reprezentatívne ani pre projekt a ešte väčšmi ani pre skúmaný terén a jeho kultúrne dedičstvo a miestnu identitu.

V priebehu etnoarcheologických výskumov sa podarilo vykonať vyše 80 etnografických rozhovorov, urobiť vyše 3 000 fotografií, archivovať vyše 400 fotografií a dokumentov zo súkromných zbierok rozprávačov, zrealizovať neinvazívne archeologické výskumy 34 vytypovaných objektov.

► Etnoarcheologický výskum miesta označeného ako cerkvisko v Zlockom. Fot. I. Podolska

Jednou z častí realizovaného projektu bolo aj zorganizovanie v Regionálnom múzeu Muszynského Panstva etnoanimačných tvorivých dielní pre deti a mládež pod názvom Z pamätníka dedka Vladka. Na stope tajomstiev Muszyny a okolia. Ich cieľom bolo spopularizovať poznatky o histórii poľsko-slovenského pohraničia a ukázať spôsoby udržiavania tradícií svojho regiónu, spoznávania jeho historických a kultúrnych zdrojov, nadobúdania praktických schopností pre všímavosť a uctievanie si pamiatok rovnako z oblasti materiálnej kultúry ako aj nemateriálnej (uchovanej v pamäti obyvateľov a odovzdávaných ústne).

► Animačné tvorivé dielne v Regionálnom múzeu v Muszynie. Fot. realizátori projektu

Pripravená bola tiež výstava pod názvom *Etnoarcheologia wspomnień. Polsko-słowackie pogranicze Muszyna–Pławiec*.

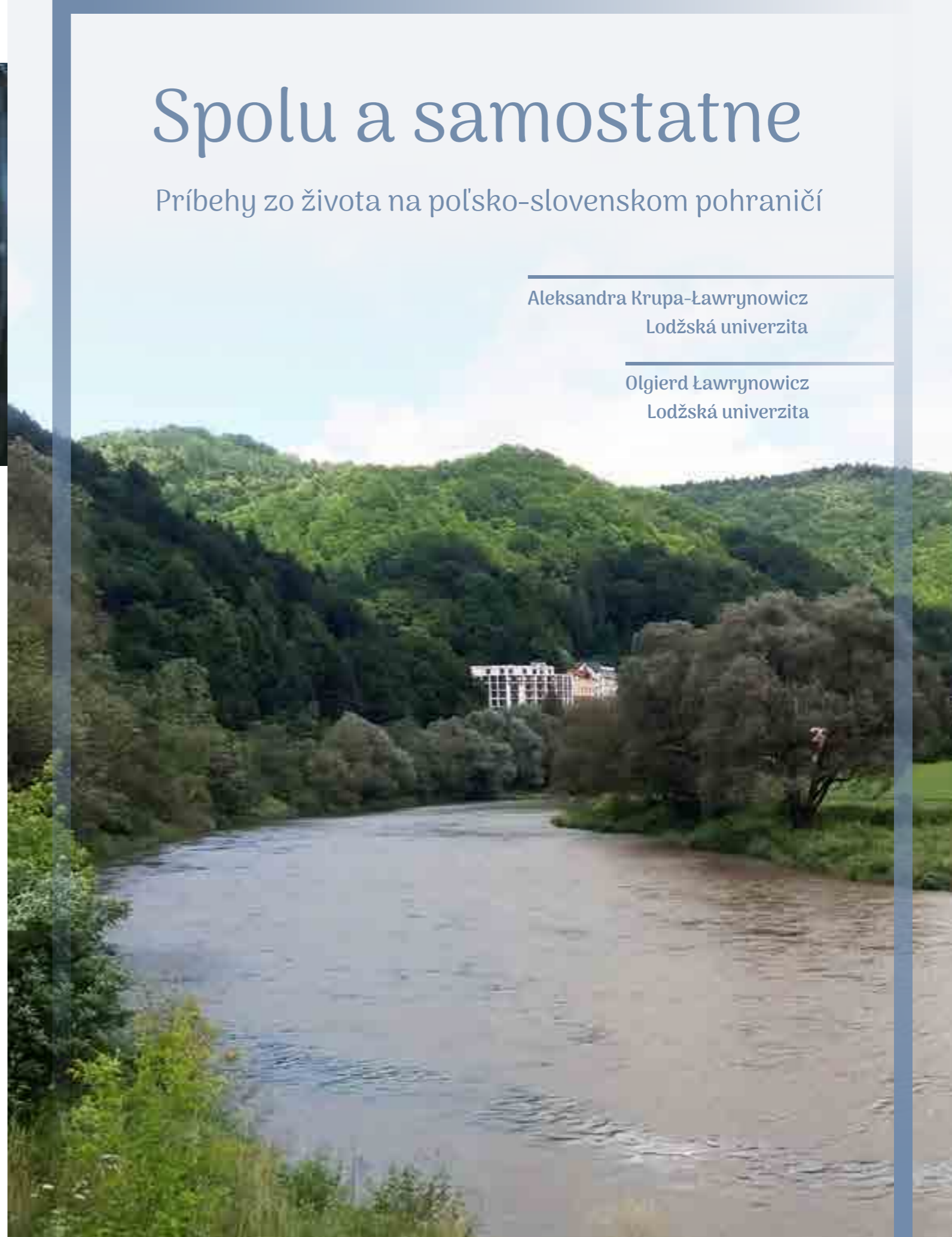
Všetky tieto aktivity by neboli predsa len možné bez priazne a dôvery rovnako zo strany vedenia obce ako aj obyvateľov – sprievodcov na mieste. Výskumníci sú vďační za venovaný čas, za podelenie sa so spomienkami, sprístupnenie pamiatok z domácich archívov a všetku poskytnutú pomoc.

Spolu a samostatne

Príbehy zo života na poľsko-slovenskom pohraničí

Aleksandra Krupa-Ławrynowicz
Lodžská univerzita

Olgierd Ławrynowicz
Lodžská univerzita

Jedným z dôležitých komponentov tvoriacich miestnu kultúrnu krajinu Muszyny a neďalekých slovenských miest a obcí je ich prihraničná poloha. Život na území v blízkosti hranice dvoch štátov má rozmer nielen priestorový, ale aj kultúrny a symbolický. Hranica, hoci sa mení v čase a priestore, v závislosti od spoločenského, historického a kultúrneho kontextu, regulovaná prírodnými silami, viac spája než rozdeľuje, čo zdôrazňujú samotní obyvatelia slovensko-poľského pohraničia. Spája dokonca aj vtedy, keď je dôkladne strážená a keď sa za jej prekročenie platí najvyšším trestom. Situácia v pohraničí, napriek tomu, že nie je ľahká, vytvára príležitosti k dialógu a budovaní priestoru pre medzikultúrne kontakty.

Na hraničnom znaku Poľska a Československa v Żegiestowe (Poľsko), 50. roky 20. storočia; zo zbierok H. Maciejewskiej

Hraničný znak vo Wojkovej (Poľsko). Fot. A. Krupa-Lawrynowicz

Hranica a pohraničie v kultúre

„Hranica patrí medzi najelementárnejšie kultúrne kategórie. Vyplýva to z potreby uvedomiť si skúsenosti nerovnorodosti priestoru, nesúvislosti ľudského sveta vystaveného času a pomínutelnosti,“ domnieva sa Piotr Kowalski¹. Jan Stanislaw Bystron zasa definoval, že „(...) týmto termínom označujeme tak hranice štátu, ako aj hranice sídliska, jednotlivých parciel alebo domova. Prales medzi kmeňmi, rozdeľujúci kmene úzkym pásom ťažko dostupných lesov alebo vŕôd, je rovnakou hranicou ako medza, oddeľujúca jednotlivé polia, alebo prah, oddeľujúci chalupu a teda priestor s určitými magickými a rituálnymi obyčajami, od vonkajšieho sveta“². Základnou funkciou hranice je teda rozdelenie priestoru na vnútorný a vonkajší, vlastný a cudzí, sviatočný a každodenný. Na druhej strane hranice je cudzí priestor, začína sa iný svet, často vyvolávajúci úzkosť, totiž je neznámy. Hranica je nebezpečná, ale súčasne zaisťuje bezpečnosť priestoru, ktorý obklopuje. Hranice sú mediálne miesta majúce povahu prahu a dočas-

nosti. Ako obrana proti tejto sile sú práve na hraniciach vykonávané magické praktiky a s nimi súvisiace zákazy. Kto prekročí hranicu, podlieha zmenám v priestore s inými hodnotami, objaví sa v inom svete, vyžaduje si teda rôzne úkony a prostriedkov sprostredkovávajúcich a vyrovnávajúcich napätia spojené s odlišnosťou. Preto aj dnes členovia domácnosti odprevádzajú svojich blízkych, ktorí sa vydávajú na cesty, ku dverám a bránam, ešte raz im opakujú svoje rady a varovania, často im dávajú amulety, ktorými kedysi boli ostré predmety (nôž, kúsok železa, nožnice), ktorým bola pripisovaná ochranná moc pred čarami a urieknutím.

Stefan Czarnowski napísal, že hranice sú stále navštevované rôznymi duchmi, najčastejšie zlými. Podľa ľudových povier na medzi, to znamená na mieste ľudských nezhôd, škriepok a kliatob, sa vyskytovali diabli, bosorky a démoni škodiaci ľuďom, úrode a dobytku. Tu sa na samotné poludnie prechádza strašná poludnica, ktorá napáda ľudí spiacich na medzi a mučí ich tak, že keď sa zobudia nemôžu často ani rukou ani nohou pohnúť. Na hranici číhajú duchovia, ktorí unášajú deti alebo namiesto nich podstrkujú svoje vlastné deformované a ohyzdné³.

V súčasnom geometrizovanom systéme priestorových predstáv znamená hranica predovšetkým zmluvnú čiaru, ktorá rozdeľuje priestor. K tomuto významu by sme mali ešte pridať iné, vyskytujúce sa v starých kultúrach, v ktorých bol spôsob rozdelenia priestoru silne spojený s rôznymi topografickými objektmi. Tieto objekty Przemyslaw Tyszka roztriedil na hraničné značky, ktoré sú vedomými ľudskými dielami vytvorenými pre účely označenia rozdelenia danej oblasti (nasypané kopy, zárezy alebo kovové značky na stromoch, medze) a také, ktoré majú svoje pôvodné funkcie (lúky, cesty). Ako jav a prvok „osvojenia si“ prírodného prostredia sa hranica situuje na styku krajiny a vedomia organizujúceho ľudský svet. Oba tieto prvky sa vzájomne ovplyvňujú v procese tvorby hranice⁴. Hranica je „územie medzi priliehajúcimi priestormi. Nepatrí k žiadnemu z nich, súčasne ich spája aj rozdeľuje“⁵.

S týmto výkladom korešponduje podstata pohraničia, teda priestoru medzi centrami, medzi tým, čo sa nachádza na hraniciach a čo môže náležať do oboch centier, vzájomne sa prekrývajúcich. Priestor „medzi“ sa môže týkať územného pohraničia, ale aj pohraničia obsahovo-kultúrneho, súvisiaceho so vzťahmi obyvateľov odlišných území. Pohraničie je teda priestor, na ktorom sa realizuje určitý typ spoluzitia dvoch alebo viacerých kultúrnych skupín, najčastejšie etnografických, jazykových, náboženských a národnostných⁶.

Život na slovensko-poľskom pohraničí

Téma hranice sa objavuje v zozbieraných príbehoch obyvateľov slovensko-poľského pohraničia mimoriadne často, pričom odhaľuje jej viacrozmerný charakter: stretnutia na hranici, prihraničný obchod, otvorené hranice pred druhou svetovou vojnou a ich uzavretie po vojne, bránovanie hranice, prekročovanie hranice, rozmary rieky. „Hranica rozdeľuje aj spája,“ presvedčujú obyvatelia na poľskej aj na slovenskej strane.

Staršia generácia si uchováva v svojej pamäti obraz hranice z vojnových aj po-vojnových čias.

„V minulosti hranica nikdy nerozdeľovala, iba spájala, pretože až vtedy, keď k nám v štyridsiatom piatom vstúpili Rusi, hranica tie dva národy, slovenský a poľský, rozdelila. Predtým sa normálne chodievalo cez hranicu, ako by nebola. Pred vojnou bol v Leluchowe dokonca prechod. Bolo možné voľne v priebehu dňa prechádzať. Slováci mali na našej strane polia, prichádzali sem a obrábali tie polia a potom zbierali úrodu. Manželstvá boli na jednej aj na druhej strane,“ hovorí pán Edward z Muszyny (Poľsko).

Ako často zdôrazňovali ľudia, s ktorými sme sa rozprávali, rozprávania o tých „ťažkých časoch,“ kedy hranica umelo rozdeľovala a bola dôkladne strážená, raz zobrazujú pravdivé ľudské drámy (testy za prekročenie hranice), inokedy obsahujú veselú príhodu (anekdota o prasiatku, ktoré malo skončiť na svadobnom stole ale prešlo cez hranicu; šťastne sa ho podarilo dopraviť na poľskú stranu).

„Pracovali sme niekde pri československej hranici. Veľkým zážitkom bolo, keď sa nám podarilo aspoň na chvíľu vstúpiť na československú stranu, za hraničný stĺpik. To boli časy, kedy sme so Slováckmi neudržiavali žiadne kontakty. Nie preto, že by sme nechceli, alebo že by nechceli oni, ale kvôli politickým podmienkam,“ spomína pán Jerzy z Powroznika (Poľsko).

Pani Hanna z Lopaty Poľskej (Poľsko) spomína: *„Pred vojnou vraj kontakty boli, ale v čase vojny už sme nemohli nič a za socializmu tu čo kúsok stáli pohraničníci a strážili hranicu, aby sme sa, nedaj bože, s našimi priateľmi Slováckmi a Čechmi nestretli. A keď sa to niekomu podarilo, že niekto prešiel v plavkách v lete na druhú stranu a chytili ho, to v tých plavkách ho zaviezli do väzenia.“*

„Hranica bola prísne strážená, nie tak ako teraz,“ hovorí pani Michalina z Wojkovej (Poľsko). *„Slováci mali kone, polia orali a bránili, preto polia boli také rovné, že keď tam niekto vstúpil, bolo vidno stopy a hneď bol poplach. Jedného pána dokonca chytili a sedel pol roka za to, že hranicu prekročil.“*

„V Żegiestowe je za Popradom horáreň. V tej horárni mali jediného syna a on chodil za svojim dievčaťom Slovenskou cez rieku, pretože rieka bola plytká. A zastrelili ho.“ spomína pani Helena z Leluchowa (Poľsko).

Rozprávania o živote v pohraničí spája jedno, bez ohľadu na časy a okolnosti, na čisto ľudskej a biografickej úrovni sú slovensko-poľské vzťahy dobré. Najlepším príkladom sú slová pani Ewy z Leluchowa (Poľsko): *„Boli časy, kedy oni nás podporovali, ale boli aj časy, kedy sme im pomáhali my. Poliaci a Slováci sú blízke národy, takí bratanci.“*

„Ludia si žili dobre. Ale v časoch, keď bol hraničný prechod strážený a keď prešla krava nejakého gazdu z Leluchowa na Slovensko, bolo ťažké ju dostať späť. A keď tam neboli pohraničníci, vojaci, to bolo dobre. Jeden na slovenskej strane a druhý na poľskej strane zakričal a kravu odohňali na správnu stranu. Ale to boli ťažké časy.“ hovorí pani Agata z Leluchowa (Poľsko).

Pani Barbara z Muszyny (Poľsko) spomína: *„Moja mama hovorila, že za časov jej mladosti prechádzali cez hranicu prevažne v noci. Keď zazreli hliadku, tak sa schovali za stromy. Raz išla s dievčatami v jej veku a niekto ich varoval, že ide kontrola. Slovenky ju prezliekli do slovenského a spolu s nimi párala perie, aby nebolo vidno, že je cudzia.“*

„Slováci mali polia na našej strane a Poliaci mali na ich strane. Pretože Poprad bol hranicou. Raz zobral nám a dal Slováckom, raz dal nám a im zobral. Tak to bolo,“ hovorí pani Jozefa z Andrzejowky (Poľsko).

Obyvateľ Legnavy (Slovensko) spomína: *„Nebolo že naše a vaše. Pred vojnou kontakty boli ešte lepšie ako dnes. Poliaci mali u nás polia. Naši chodili zo Stariny do Andrzejowky.“*

„Teraz kvitne poľsko-slovenský obchod. Slováci k nám prichádzajú od kedy bol otvorený hraničný prechod pre peších, taká lávka a prechod cez riečku. U nás je všetko lacnejšie,“ hodnotí situáciu pani Helena z Leluchowa (Poľsko). *„V sedemdesiatych rokoch sme my chodili na Slovensko. V Poľsku vtedy boli ťažké časy, všetko na lístky, výnimočný stav. Chodievala som tam po šunku, deti som obliekala na Slovensku, kupovala som tam topánky, oblečenie, všetko.“*

„My chodievame do Poľska a Poliaci k nám (...). Jedlo je, pije sa a spieva do rána. My sa tu všetci poznáme. Kedysi sa chodievalo na nákupy na trhy do Mu-

szyny. Na čučoriedky sa chodievalo, po mlieko, syr, po všetko,“ hovorí pán Michal z Malého Lipníka (Slovensko) a po chvíli pridáva: „Mosty sú. A keď nie sú, chodíme cez vodu.“

Slávnostné zahájenie malého pohraničného styku v Leluchowe v roku 1997; zo zbierok B. Mikusz

Možno spomenúť aj sociálno-kultúrne cezhraničné spoločenské iniciatívy, napr. „Stretnutia na lávke Žegiestow – Sulín“, ktoré integrujú miestne komunity z dvoch strán Popradu. Spoločné oslavy pomáhajú udržiavať dobré slovensko-poľské vzťahy. Okrem aktivít na úrovni obcí sa medzi kultúrne a medziľudské kontakty nadväzujú odspodu, neformálne, prostredníctvom súkromných iniciatív a stretnutí. Pani Helena z Leluchowa hovorí o súčasnom bežnom živote v podmienkach pohraničia: „Chodievame jeden k druhému veľmi často. Ak má niekto meniny, sme pozývaní a rovnako tak oni prichádzajú k nám. Sme ako rodina. Slováci sú pohostinní a veľmi úprimní. Pekne spievajú. Majú také hlasy, že keď začnú spievať tie svoje pesničky, už len za to sa ich oplatí pozývať.“

Slovensko-poľské Stretnutie na lávke Žegiestow – Sulín v roku 2018. Fot. M. Motyka

Topografia hranice

Úsek slovensko-poľskej hranice v okolí Muszyny a Plavča je založený predovšetkým na Poprade, ktorý preteká dnom hlbokkej beskydskej doliny. Morfológia terénu vytýčila prirodzenú odvekú hranicu objavujúcu sa tu osídleniu a cestným ťahom. Jedine v samotnej Muszynie hranica prekračuje ľavý breh Popradu. Na západ a na juh od Muszyny sa tiahne pozdĺž spomínanej rieky, kde na poľskej strane je navyše zdôraznená k nej priliehajúcou železničnou trasou a relatívne širokou cestou. Na východ od Leluchowa a Ruskej Vole nad Popradom hranicu tvorí Smrečný potok a horské hrebene. V horách na východ od Wojkovej je hranica už takmer neviditeľná. V symbolickom zmysle ju vyznačuje už na slovenskej strane sa nachádzajúca Kráľova studňa, ktorá dlhé roky plní úlohu miesta stretávania sa spoločentiev z oboch strán hranice. Cezhraničným miestom sú tiež menej alebo viac oficiálne kúpaliská v okolí Lopaty Poľskej, kde plytká voda umožňuje prechod na druhú stranu hraničného Popradu. Už niekoľko rokov možno hranicu prejsť vďaka spomenutej lávke medzi Žegiestowom a Sulínom.

Lávka pre peších a cyklistov Žegiestow – Sulín cez Poprad. Fot. S. Latocha

Najlepšie viditeľnou slovenskou obcou je z poľskej strany Legnava. Biela veža miestneho kostola dominuje nad krajinou doliny Popradu zo strany Milika. Paradoxne však cesta autom z Milika do Legnavy, vzdialenej vzdušnou

čiarou len približne 500 m, meria viac ako 40 km, pretože vedie cez Muszynu, Leluchów, Plaveč a Malý Lipník. Nie je preto divné, že miestni obyvatelia používajú bicykle a jazdia cez Żegiéstów a Sulín alebo hranicu prekračujú v Muszynie – Zapopradzie. Obidva brehy hraničnej rieky pomáhajú prekonať aj loďky, ktoré v čase väčších podujatí fungujú ako prevoz. Zo slovenskej strany je najlepšie viditeľná Andrzejowka, ktorú možno vidieť z cesty spájajúcej Malý Lipník a Starinu.

Ešte pred niekoľkými rokmi jediným miestom, kde bolo možné oficiálne prekročiť hranicu bol prechod Leluchow – Čirč. Kedysi tu bol iba brod, umožňujúci prechod chodcov, vozov a áut. Obyvatelia hovoria, že príslušná hraničná strážnica bola postavená až v rokoch 1940–1941 pre potreby nemeckého vojska. Po vojne bola budova používaná pohraničnou strážou a v sedemdesiatych rokoch 20. storočia ju prevzalo Združenie turistických objektov (pol.: Zespół Obiektów Turystycznych) Poľského turistického a vlastivedného spolku (pol. skr.: PTTK) v Krakove a bola adaptovaná na turistickú ubytovňu. V časech jej najväčšej slávy tu bolo k dispozícii päťdesiat lôžok, spoločenská miestnosť a bufet. Do pamäti starších obyvateľov Leluchowa sa táto budova zapísala ako miesto, kde sa elektrina objavila dlho pred tým, než bola elektrifikovaná samotná dedina. Trochu mladšia generácia spomína strážnicu ako pekný, dreveno-murovaný architektonický objekt, pričom pokolenie, ktorého detstvo pripadá na deväťdesiate roky 20. storočia si pamätá iba jej ruiny ako ideálne priestor pre detské objavovanie.

Hraničná strážnica v Leluchowe, 50. roky 20. storočia; zo zbierok H. Lulinskej

Archeológovia pri hľadaní v okolí Leluchowa materiálnych stôp existencie strážnice vykonali inventarizáciu miesta, kde sa mala nachádzať. V súčasnosti vyzerá celkom inak než pred niekoľkými desiatkami rokov. Hranica totiž stratila svoj bývalý charakter. Otvorenie malého pohraničného styku v roku 1997 a následne vstup Poľska do Európskej únie v roku 2004 a zriadenie Schengenskej zóny o tri roky neskôr priniesli do krajiny pohraničia zmeny. Vznikol okrem iného Vyšehradský most, ktorého stavba

► Vyšehradský most z Leluchowa do Čirča. Pod mostom tečie malý Smrečný potok (prítok Popradu), označujúci hranicu. Fot. O. Lawrynowicz

čiastočne zmenila miestnu topografiu terénu. Vykonaný povrchový prieskum nepotvrdil prítomnosť pozemných zvyškov objektu bývalej strážnice. Viditeľná je len čiastočne zachovaná dlažba bývalej cesty, ktorá viedla k strážnici.

Určitú odlišnosť krajiny oboch strán hranice ovplyvnili aj historické udalosti a procesy v posledných desaťročiach. Na poľskej strane v dôsledku tzv. Akcie Visla prakticky zaniklo rusínske (lemkovské) obyvateľstvo. Objavila

sa početná prisťahovalecká komunita, ktorá priamo nenadväzuje na miestne tradície. O prítomnosti Rusínov na slovenskej strane svedčia napríklad dvoj-
jazyčné (slovenské a rusínske) názvy obcí. Rozdiely v krajine tu vyplývajú aj
z povojnovej kolektivizácie dediny a súčasného odchodu mladých obyvateľov
do väčších mestských centier. Dnes sa územia na oboch stranách hranice stále
viac stávajú dvomi stranami toho istého mikroregiónu, tvoriaceho vlastnú je-
dinečnú identitu, viditeľnú pre obyvateľov aj pre navštevujúcich ho turistov.

▶ Andrzejowka, pohľad zo Slovenska. Fot. S. Latocha

Osobnosti

O zaslužilých, angažovaných a obyčajných ľuďoch

Damian Kasprzyk
Lodžská univerzita

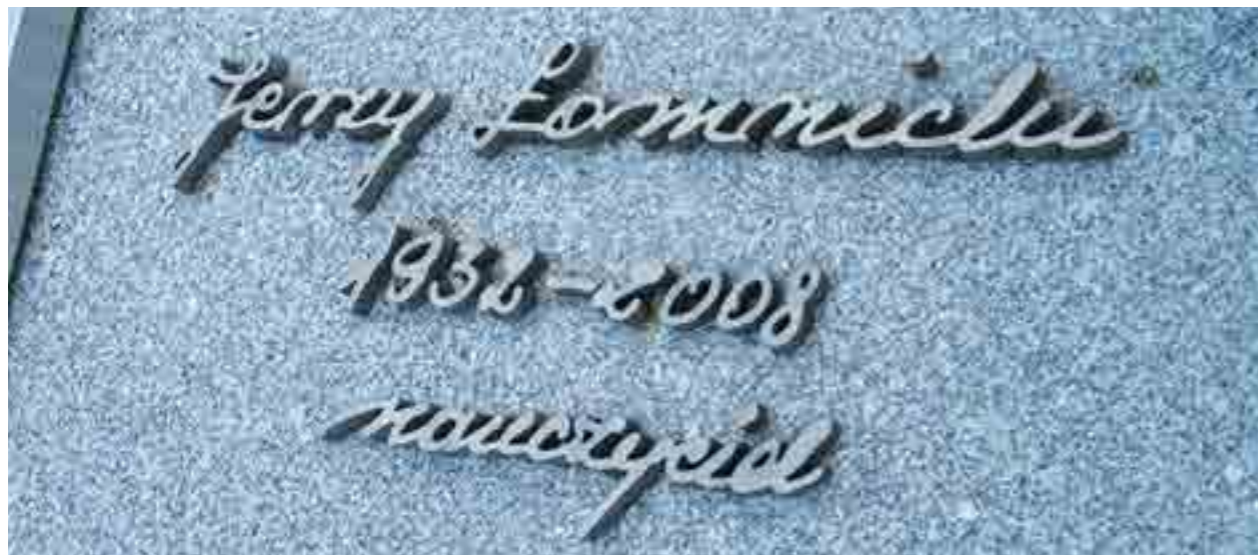

Holič na námestí v Muszyne, rok 1931; zo zbierok NAC

Miestne osobnosti, tak ako miesta a udalosti, tvoria špecifickú triádu prvkov, z ktorých je zložený symbolický regionálny vesmír, ležiaci pri základoch osobnej a sociálnej identity¹. V praxi terénnych výskumov (počas stretnutí a rozhovorov) možno tieto prvky len ťažko oddeliť. V antropológii sa vychádza z toho, že udalosti by nenastali bez ich účastníkov a priestoru, v ktorom sa odohrávajú, pričom miesta sú špecifikované vždy s ohľadom na čísi vzťah k nim a osobnosti sú pre niekoho dôležité prostredníctvom ich účasti v udalostiach a biografickej súvislosti s konkrétnou budovou, ulicou, miestom alebo inštitúciou. Takto vzniká rozsiahla trojrozmerná sieť vzťahov medzi miestami, udalosťami a osobnosťami dôležitými pre lokálne komunity.

Napriek metodologickým problémom sa pokúsme načrtnúť spoločný portrét zaslúžilých, angažovaných a obyčajných osobností. Použité kategórie nie sú síce synonymické, ale osobnosti, o ktorých bude reč, spája základný fakt – spomienka na nich je stále živá. V kontexte muszynských výskumov pri pýtaní sa na ľudí bolo otvárané hľadisko každodenného života. Kľúčom bola ľudská pamäť a skúsenosti. Panteón postáv, ktorý vznikol vďaka takto prijatej stratégii, teda obsahuje siluety zaangažovaných činníkov, verejných pracovníkov, pedagógov a duchovných vodcov, ako aj osoby, ktoré sú z hľadiska „veľkej histórie“ priemerné a okrajové, špecificky odlišné a občas aj nedocenené. Existujú nakoniec aj takí, ktorí ďalej žijú v pamäti a rozpráva sa o nich vo vzťahu k situáciám, zvyčajne dramatickým, ktorých boli účastníkmi.

Možno teda hovoriť o troch hľadáčkách: o hľadátku vytvárajúcom vzory, o hľadátku každodenného života a o hľadátku tykajúcom sa udalostí, pričom každé z týchto hľadáčiek má pre rozprávačov vzťahotvornú povahu. Pri rozdelení na tri hľadáčky venujme v prvom rade pozornosť osobnostiam aspirujúcim na osobné

Náhrobná doska Jerzego Łomnického – učiteľa a regionalistu. Farský cintorín; Muszyna 2018. Fot. D. Kasprzyk

vzory. Pojem osobného vzoru je blízky koncepcii ideálu, ktorého propagovanie môže spĺňať určité sociálne funkcie (napríklad výchovné alebo integračné) a ovplyvňovať smer rozvoja spoločnosti. Osobný vzor môže zošľachťovať svojich nasledovateľov, formovať skupinový poriadok, aktivizovať jednotlivcov aj skupiny. Vďaka projekcii správania a postojov do vzorov sa stávajú dôležitými zložkami kultúry².

Do tejto skupiny osobností zaradíme zaslúžených učiteľov. Jeden z obyvateľov Muszyny hovorí:

Mojím vzorom bol učiteľ Jerzy Łomnicki. Pochádzal z Piwnicznej. Priviedol ma do tunajšieho orchestra. Bol takým verejným činníkom. Poznal som ho ako svojho učiteľa. Učil telesnú a hudobnú výchovu. Bol regionalista a zbieral piesne z Muszyny a Piwnicznej. Napísal monografiu školy v Szczawniku.

V Złockom zasa spomínajú Stanisława Konstancyho:

Bol riaditeľom školy, činníkom,. Dalo sa s ním dohodnúť, keď boli nejaké problémy, tak vybavoval. Ako človek sa dobre zapísal do pamäti. Býval v škole, ale neskôr si postavil [dom] v Szczawniku. Veľmi dlho bol riaditeľom.

Inú kategóriu tvoria miestni duchovní, ktorých si ich farníci pamätajú nielen vďaka dobre plneným povinnostiam duchovných pastierov:

Smrť Eugeniusza Piecha bola pre mňa veľkou udalosťou. Bol kaplánom Krajinskej armády. Bol v Kamienici, v Tymbarku. Neskôr bola uňho uložená štandarda „Solidarity“. Bol vynikajúcim hospodárom. Mal ideu, ktorá sa týkala vybudovania protipovodňovej hrádze a nemocnice. V Muszynie chcel postaviť školu pre deti z okolia, podporoval susedné farnosti. Ľudia si ho veľmi vážili.

Obyvatelia Leluchowa spomínajú kňaza Mieczysława Czekaja, ktorý sa angažoval v ochrane a obnove miestnych pravoslávnych cerkví – objektov vzácných pre historikov umenia, ale tiež z pohľadu miestnej tradície, kultúrneho dedičstva a turistickej atraktivity regiónu:

Pamätám si, že tu žil taký kňaz, veľký nadšenec pravoslávnych cerkví, už nežijúci kňaz Mieczysław Czekaj. Dokonca bol za obnovu týchto cerkví ocenený. Mal tu svoju dielňu a ľudia mu pomáhali zbierať jednotlivé veci a ručne ich čistil. Lúbil tie cerkve. Tie dva bočné oltáre sú jeho zásluha, takisto ako nájdenie

dvoch najstarších ikon a zakomponovanie tých ikon z osemnásteho storočia do bočného oltára z devätnásteho storočia. A to, ako to vyzerá za ikonostasom, to je tiež jeho zásluha, pretože pôvodne, ako mi hovorila svokra, tam bola miestnosť z betónových tvárnic a deti sa tam mali náboženstvo. A je to najsvätejšie miesto v cirkvi.

Takzvanú dobrú spomienku zanechalo po sebe niekoľko samosprávnych činovníkov. Na prvom mieste stojí osobnosť Waldemara Serwińskiego³, ktorého tragická, náhla a predčasná smrť v roku 2009 sa stala skutočnosťou, ktorá dodatočne vytvára všeobecné presvedčenie o jeho dôležitom prínose pre rozvoj Muszyny:

Bol primátorom (...) počiatky tvorenie Zapopradia sú jeho dielom. Pohreb bol akoby na princípe manifestácie. Davy ľudí. Pre Muszynu to bola veľká udalosť. Prišli aj predstavitelia slovenských dedín, takzvaní starostovia, pretože u nich starosta každej dediny má oprávnenia vujta.

Koncepcia obnovy Zapopradia, bazénov a čiastkovej rekonštrukcie múrov hradu to boli nápady Waldemara Serwińskiego. Bol srdečným a priateľským človekom. Všetci ho poznali, všetci ho mali radi.

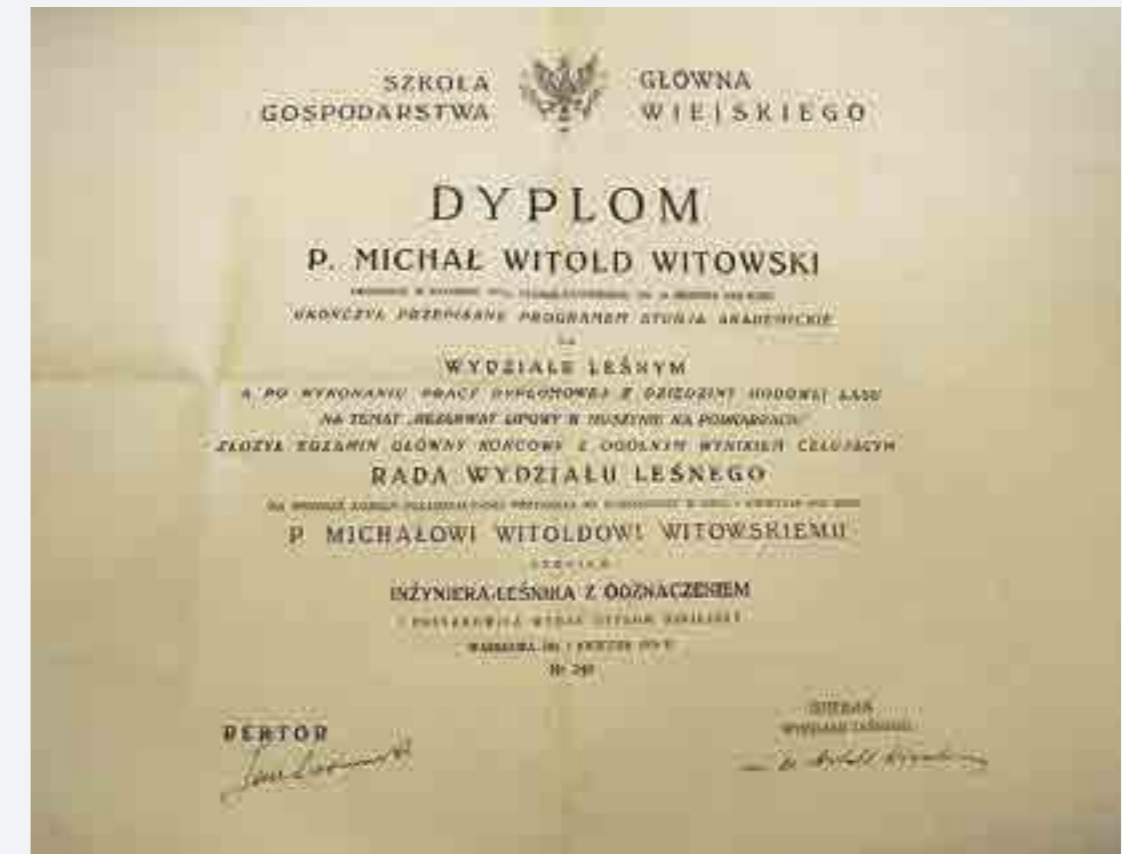
Spomínaní sú aj verejní činovníci-regionalisti, hoci osoby Franciszka (Franka) Kmiotowicza a Wita Kmiotowicza (strýka a synovca)⁴:

Ak regionalista počuje nejakú vec a nie je si istý, tak môže napísať, že sú to legendy alebo nejaké povesti. A je dobre, keď zopár takých existuje. Pretože časom je jediný človek. Úprimne poviem, že na území Muszyny boli také osoby, ktoré zbierali. Frank Kmiotowicz mal dobré pero, vyštudoval poľskú filológiu. Wit Kmiotowicz, synovec Franka, bol matematik a dokonca zástupca riaditeľa školy. Tiež vedel hľadať. Franka Kmiotowicza si cením. Jeho veľkou vecou je to, že to robil zadarmo a vedel kde hľadať. Dlho vysedával napríklad v krakovských archívoch. Hľadal a uvádzal zdroje, kde čo našiel.

V Muszyne žiaľ už nežije niekoľko rokov Wit Kmiotowicz, učiteľ matematiky na gymnáziu. Bol synovcom Franka, ktorý zanechal archív, ktorý Wit vedel využívať. Bol pracovitý, ľúbil také rozprávačské texty. Bol človekom, ktorého nebolo treba nútiť a prehovárať. Mal blízke kontakty „tretieho druhu“ s farou a pomáhal tam vyhrabávať rôzne veci z archívov.

Rola regionalistov je taká, že býva často docenená až po rokoch v čase, kedy miestne komunity hľadajú „kotvy identity“. Až vtedy sa pripomínajú výsledky ich práce v podobe rôznych iniciatív a prác z regionálnej histórie. Tie posledné najefektívnejšie popularizujú historické poznatky a súčasne obohacujú poznatky o regióne. Predstavujú činiteľ integrujúci lokálnu spoločnosť nielen vnútorne, ale aj s okolitou krajinou a architektúrou. Tieto práce totiž generujú druh lokálneho patriotizmu, hrdosť a emocionálny vzťah k bydlisku. Tiež formujú občiansku spoločnosť, ktorá si zakladá svoje povedomie na regionálnych prvkoch, syntetizovaných s celonárodnými tradíciami a univerzálnymi ideami⁵. V tomto kontexte treba spomenúť žujúcich regionalistov, ktorých obyvatelia Muszyny a okolia poznajú, uznávajú a o ktorých rozprávajú. Spomeňme tu Adama Mazura, Edwarda Drozda, Bożenu Mściwujewsku-Kruk a Ryszarda Kruka.

Opýtaní si väčšinou cenia a zároveň pestujú rodinné tradície. Radi sa podelili nielen o spomienky ale aj o všetky rodinné pamiatky a ich zbierky sú často veľmi bohaté. Uvádzanie svojich predkov v roliach lokálnych osobných vzorov je príkladom pretínania sa rodinných a regionálnych väzieb. Dochádza k tomu najmä vtedy, keď sa zhromaždí dokumentácia rodinného života, ktorého časti sa týkajú činnosti predkov v službe miestnej komunity⁶. Bádania mali to

► Diplom o absolvovaní vysokoškolského štúdia a získaní titulu lesného inžiniera pána Michała Witolda Witowského, rok 1933; z arch. T. Witowskej. Fot. D. Kasprzyk

potešenie zoznámiť sa s množstvom takýchto zbierok – rodinných kroník, albumov, súborov dokumentov, umeleckých zbierok a korešpondencie, ktoré tvoria vzácnu pozostalosť vypovedajúcu o vývoji Muszyny a jej okolia.

Takto blízki alebo vzdialení príbuzní rozprávali okrem iného o Michalovi Witowskom⁷:

Manželov otec sa narodil v Rachini pri Lvove. Bol veľmi ušľachtilým a dobrým človekom. Keď manžel zomrel, musela som urobiť poriadok v dokumentoch a nevedela som napríklad, že môj svokor bol v rokoch štyridsaťsedem až štyridsaťosem primátorom Muszyny. Bol ním veľmi krátko a z politických dôvodov, pretože nechcel vstúpiť do strany, musel odstúpiť. Je tu zopár krásnych vecí. Diplom od zdravotne postihnutých detí a taký pekný text. Bol veľmi ušľachtilým človekom. A tu je „Pánovi primátorovi v deň jeho menín venujú vďačné deti zo sociálnej starostlivosti. Muszyna dvadsiateho deviateho septembra tisíc deväťsto štyridsať.“ Tu ešte mám manželov článok z Almanachu, v ktorom napísal o svojom otcovi, tak decentne, skromne. V roku tisíc deväťsto osemdesiatom deviatom som bola v nemocnici, keď poslednú medailu Virtuti Militari svokor na smrteľnej posteli dostal. Mám aj pekné texty, čo otec písal. Tu je otcov diplom s pečiatkou.

Manželom mojej tety bol Michał Witowski. Prekrásne texty písal. Veľmi známa osoba. Veľmi krátky čas bol primátorom Muszyny. Nikdy sa nepchal na piedestál. Švagar môjho otca. Super človek, super mozog. To bol taký predvojnový lesný inžinier. Keď mali robotníci prestávku, sadol si na peň a čítal im básne.

Tabuľka z ordinácie doktora Mściwujewského. V súčasnosti vo vile Wanda; Muszyna 2018. Fot. D. Kasprzyk

Primátorom bol vyše jeden a pol roka, ale bol. Z funkcie ho odstránili komunisti (...). Prichádzali k nemu profesori z Poľnohospodárskej akadémie v Krakove, konali tu akési porady. Spolupracoval s Krajinskou armádou.

O lekárovi a verejnom činníkovi Sewerynowi Mściwujewskom⁸:

O dedkovi mi rozprávali takú historku, že išiel všade i cestoval všade. Lemkovia nemali svojich lekárov, preto sa dedko driapal po tých Malnikoch a iných horách. Kedysi sa slávili nejaké meniny, možno babky, a volali po dedka. Kúsok ho zviezli na voze, kúsok išiel peši, no a keď sa vrátil, babka sa pýta: „Sewko, a zarobil si aspoň niečo?“. A on na to: „Vieš. Tam bola taká bieda, že som im nechal zopár grošov.“

A tiež o umelkyni – sochárke Kunegunde Jeżowskej⁹:

Moja tetka, sestra môjho deda, v Muszynie známeho krajčira, rodená Jeżowska, sa zaoberala keramikou. Robila rôzne dekoratívne veci z hliny, všetky sama vypaľovala v kuchynskej peci a spolu s dcérou maľovala. Neskôr sa jej výrobky dostali na výstavu a kontaktovali ju z umeleckej priemyslovky, kúpili jej pec na vypaľovanie keramiky a ona robila džbány a Židov veľa robila, pretože s tými Židmi žila (...). Ako dieťa som tam chodievala a rozrábala som hlinu. Naplňali sa formy, pretože ona mala rôzne špeciálne formy. Naplňali sa tou hlinou. Niekoľkokrát to bolo treba vyklepávať, aby mala tá vrstva správnu hrúbku a potom schla. Potom sa to z tej formy vyberalo. Všetko bolo spracovávané ručne. Ručne kreslila vzory alebo nalepovala a až neskôr to šlo do pece. Keď to vychladlo, až potom sa to maľovalo (...). Väčšinu porozdávala. Niečo išlo na predaj, iba nie tu, v tomto regióne. Spolupracovala aj s výtvarníkmi.

Spomínajú sa niektoré osobnosti, nielen kvôli ich dlhému pôsobeniu v okolí Muszyny alebo kvôli rodinným vzťahom k regiónu, ale aj s ohľadom na ich určité zásluhy na preslávení Muszyny a jej okolia. Objavuje sa tu postava Jerzego Harasymowicza, zakladateľa literárnej skupiny Muszyna¹⁰, ktorého pripomína pomník-lavička vyrobený čiastočne spoločnými silami, zatiaľ čo v Żegiestowe nezabúdajú na Wincenta Spiechowicza, ktorého Monografia Żegiestowa – Żegiestow Zdrój v 1. storočí svojej existencie (1846 – 1946) (Monografia Żegiestowa – Żegiestów Zdrój w I stuleciu swego istnienia (1846-1946)) je prvou povojnovou históriou kúpeľov:

Tak nejako v sedemdesiatich [rokoch]. Vtedy sa začalo všetko rozvíjať. Bol tu taký jeden, profesor z Krakova. Spiechowicz. A on tu veľa, všetko, všetko riadil, tú školu postavili. Veľmi známy, pretože... Býval v Zdroji, kde sa zo Zdroja vychádza a smerom k Wiktorovi sa ide je taký domček pod cestou – Malutka píše. A na druhej strane je jeho dom. Taký v skalách. My sme to stavali (...). Nevieť akým zázrakom sem prišiel, so ženou tu bol a mal dvoch synov. Jeden zomrel a druhý žije asi v Krakove alebo v zahraničí, neviem presne.

Druhú skupinu osobností spomínaných obyvateľmi Muszyny tvorili tí, ktorí v určitých obdobiach života informátorov formovali ich každodenný život. Objavovali sa tak pravidelne a takým charakteristickým spôsobom, že napriek uplynutému času spomienky na nich prežili a neraz vytvorili zvyšky sentimentálnych vízií „malej domoviny“ spred rokov. Zohľadnenie takých osobností v lokálnej histórii nie je samozrejme a neraz sa stretáva s odporom alebo s nepochopením. Či nie je malomestský čudák – polo blázon, ktorý žil od narodenia až do smrti na jednom mieste, niekoľko desaťročí sa prechádzal ulicami a vzbudzoval úsmev detí a poľutovanie dospelých, hodný akejkoľvek formy pripomenutia? Predsa bol v svojom čase „všeobecne známy“, keď veľa vynikajúcich osobností bolo pre niektoré miesta osobami sotva epizódnymi. To je vážna dilema lokálnej histórie a veľká výzva aj pre iniciátorov a realizátorov regionálnych biografických slovníkov. Z výskumného hľadiska zapadá posilnenie postavenia ľudí z okraja spoločnosti do schémy a postulátov mikrohistórie, kde dochádza k tvorivému spojenectvu histórie a antropológie¹¹.

Galériu takých osobností v muszynskom kontexte otvára Rycynus Zlatník, ktorému Adam Ziemianin venoval v Almanachu Muszyny náladový text¹². Rycynus Zlatník je osobnosť prítomná v množstve spomienok, hoci tie sa neraz líšia podrobnosťami (priezvisko, okolnosti smrti a pod.):

Rycynus, neviem, či sa nevolal Michal, bol človek, ktorý sa zaoberal čistením kanálov tzv. búrkových. Zamestnával ho Mestský úrad v Muszynie a robil to veľmi spoľahlivo. Kanály boli často zanesené. Nemal žiadne vzdelanie a za svoju prácu, ktorá bola nepríjemná kvôli zápachu, sa nehanbil. Pravdu hovoriac, dopaľovali ho. Podozrievali ho, že má zlato, pretože neustále tvrdil, že na hradnom kopci bašte je zlato. Ale on nič nenašiel. Ale existujú takí ľudia, ktorí chcú ľahko získať peniaze. Neďaleko hasičov na námestí, tam kde je teraz obchod so zeleninou. Tam ho našli v pivnici (...). Ale panovalo podozrenie, že to je práve ten element, ktorý chcel peniaze zadarmo, bez práce. Bol to človek pracovitý a dobroprajný. Ľudia ho dopaľovali, pretože vždy si všade nájdu

nejakú obeť. Okrem toho tvoril vízie a myšlienky. Bol obesený, také mám podozrenie, on by si nesiahol na život, pretože túžil žiť čo najdlhšie. Zahynul v rokoch 1963 – 1966. V tých rokoch sa to mohlo stať. Bol som vtedy na vojne. Potom prokurátor a milícia prípad zastavili s tým, že spáchal samovraždu. Býval na Zazamczy (...). Vtedy sa o tom veľmi hovorilo. Rozprávali o tom v Muszynie.

Podobnou osobnosťou bol Tadeusz Kočka:

V susedstve býval nejaký Tadzju Kočka. To bolo pohodené dieťa a oneskorené vo vývoji. Jeho matka prišla a pohodila ho. Využívali ho v hospodárstve – pásol kravy, ale nosil v sebe, že chce vstúpiť do vojska. Ľudia to zneužívali a kázali mu aby salutoval a posmievali sa mu. Prácu vykonával veľmi svedomito. Za prácu dostával lyžičku jedla, spal pri peci, pretože ľudia hovorili, že hádam nebude spať v stajni. Zahynul tiež tragicky s tými kravami, pretože ho vlak prešiel. Bol dušou toho hospodárstva. Niektoré práce nerobil, také ako vedenie koní pri orbe. Zaoberal sa pasením zvierat. Ale vždy mal ambície byť vo

► Sestra Rajmunda a deti, ktoré učila; z arch. B. Mikusz

vojsku, hoci všetci z vojska utekali. Dávali mu metlu ako pušku. Zaľahni, vstaň – také povely vykonával. Podával hlásenia, salutoval. Jednoducho tým žil. Ľudia to zneužívali a smiali sa mu.

V každodennom živote si pamätáme osoby, ktoré nás sprevádzali po dlhý čas a často sme ich vídali. Nie vždy ide o členov rodiny alebo najbližších susedov. Obyvatelka Zazamcza spomína:

Chodila som po múka do mlyna, ktorý viedol pán Szyjan. Jeho žena bývala vraj v Krynici, ale on býval tu. Bol to človek nenáročný vo veciach materiálnych. Mal koňa, mal svoj mlyn a žil vo vlastnom svete. Mal množstvo rôznych krámov a starín. Pomáhal mnohým ľuďom, za malú odmenu, pri oraní alebo prevážaní vecí. Bol takým človekom, ktorý celkom zapadal do tejto krajiny a atmosféry. Vždy tu niekde bol.

Taká bola aj sestra Rajmunda na bicykli. Na Kościelnej bol rehoľný dom sestier Alžbetínok. Jedna zo sestier mala nejaké zdravotnícke vzdelanie a pomáhala v zdravotnom stredisku, v nemocnici pomáhala lekárovi. Zase sestra Rajmunda jazdila na bicykli, ktorý mal takú sieťku na prednom kolese. Takí ľudia zapadajú do atmosféry.

V Muszyne:

Kedysi nás strašievali pánom Panciakom. Bol to veľmi dobrý človek. Býval na ul. Kościelnej. Uňho bola najlepšia minerálna voda. Tam bolo drevené vedierko a my sme tam chodievali, ale on sa bál, že tam niekto spadne. Odháňal deti. Starších neodháňal, tí si s tým vedierkom poradili, pretože tam bolo 10 až 11 metrov hĺbky. Panciak sa pravdepodobne bál, aby tam nejaké dieťa nespadlo a preto ich vodháňal. Tak nás ním strašievali.

V Żegiestowe:

Lekárň bola známa vďaka pani Kozickej, pretože to bola pani... Taká už staršia, veľmi svojská (...) Osobnosť s charizmou, áno. A s psíkom, ktorý sa volal Micuś. Pani Kozicka bola veľmi zaujímavou osobou, zaujímavou postavou Żegiestowa. No tak to poviem všeobecne. Robila dobré likéry, vynikajúce. Zo špiritusu. Mala asi ťažkú minulosť, pochádzala asi z nejakej lekárskej rodiny, takej v každom prípade tradičnej.

Ďalšou kategóriou postáv (niekedy pre rozprávačov anonymných) sú ľudia, ktorých nešťastné osudy sú spojené s komplikovanými dejinami Muszyny a okolia. Tak nejak chronologicky je spomínaný Antoni Kita – obeť hitlerovských represíí:

► Pomník Antoniho Kitu; Muszyna 2018. Fot. K. Huszczo

Nejakého Kitu našli. Volal sa Kita a tak ho bili, tak ho mučili, až ho zabili a tu je pochovaný na cintoríne (...). Hovorí, že zadržovali výsadkára a on ho pustil (...). Asi bol strážcom vo väzení.

Osobnosťami, ktoré najmä obyvatelia Szczawnika a Milika radi spomínajú (hoci vyprávačské verzie sa líšia), sú Iwan Barnowski, pseudonym „Kruk“ a jeho žena Olga Witiak, pseudonym „Oksana“. Ich smrť na začiatku roku 1948 bola poslednou epizódou prítomnosti OUN (Organizácie ukrajinských nacionalistov) v oblasti „Wierchowina“¹³:

Niektor tam nahlásil, že tu sú takí a takí. Niekde tam niektor videl. Skrývali sa v lese, ale neviem, či boli manželia, ona bola jeho milá a bola už tehotná. Prišli v noci (...). Prišla pohraničná stráž, obklopili ho od Szczawnika. Prišli

a „Otvárať. Tu polícia“ alebo vojsko. Oni utiekli na povalu, on ju zabil a neskôr aj seba. Magiera hovoril, že moji starí rodičia chodili tam kde bol strop, namiesto betónových boli drevené, bolo vidieť ako bol ten strop prestrielný. Tam tie guľky, nie? Ona bola tehotná, on zabil ju a seba. Sú pochovaní na cintoríne tu v Szczawniku.

On nemal ako dať vedieť a niekto niekoho požiadal a mu povedal, že majú poňho prísť, aby zdrhol. A on už sa nemohol takto skrývať, pretože ona bola už v pokročilom tehotenstve. Moja mama hovorila, že bola vo veľmi pokročilom, už by onedlho rodila, že ako ju mohol len tak zabiť, že už ju mohol nechať, ale bál sa, že ju budú mučiť. Hovorili, že to bol bandita. Tak ho naši nazvali, že to bol bandita.

Tam [v Magierowke] bývali Lemkovia ako všade, ale tam sa udržali najdlhšie. Keď bola tá akcia Visla, to tam sa zadržovala alebo sa ukrývala ukrajinská banda. Kam išli? Ku svojim, bo to sú Lemkovia. Niekto ich udal, tam vojsko išlo. Boli dvaja, ona tehotná učiteľka a on. Ležia na našom cintoríne. Keď vojdete na cintorín, to je jeden jediný hrob nie napravo, ale tak priamo pri samom múre. To bolo asi v štyridsiatom siedmom, to si nepamätám, ale viem to. Tam boli pochovaní, to boli poslední, ktorí... Ukrajinci, banda.

Podobne dramatickú „ľúbostno-romantickú“ zápletku nájdeme v epizóde interpretovanej obyvateľmi Milika a Žegiestowa ako tragický výsledok prehnanej horlivosti služieb strážiacich bývalú československo-poľskú hranicu:

Tu zastrelili chlapca, pretože chodil za dievčaťom. Zo Slovenska do Žegiestowa chodil za dievčaťom. A v zime, tam cez ľad, čiahal taký pohraničník, dokonca kapitán, a prechádzal: „Stoj! Stoj!“ Ten neposlúchol a tamten vystrelil (...). No bol v službe. A chlapec sa chcel ženiť, ale sa neoženil.

Pri moste tu ako sa odbočuje do Žegiestowa, tam je pri Poprade kríž. Tam slovenský chlapec chodil za poľským dievčaťom, po tej strane, a zastrelil ho pohraničník. V zime po ľade šiel (...), trochu tam vyššie oproti horárni, tam je taký veľký vojenský dom. Prechádzal tak na tú zelenú stranu cez zelenú hranicu.

Predložený náčrt zohľadňuje iba nevelkú časť postáv prítomných v rozprávaniach obyvateľov Muszyny a okolia. Nie všetky, čo bolo už naznačené v úvode, si zaslúžia byť kladnými osobnými vzormi. Avšak prítomnosť tých istých postáv v rôznych rozprávaniach svedčí o spoločnej pamäti a kolektívnom povedomí o kultúrnom dedičstve.

Lemkovia, Židia, Taliani

Rozprávania a stopy

Paulina Kowalczyk
Lodžská Univerzita

Aleksandra Krupa-Ławrynowicz
Lodžská Univerzita

Olgierd Ławrynowicz
Lodžská Univerzita

Kultúrne prostredie slovensko-poľského pohraničia obohatili biografie nielen Poliakov, ale tiež Lemkov a Židov. V miestnej histórii okolia Muszyny svoju rolu zohrali aj Taliani. Tieto komunity viedli život naplnený každodennými problémami a spoločnými záujmami. Lemkovia sa zaoberali chovom oviec a obrábaním pôdy. Židia viedli obchody a krčmy, boli susedmi a kamarátmi zo školy. Taliani pracovali na výstavbe železničnej trate. Spomienky na nich, rozprávania plné nostalgických ale aj tragických udalostí sú stále prítomné v pamäti dnešných obyvateľov týchto území.

Mnohohlasnosť krajiny

V čom sa skrýva osobitosť poľsko-slovenského pohraničia okolia Muszyny a Plavča? Určite ju vytvárajú „silný“ mýtus minulosti, fascinujúci priestor a spoločenská energia, zaznamenané v kultúrnej krajine. Sú to miesta, ktoré vyžarujú spomienky – pre každého iné a nie pre všetkých. Dediny pri rieke Poprad sú teda krajinou prvých lások, spomienkami z detstva, hrdinami vypočutých rozprávání. Svedkami a stopami minulosti sa stávajú predmety, delegované akoby vyslan-

ci veľkej histórie do každodenného života, domy, ich interiéry a aj pamiatky. Galéria rodinných postáv a okruh známych, ich charakterov a biografie, to je látka, v ktorej sa materializuje duch pohraničia, jeho *genius loci*¹.

genius loci - ochraňujúci duch, sila, vďaka ktorej je dané miesto jedinečné v svojom druhu, má neopakovateľnú a výnimočnú atmosféru. Táto metafora bola prijatá z rímskej mytológie.

Dôležitou súčasťou týchto mnohohlasných rozprávání sú osudy miestnych komunít, obyvateľov etnicky poľských a aj lemkovských a židovských i tých, ktorí sa tu objavili vo výnimočných okolnostiach pri príležitosti železničnej výstavby v 19. storočí.

Ich (ko)existencia má štruktúru palimpsestu – na seba naložených sa vrstiev². Sú nimi fyzické stopy bližšej alebo vzdialenejšej minulosti a vedomie znalosti, pamäť a rozprávania, ktoré sú založené na vlastných individuálnych skúsenostiach jednotlivcov alebo sa stávajú súčasťou kultúrneho dedičstva po predchádzajúcich pokoleniach³.

U Lemkov

História dedín okolo Muszyny a s nimi susediacich slovenských území je spojená s Lemkami, teda etnickou skupinou karpatských horalov, väčšinou grékokatolíkov, ktorí na poľskej strane museli svoje domovy opustiť v druhej polovici 40. rokov. 20. storočia v súvislosti s vysídľovacou akciou „Visla“. Len neveľa z nich sa vrátilo. Ich hospodárstva sa stali novým domovom pre ľudí prichádzajúcich

na tieto územia z iných obcí. Vo odbornej literatúre nechýbajú práce o kraji osídlenom Lemkami a o osudoch ľudí, ktorí ho obývali. Môžeme sa z nej dozvedieť o pôvode Lemkov, ich tradičných krojoch, obradoch, zvykoch, každodennej práci, staviteľstve, materiálnej aj duchovnej kultúre, ťažkej vojnovéj aj povojnovéj histórii, súčasných problémoch so seba identifikáciou a iniciatívach na udržanie väzieb vnútri komunít. Tieto myšlienky ponechajme znalcom a odborníkom zaoberajúcim sa krajom Lemkov. Odovzdajme hlas dnešným obyvateľom, tým, ktorí pamätajú Lemkov z priamych susedských skúseností ale aj tým, ktorí túto pamäť zdedili a lemkovskú minulosť poznajú zo započutých a v rodinnom kruhu často opakovaných rozprávání a historiek.

Tak lemkovské domy opisuje pani Agáta z Leluchowa (Poľsko), ktorá siaha do rozprávania svojej svokry: „*Moja svokra sem prišla nedlho po vojne. Dobre si pamätá tie lemkovské chyže, ktoré boli nízkymi dlhými budovami, v ktorých obytná časť bola spojená so stajňou a oddeľovala ich iba taká nevelká sieň. Prahy boli veľmi vysoké a stropy modré a na nich boli namaľované hviezdy. Úplne ako v presbytériu. Okenice a podmurovky tiež na modro, to bola ich farba*“.

Pani Agáta spomína aj na to, že ako dieťa videla na slovenskej strane ženy v lemkovských krojoch pracujúce na poli s deťmi. Pamätá si, že mali oblečené farebné sukne s drobnými kvetmi, biele košele, veľké šatky a stužky vo vlasoch. Najviac jej však utkvel v pamäti ich pekný zborový spev. „*To som si zapamätala, že boli veľmi pracovité, hospodárni a že spievali na poli a tak aj učili spievať mladých*“.

Vo vzťahoch obyvateľov k Lemkom sa čas delí na dve obdobia: život pred akciou „Visla“ a život po vysídlení. Prvé obdobie sa spomína ako spokojný život na dedine, naplnený každodennými problémami a povinnosťami, ale život v zhode plný vzájomnej pomoci a dobrých susedských vzťahov. Druhé obdobie, spojené nielen so samotným vysídlením ale

Lemkovská žena s dieťaťom, okolie Muszyny. Cerkev v Żegiestowe (Poľsko). Medzivojnové dvadsaťročie; zo zbierok H. Maciejewskiej

aj hlbšími zmenami zameranými na modernizáciu, urbanizáciu a industrializáciu, je často považované za začiatok rozpadu blízkych medziľudských vzťahov a tradičných hodnôt. Možno tu pôsobí nostalgická predstava, ktorá ideál kladie do minulosti – a glorifikuje dobu, ktorá sa už nedá zopakovať.

Najviac rozprávání je však spojených so samotným vysídlením. O vzrušujúce spomienky sa delí pani Jozefa z Andrzejowky (Poľsko): *„To bolo večer. Bežala som cez tú dedinu, bola tma, bála som sa, pretože dedina ostala prázdna. Bála som sa prekročiť prah domu. Vietor trieskal oknami, neviem, prečo tie okná boli všetky pootvárané, dvere boli pootvárané. To pootvárali ľudia, ktorí odchádzali? Ja už som sa ani nechcela ísť pozrieť ako odchádzajú. Strašne som to prežívala. Bála som sa vyjsť z domu. Bože môj! Vietor tými oknami trieska. Vyje. Nie sú ľudia. Nikto. Potom hneď prišli niekde od Piwnicznej, ľudia zišli z hôr. A prišli sem a zaberali si komu sa ktorý dom páčil.“*

„Pretože tu bola celá dedina vysídlená,“ rozpráva pán Wladyslaw zo Szczawnika (Poľsko). *„Tu boli Lemkovia. Iba traja zostali, pretože sa oženili s Polkami a ináč všetci ostatní boli vysídlení. Tí starší ešte ráтали s tým, že sa sem vrátia. Domy boli drevené, veľa ich stálo v horách. Teraz nič nevidno, ale my ešte vieme kde tie domy stáli, kde boli pivnice.“*

Rozprávania sa týkajú aj obdobia pred akciou „Visla“. Pani Barbara z Muszyny (Poľsko) poznamenáva, že počas 2. svetovej vojny najmä vďaka Lemkom, ktorí sa zaoberali hospodárstvom, mali obyvatelia Muszyny prístup k potravinám. *„Išlo sa na dedinu k Lemkom a poprosilo sa a oni zasa brali čo kto mal, pretože peniaze ani tak nie veľmi. To bola taká výmena. Prinášalo sa od nich obilie, múka, cukor, pretože páni pracujúci v kanceláriách nemali nič. Lemkovia udržiavali ľudí pri živote a dávali im jedlo a potom prišla akcia „Visla“. Zbytočne, pretože oni tu mohli pokojne žiť.“*

Povojnové časy – návraty niektorých lemkovských rodín sú históriou ťažkou a emotívnou. Pohľad na opustené cerkvi a hospodárstva, ktoré čiastočne boli obsadené a čiastočne zbúrané bol žalostný.

Pán Henryk zo Żegiestowa (Poľsko), ktorý má poľský aj lemkovský pôvod rozpráva: *„Nie všetci si vážili to, čo našli. Veľa kaplniek a veľa domov bolo zničených. Nevážili si to. Zničili kaplnky, zničili domy.“*

Pani Ewa z Leluchowa (Poľsko), ktorej prababka bola mala lemkovský pôvod: *„Tu bola lemkovská kultúra, preto všetci v jednej kultúre vyrastali, v jednom jazyku a v jednom náboženstve. A keď neskôr niekto prišiel z okolia Limanowej, okolia Nového Sonča, okolia Piwnicznej... každý si priniesol iné správanie, iné hodnoty, prišlo rímskokatolícke náboženstvo. Noví nepoznali históriu týchto dedín. Tak to tu vyzeralo. Zlepenina ľudí z rôznych končín.“*

Napriek ťažkej histórii spomienka na Lemkov pretrvala. Mimo iné aj vďaka postojom, aký reprezentuje pani Genowefa zo Szczawnika: *„Sestra vždy, kol'kokrát príde, hovorí, že ľutuje, že sme si to všetko nezapísali, ale to čo sme si zapamätali, to rozprávame deťom a vnukom, aby vedeli, čo tí ľudia prežili. To boli rovnakí ľudia ako aj my.“*

Spomienky na niekdajšiu podobu kraja Lemkov opatrujú nielen obyvatelia ale pripomínajú ju aj materiálne stopy zachované v krajine: cerkve, cintoríny, prícestné kríže a kaplnky pri cestách, pozostatky po nepočítaných domoch, zvyšky lemkovských gazdovstiev. Archeológovia zdokumentovali a zinventarizovali veľa takých miest, okrem iného lemkovský cintorín v Żegiestowe; staroruský cintorín v Leluchowe, na ktorom zostal iba gréckokatolícky kríž a lemkovský cintorín v Dubnom, zarastený vysokou trávou a krovinami. Jednou zo skúmaných lokalít je severná časť dediny Zlockie na východnej strane cesty do Jastrzebika, s malou vyvýšeninou s krížom. Podľa niektorých tam stála cerkev postavená v 19. storočí a malý lemkovský cintorín. Možno to bola iba kaplnka skromných rozmerov, čo by naznačovalo označenie na rakúsko-uhorskej mape z roku 1879⁴. Bývalé umiestnenie objektu označujú obyvatelia na ostrohu vyvýšeniny, ktorá je súčasťou pásma sa tiahnuceho rovnobežne so zástavbou dediny. V západnej časti návršia stojí spomínaný drevený latinský kríž s rovnými ramenami obrátenými západným smerom. Predpokladaný cintorín sa pravdepodobne nachádzal na východ od kríža. V súčasnosti nie je pozemok používaný a zarastá náletovými rastlinami. Vnútorne usporiadanie prípadného cintorína nie je dostatočne čitateľné, sú len viditeľné terénne formy, ktoré je možné interpretovať ako hroby zrovnané so zemou.

► Lokalizácia kaplnky na Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 8 XXIV (4266): Bartfeld und Muszyna; Archív máp Vojenského geografického ústavu (za: igrek.amzp.pl); prístup 5.11.2018

Okrem sepulkrálnych objektov sa archeologický prieskum zamerlal na opustené horské osady Lemkov: Czerteže, Szczoby a Magierowku (miestny názov neexistujúcej osady). V tej poslednej sa odohral tragický príbeh: „*Boli dvaja, tvorili pár. Skryli sa u Magieru, keď bola akcia „Visla“. Sami sa zastrelili, keď po nich prišlo vojsko. Ležia na našom cintoríne v Szczawniku. Staráme sa o tie hroby,*“ hovorí pani Zofia zo Szczawnika (Poľsko).

Samotnú Magierowku pamätajú starší obyvatelia ešte z čias detstva.

„*Tam bývalo šestnásť rodín Lemkov, ale dnes tam nebýva nikto. Domy boli rozobraté, zbúrané. Zostali sady, záhrady, čerešne a višne. Chodievali sme tam neraz na jablká a na slivky,*“ rozpráva pan Wladyslaw zo Szczawnika (Poľsko).

► Josef Magiera (druhá osoba sprava) na odbornom stretnutí v Malom Lipníku (Slovensko) v júli 2018.
Fot. O. Lawrynowicz

V Malom Lipníku dodnes býva Jozef Magiera, ktorého otec pochádzal z Magierowky a ešte ako dieťa sa v roku 1911 presťahoval na slovenskú stranu. Napriek tomu, že uplynulo veľa rokov, pán Jozef si pamätá osadu „rodu“, v ktorej bývali jeho lemkovskí starí rodičia.

„*Môjho brata dcéra, oni žijú v Opole, keď bola u mňa, zobrala nás na Magierowku, ukázala nám, kde stál dom. Tam boli štyri domy, kaplnka [...] Pred rokom som tam bol posledný krát. Bola zima.*“

Zvyšky vyľudnenej lemkovskej horskej osady zvanej Magierowka sa nachádzajú v pásme Jaworzyny medzi osadou Palenica pri Żegiestowe a dedinou

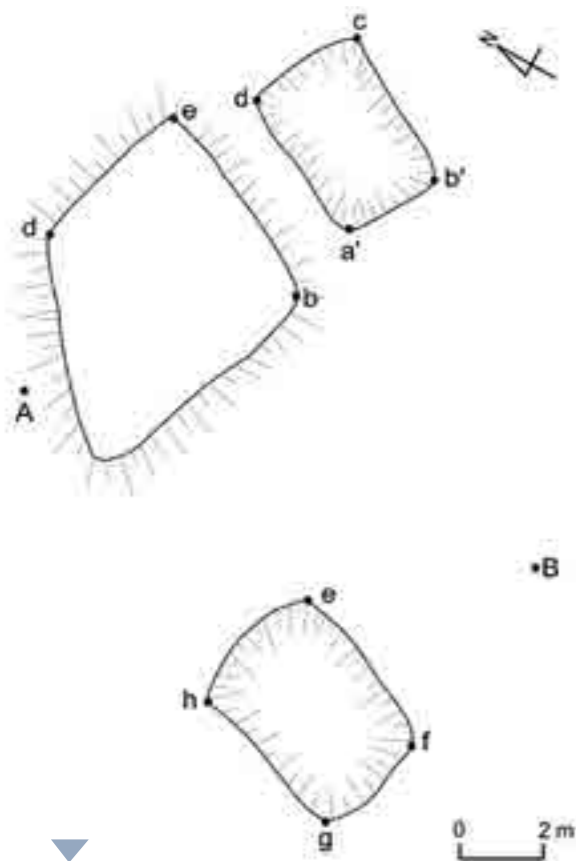

► Zvyšky hospodárstva Magieru v bývalej osade Magierowka. Fot. O. Lawrynowicz

Szczawnik. Iné názvy tejto osady sú Pod Gorkou a Gory Milickie, pretože fakticky to bola na sever vysunutá osada nad dedinou Milik. Osada bola založená na svahu návršia vo výške medzi 655 a 700 m n. m. a ťahala sa od východu na západ v dĺžke približne 570 m, zatiaľ čo zo severu na juh mala približne 275 m. Skla-

► Zvyšky zástavby bývalej osady Magierowka. Fot. A. Majewska

Situačný plán fragmentu osady Magierowka.

Autori A. Majewska, A. Olczyk, I. Podolska

dala sa z približne deviatich hospodárstiev, rozmiestnených v rozptýlenom a nepravidelnom usporiadaní. Hospodárstva mali charakter parciel, na ktorých sa nachádzalo od jednej do šiestich budov. V súčasnosti sa toto územie prirodzene zalesňuje. Pomôckou pre identifikáciu miest po dávnych hospodárstvach sú v niekoľkých prípadoch divoko rastúce ovocné stromy, hlavne jablone.

Materiálnymi pozostatkami vidieckych hospodárstiev na území Magierowky sú predovšetkým pozdĺžne a oválne priehlbne, ktoré sú pozostatkom obytných a hospodárskych objektov. Niekedy sú viditeľné na ich okrajoch fragmenty podmurovky z lámaného kameňa. Sú to zvyšky základových a pri základových časti budov. V teréne vynikajú taktiež zemné násypy obdĺžnikového tvaru a aj nepravidelné v podobe sutín.

Spomienky na Židov

Obyvatelia Muszyny, práve tu žila najpočetnejšia židovská komunita, majú na Židov z predvojnových časov veľa spomienok. Ide o spomienky z detstva, zo školských lavíc, dvorov, na ktorých sa spoločne hrali deti Poliakov a Židov, rozprávania o priateľstve, konfliktoch a spoločných záležitostiach. To je taktiež stále ešte živý záznam židovskej kultúry a židovského náboženstva, každodenného aj nekaždodenného života.

Pani Monika z Muszyny (Poľsko): „*Babka mi hovorila, že keď Židia mali šábess, bola ona alebo iné osoby katolíckeho vyznania požiadané, aby im priniesli teplé jedlo, ktoré bolo pripravené v peci. Židia si to sami nemohli priniesť vzhľadom na podmienky sviatku. Moja babka aj iné chudobné deti to za malý poplatok s radosťou robili a zvyčajne im bolo niečo dobré ponúknuté.*“

Rozprávania obyvateľov sa pokúšajú zrekonštruovať aj atmosféru mestečka so synagógou, obchodmi a domami, ktoré už v súčasnom prostredí Muszyny nie sú a vyvolať z pamäti ľudí, ktorí tam kedysi žili.

Babka pani Monike z Muszyny (Poľsko) rozprávala, že: „*Židia mali obchody, obchodovali s petrolejom a rozličným koloniálnym tovarom. Čo sa týka obchodu, boli najlepší. Je tam taká krátka ulička, prvá od námestia, zozadu mestského úradu. Tam boli také malé domčeky, že sa v nich bolo možné iba otočiť. A tam tí najchudobnejší Židia predávali, bývali a existovali. Ako sa možno uživiť len z predaja samotného cesnaku? Babka mi hovorila, že predávali cesnak alebo cibuľu a z toho žili.*“ *Pani*

► Domáci z Muszyny so židovskou rodinou, ktorú ukrývali v čase vojny; zo zbierok K. Tomasiaka

Monika spomína: „Moja babka mala kamarátku, ktorá bola dcérou rabína z Muszyny. Bývali na druhej strane ulice. To bola taká chasidská rodina, veľmi tradičná. A tá kamarátka u nej doma jedla šunku, ale mala to zakázané. Menila pokrievky na hrncoch, pretože v kóšernej kuchyni sa to robiť nesmelo. [...] Môj pradedo prenajímali Židovi dom. Babka o nich hovorila veľmi dobre. Mali obchod. V nedeľu sa predávať nesmelo a pretože Židia nesmeli predávať ani v sobotu a tých predajných dní bolo pred vojnou čoraz menej, púšťali do obchodu odzadu, tak neoficiálne.“

Pán Edward z Muszyny (Poľsko): *„Taká stará chalupa tam stála, krčma z časov, kedy tade viedla cesta do Uhorska. Keď bola postavená železnica, tá cesta utíchla a iba krčma zostala. Viedol ju Žid. Obrat nemal veľký. Iba keď sa Rusíni z Leluchowa a z Dubného vracali domov, zastavili sa tam na pohárik pálenky. Aby bola ostrá, dolieval do pálenky trochu vody z haseného vápna. Dávalo to ilúziu ostrosti a udieralo to do hlavy. Vypil sa pohárik a človek bol opitý“.*

Židovská komunita v Muszynie bývala pred začiatkom 2. svetovej vojny hlavne juhovýchodne od námestia. Z historickej zástavby zostali jednotlivé drevené prízemné domy.

Židia bývali aj za Muszynou. Pani Jozefa z Andrzejowky (Poľsko) spomína rodinu, ktorá žila v jej dedine: *„Mali krčmu prepojenú s obchodom a pri dome zeleninovú záhradu. Tá pani k nám často chodievala, navštíviť moju mamu, a ja som často od nich z obchodu dostávala cukríky.“*

Pán Michal z Malého Lipníka (Slovensko): *„Tu [v Malom Lipníku] žil iba jeden Žid. Pred vojnou býval v dedine, alebo možno hneď za dedinou? Mal obchod a kováčsku dielňu. A dával obyvateľom prácu. Pochovali ho na gréckokatolíckom cintoríne. Jediný židovský hrob na cintoríne.“*

Tragický čas pre židovskú komunitu nastal spolu s 2. svetovou vojnou. Udalosti z tých rokov sú naďalej súčasťou spomienok a rodinných rozprávání.

Pani Krystyna z Muszyny (Poľsko): *„Suseda mi rozprávala, že moja babka tu mala v čase okupácie Židov, oficiálne ako rekreantov. Oni vyzerali ako kúpeľní hostia: krásne účesy, stužky, pekné oblečenie. Nikto o tom nevedel, ale ona tu pomáhala týmto osobám prežiť.“*

Pani Jozefa z Andrzejowky (Poľsko): *„Ktoréhosi dňa tá Židovka prišla za mojou mamou a priniesla jej celé vrece sušenej zeleniny. Zásoby robené v lete na jeseň a zimu. Obrovské bolo to vrece. Povedala, že oni už ho nebudú potrebovať. Vedela, že budú odvezení.“*

Taliani, Srbi, Maďari – stavitelia železnice

Dôležitou časťou miestnej krajiny opisovaného fragmentu slovensko-poľského pohraničia sú železničná trať a tunel v Žegiestowe, ktoré vznikli v 70. rokoch 19. storočia. Železnica prispela k rozvoju kúpeľov, spojila Muszynu so svetom, je predmetom živých spomienok miestnych ľudí, ktorých biografie sa

spojili do spoločnej histórie. Do práce na výstavbe železnice boli stiahnutí inžinieri a robotníci z mnohých strán.

► Cintorín s hrobmi Talianov pri kostole v Andrzejowke. Fot. O. Lawrynowicz

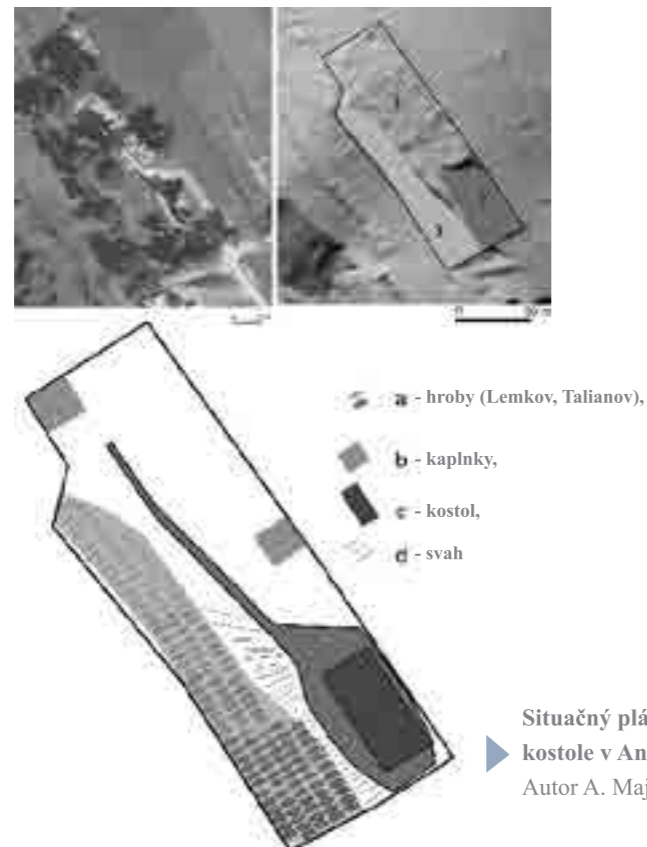
Pani Monika z Muszyny (Poľsko) hovorí: *„Môj pradedo bol mäsiarom a mal chladiareň. [...] Keď pracovali robotníci na výstavbe tunela v Žegiestowe, vozieval im tam mäso. Boli tam pracovníci z celého záberu, spolu so Srbmi, Chorvátmi a Maďarmi. Boli hladní a dokonca tam zomrelo aj zopár ľudí na týfus. Pracovali veľmi ťažko.“*

Staviteľmi boli aj Taliani. *„Keď stavali tunel v Žegiestowe,“* rozpráva pán Aleksander zo Žegiestowa (Poľsko), *„prišli ľudia z Talianska, z Tirolska, aby si pri výstavbe tunela zarobili. To bol rok tisíc osemsto sedemdesiaty druhý. Bývali v provizórnych domoch pred Andrzejowkou, na poliach. Taliani spolu s Lemkami tam pracovali. To bola ručná práca, nebol stroj raziaci tunel. Boli kone. Bolo treba si zobrať kahanec a čakán. Počas výstavby tunela sa pravdepodobne odtrhla skala a navždy tam uväznila stodvadsaťtri robotníkov a dvadsaťšesť konských*

povozov. V čase epidémie cholery zomrelo veľa robotníkov a ležia na cintoríne v Andrzejowke, na ľavej strane, hneď za múrom sú ich hroby.“

Spomínaný cintorín sa nachádza v susedstve bývalého gréckokatolíckeho kostola v Andrzejowke. V súčasnosti má cintorín novú nepravidelnú formu, ktorá je pravdepodobne výsledkom rozšírenia cintorína o nové pohrebisko. Z vyhotovenej archeologickej dokumentácie vyplýva, že v západnej časti položenej v nížine sa nachádza približne 125 až 131 bezmenných hrobov, ktoré sú označované ako miesto pochovania Talianov a možno aj iných osôb, okrem iného lemkovského pôvodu, čo potvrdzuje jeden náhrobok s gréckokatolíckym krížom nachádzajúci sa v tejto časti. Nevie sa, či nejaká časť cintorína nebola opakovane využitá. Tieto hroby sú rozmiestnené v piatich radoch od južnej strany (najširšej), kde je rozmiestnenie hrobov najprehľadnejšie.

Napriek tomu, že uplynuli desiatky rokov a na poľskú stranu hranice prišlo veľa nových ľudí, miesta spojené so spomienkami na Lemkov, Židov a ľudí, ktorí sem prišli v 19. storočí z juhozápadnej časti Rakúsko-uhorskej monarchie naďalej spoluvytvárajú fyzické a kultúrne prostredie okolia Muszyny a Plavča. Etnicky, nábožensky a kultúrne rozmanité dedičstvo toho územia je špecifickým charakteristickým rysom potvrdzujúcim ale aj novo budujúcim identitu jeho súčasných obyvateľov. Toto dedičstvo sa prejavuje a ožíva najmä pri stretnutiach s hosťami z iných oblastí Poľska, Slovenska a Európy.

Situačný plán cintorína pri kostole v Andrzejowke.
Autor A. Majewska

Domy

(Ne)obyčajný život na (ne)obyčajných miestach

Paulina Kowalczyk
Lodžská Univerzita

Sebastian Latocha
Lodžská Univerzita

Dom v Żegiestowe. Fot. A. Ginter

V humanistike majú pojmy „priestor“ a „miesto“ úplne iný význam. Humanistický geograf Yi-Fu Tuan napísal, že uzatvorený a humanizovaný „priestor“ sa stáva „miestom“, pričom ľudský život je dialektickým pohybom medzi bezpečným úkrytom a dobrodružstvom, putom a slobodou, miestom a priestorom¹.

Dom (celá domácnosť) je najlepším príkladom miesta, ktoré je fyzicky a symbolicky špecifikované z otvoreného, anonymného priestoru. Tým „neobyčajným“ miestom, v ktorom sa odohráva „obyčajný“, bežný život, zdanlivo triviálny, nenápadný vďaka svojej obyčajnosti a rutine všedného dňa. Je však tým miestom, kde sa kryštalizuje a kde nachádza svoje vyjadrenie v rôznych činnostiach (napr. domáce práce, varenie, domáca medicína a pod.) naša kultúra, kde sú pestované miestne a rodinné tradície. V kultúrnom priestore slovensko-poľského pohraničia je domáci život (nie realita folklórnych podujatí) obrazom autentickej kultúry.

► Bývalá fara, Wojkova 2018. Fot. S. Latocha

Nielen každodenné kultúrne činnosti tvoria neobyčajnosť domov v okolí Muszyny a Plavča. Vďaka bohatým „životopisom“ starých domov, svedkov histórie v mikromeradle, nemôžu na lokálnej mape atrakcií chýbať ani také objekty, ako je napr. „Domček Kryši“ v Lopate poľskej (Łopata Polska)².

Hospodárstvo

Architektonická krása starých domov a hospodárstiev je často zanikajúcou krásou. Vykonané etnoarcheologické výskumy ukázali, že v priebehu niekoľkých desaťročí jedny objekty, „zdedené“ po Lemkoch zmizli z kultúrnej krajiny po oboch stranách Popradu, zatiaľ čo druhé boli rekonštruované, pričom stratili svoj pôvodný tradičný vzhľad alebo boli zachované najmenšie architektonické detaily. Príkladom druhého prístupu je dom v Szczawniku, ktorého majiteľka s hrdosťou predstavila krásne zachovaný trám z roku 1920:

Pamiatkový trám, Szczawnik 2018. Fot. A. Krupa-Lawrynowicz ◀

To je originálne. Nedovolila som to ani omietnuť ani pomaľovať ani nič. Áno! Raz za pol roka to umyjem normálne vodou a nič viac, tu nie je žiadna konzervácia. (...) No zdá sa mi, že [v dedine] už teraz taký druhý nie je. Alebo to omietli alebo zabrali olejovými farbami. To už nie je to. (...) Každému sa páči a je to história.

Za pozornosť stojí aj sýpka v Dubnom. Objekt sa nachádza 40 metrov na východ od budovy s adresou Dubne 5. Sýpka reprezentuje vidiecku regionálnu architektúru zo začiatku 20. storočia s historickou a pamiatkovou hodnotou. Jej hlavná budova bola postavená na pôdoryse podobnom štvorcu. Na južnej strane sa nachádza nižšia prístavba s pultovou strechou prilipnutá ku stene budovy. Sýpka bola postavená z polguľatiny v zrubovej konštrukcii. Plechová štvoršpádová strecha bola pôvodne pokrytá šindľom, pričom dodnes sa zachovali fragmenty originálnej strešnej krytiny. V západnej časti sa nachádza dverný otvor a v ňom drevené dvere obité klincami so širokými okrúhlymi hlavičkami, dodatočne spevnené liatinovými lištami a pripevnené k širokej zárubni. Za pozornosť stojí aj originálny liatinový zámok. Vstup do budovy sa nachádza nad druhou polguľatinou od zeme nad prahom z prírodného kameňa. Sýpka bola postavená na nízkej podmurovke z drveného kameňa.

▶ Stará sýpka, Dubne 2018. Fot. A. Majewska

Kuchyňa

Potrava a jej príprava sú dôležitou súčasťou kultúry, prejavom zložitých spoločenských, zvykových a hospodárskych kontextov globálneho ako aj lokálneho dosahu, ktoré majú vplyv na život ľudí³. Kulinárske dedičstvo opísaných oblastí je založené na jednoduchých a „chudobných“, ako hovoria miestni obyvatelia, jedlách a chutiach z detstva, ktorých hlavnými súčasťami boli a sú zemiaky, hrach, obilie, múka, kapusta a mlieko.

Obyvateľ Muszyny:

Teraz už sa také žury nevaria. Tak ako zákvas na chlieb, taká bola tá múka skvasená a to sa potom varilo. Jedna misa, takzvaná spišská, pretože pochádzala zo Spiša. Jedna misa v strede stola a každý s drevenou lyžicou koľko si stihol nachlípať toľko nachlípal. Chlieb nebol každý deň, chlieb bol len na sviatok a to na veľký. Chudobne žili, veľmi chudobne.

Obyvateľka Wojkovej:

Keď boli zemiaky, to sa neraz trikrát denne jedli. Jedlo to bolo jednoduché. Zemiaky, kapusta, hrach, krúpy.

Obyvateľ Muszyny:

Základnou potravinou bola kapusta. Sud kapusty. Veľkosť suda závisela od veľkosti rodiny. Musel vystačiť na celý rok až do mája, teda bolo v ňom aj šesťsto litrov, aj viac, obrovské sudy.

Veľmi chutné. Mäkučké. Dobré. Kedysi ich robili na svadby. Moja tetka rozprávala, že keď tam bola kdesi u sestry mojej babky, to bola super svadba, pretože boli tie lomnické pirohy. To sa roznieslo po celom Poľsku.

Obyvateľka Szczawnika

Jedným z dôležitých domácich rituálov bolo pečenie chleba v špeciálnej peci na drevo. Obyvatelia s nostalgiou rozprávajú o vôni, ktorá naplňovala celý dom a o výnimočnej chuti, ktorá sa nedá opísať ani zopakovať v podmienkach moderných kuchýň. Obyvateľka Powroźnika o pečeni chleba:

Nás bolo osem a preto rodičia vždy piekli chlieb. Vynikajúci, tá chuť, vôňa ... Ja teraz tiež pečiem, sestra tiež, ale to sa nedá zopakovať. (...) Pec

RECEPT NA LOMNICKÉ PIROHY**Suroviny:**

cesto
dve hrste varených zemiakov
surové zemiaky
dve lyžice pšeničnej múky
oškvarky
soľ

plnka

podľa chute: bryndza / tvarohový syr / mäso
soľ a čierne korenie na dochutenie

spôsob prípravy:

Surové zemiaky nastrúhajte a dôkladne vytlačte vodu. Pridajte dve hrste varených zemiakov a dve lyžice pšeničnej múky. Vymiešajte. Do ruky zoberte trochu cesta. Vypracujte. Pridajte lyžicu tvarohového syra. Zaviňte. Vhodte do vriacej vody. Odcedte a polejte oškvarkami.

bola špeciálna, chlebová. (...) Chlieb sa piekol na lopatách, na kapustných listoch. No úžasné!

Produkty, ktoré sú dnes samozrejmosťou v každej kuchyni, ako sú káva, čaj alebo cukor sa vyrábali podomácky: cukor z repy, káva z praženého žita alebo jačmeňa a čaj z bylín rastúcich neďaleko, lesných jahôd a malín. Z pripravovaných jedál obyvatelia najčastejšie spomínajú: lomnické pirohy, kysnuté koláče, kvaka pečená na ohni, podplamenníky, pirohy kolduny, zemiakové placky s kapustou, žitné krúpy s maslom a mlieko s chlebom.

Domáce liečiteľstvo

Hole, poľany a lúky za dedinami slovensko-poľského pohraničia v okolí Muszyny a Plavča poskytujú, ako preukázali etnografické výskumy, prírodnú lekárňu pre tých obyvateľov, ktorí poznajú bylinky rastúce v ich okolí, poznajú ich liečebné vlastnosti a tradičné receptúry, ktoré od dávnych čias boli a aj sú používané v domácom liečiteľstve. Jeho základom sú ešte

dnes bylinkové čaje zo sušených malín, púpavových kvetov, prvosenok, lipového kvetu, kvetu ľubovníka, materinej dúšky, rebríčka, čakanky, máty, bazy čiernej, šípovej ruže alebo ďateliny. Početné príklady zbierania a používania bylín miestnymi obyvateľmi svedčia o úlohe, ktorú má ešte dnes v domácom liečiteľstve bylinkárstvo, ktoré je súčasťou kultúrneho a vedome pokračujúceho dedičstva po predkoch, ktorí mali o bylinkách rozsiahle vedomosti. Sami obyvatelia zdôrazňujú, že okolité hole sú naozajstnou „prírodnou lekárňou“.

Obyvateľ Dubneho o význame miestnych lúk:

Na lúkach sa zbieralo, pretože tu je pokoj, nie je tu žiaden priemysel, nie sú tu žiadne cesty. Je tu iba cesta na Dubne, čisté územie. Nie je tu také znečistenie, aby sa to usadzovalo na lúkach trávach.

Z domácej lekárnice: CITRÓNOVÁ TINKTÚRA

Na bolesť nôh treba pohár ražnej alebo domácej pálenky, tri citróny a dve lyžice cukru. Všetko vymiešať a musí to tak týždeň stáť, potom sa natierať. Ja si nohy natieram a pomáha to. Obyvateľ Wojkovej

V kuchyni u pani Barbary, Muszyna 2018. Fot. A. Szadkowska ◀

▶ V kuchyni u pani Barbary, Muszyna 2018. Fot. A. Szadkowska

Obyvateľka Szczawnika o rodinnej bylinkárskej tradícii, o tajomstvách zbierania bylín a o príprave čajov:

Sú tam na Magierowke. Tam nie je olovo, pretože autá tam nejazdia. Tam je možné voľne zbierať. Mňa to naučila babka. Babka sa to zasa naučila od svojho deda, ktorý bol bylinkár. Vraj veľmi veľa ľudí vyliečil. (...) Najmä na ženské choroby, dokonca na plodnosť. Najlepšie sa zbiera medzi desiatou a jednou hodinou, pretože vtedy slnko dáva najviac vitamínov. Nadrobno posekám, vynesiem na povalu a suším, pretože na slnku sa nesuší. Neskôr z toho robím čaj. V ľubovníku je všetko vitamín, preto ho nepreplachujem. Tie rastliny rastú na lúkach, nie je v nich nič zlé, čo by mohlo uškodiť.

Z domácej lekárnice: MASŤ Z DIVOZELA

Žlté kvety treba máčať v oleji a nechať v ňom tri dni, potom zliať, precediť, vytlačiť a znova zliať a natierať nohy na kĺboch.

Obyvateľka Szczawnika

Domy a história

Vďaka etnoarcheologickým výskumom sa objavujú už zabudnuté histórie domov a ľudí, ktoré sa často „pretínajú“ práve doma. Predvojnový kapitalizmus, 2. svetová vojna, genocída Židov alebo Akcia „Visla“, to všetko sa zapísalo v hmotnom tkanive domov, ktoré pretrvali dodnes a do pamäti obyvateľov prezentujúcich ich z hľadiska rodinných skúseností.

Dva hlasy – obyvateľky Jastrzębika a obyvateľky Leluchowa – o stave a vzhľade domov po Lemkoch:

Každý dostával taký domček (po vysídlení Lemkov v rámci Akcie Visla). To boli veľmi staré domčeky, drevené. Moji rodičia mi rozprávali, že keď sem prišli, zbierali blato z ulice. Pretože to boli také drevené domčeky postavené z trámov. A môj tато ich upchával. Upchával ich tým blatom, všetko lepil a natieral vápnom ako kedysi. Ľudia sem boli usídlení, dostali prídel a kúsok poľa.

Boli tu tiež zvyšky týchto chyží. Teraz už nepoznať, čo je chyža a čo je dom po rekonštrukcii. Pamätám si drevené ploty, nerovné podľa toho, aká doska sa akurát natrafila a ibíše a slnečnice a tie krásne jazmíny, moje obľúbené, a tie hrnce na týchto plotoch farebné. Naozaj tu bolo krásne, malebne.

Obyvateľka Muszyny o rodinnom domčeku, z ktorého okien jej babka sledovala život židovskej komunity:

Moja babka mala rodinný dom v židovskej štvrti a veľmi veľa mi o tých Židoch rozprávala. Vedľa obchodu Biedronka je taký biely domček, už sa rozpadá. Moja babka sa v ňom narodila. (...) Mala pätnásť rokov, keď vypukla vojna. Mala kamarátku, s ktorou chodila do triedy a ktorá bola dcérou rabína. Bývali na druhej strane ulice. Ten dom už nestojí. Po vojne ľudia nejako preberali tie domy. Alebo domy búrali alebo si ich nechali. (...) Z okien babkinho domu bolo vidno na dvor židovskej školy. Od ulice bola synagoga a zozadu mikva. (...) Ona nevedela, kedy tí Židia zmizli. To bola akcia vykonaná rýchlo a náhle. (...) Dom je asi z roku tisíc osemsto osemdesiateho piateho. Moji prastarí rodičia sa brali v roku tisíc deväťsto prvom, teda približne. Viem z rozprávania, že ako mladí manželia cestovali niekam do Francúzska do práce. Keď prišli, kúpili si od Židov dom. (...) Jednoducho ho ľúbim. Keď ten domček vidím, s hrdosťou o tom rozprávam. Ale ako sa rozpadá! Zozadu je tam diera, pretože keď postavili novú kachľovú pec, nedalo sa dverami a bolo treba urobiť diery do steny. (...) Je naozaj uzučký, pretože tu v strede bola taká sieň, schodíky hore, vchod, kuchyňa a jedna izba. Tu jedno okno, tu dve okná. Malá šopka na drevo a stodola. Babka hovorila, že z tých okien tu videli rôzne oslavy, pretože mali ten dvor na očiach.

► Starý dom v tzv. bývalej židovskej štvrti, Muszyna 2018. Fot. S. Latocha

Domy môžu mať svoje neobyčajné životopisy plné faktov týkajúcich sa ich výstavby, predchádzajúcich obyvateľov, tragédií a takisto „dobrodružstiev“, ktoré prežívajú aj domy. Domy tiež môžu mať svoje mená. Obyvatelka Lopaty poľskej (Łopata Polska) o „Domčeku Kryši“⁴ v Lopate poľskej, ktorý zachránil jej rodinu pred hrôzami vojny:

Môj dedko ten dom postavil ako letný dom, nepredpokladal, akú má pre rodinu dôležitú históriu, pretože nás zachránil pred všetkými nešťastiami vojny. (...) Ja si ten dom veľmi cením. Má pre mňa veľký význam.

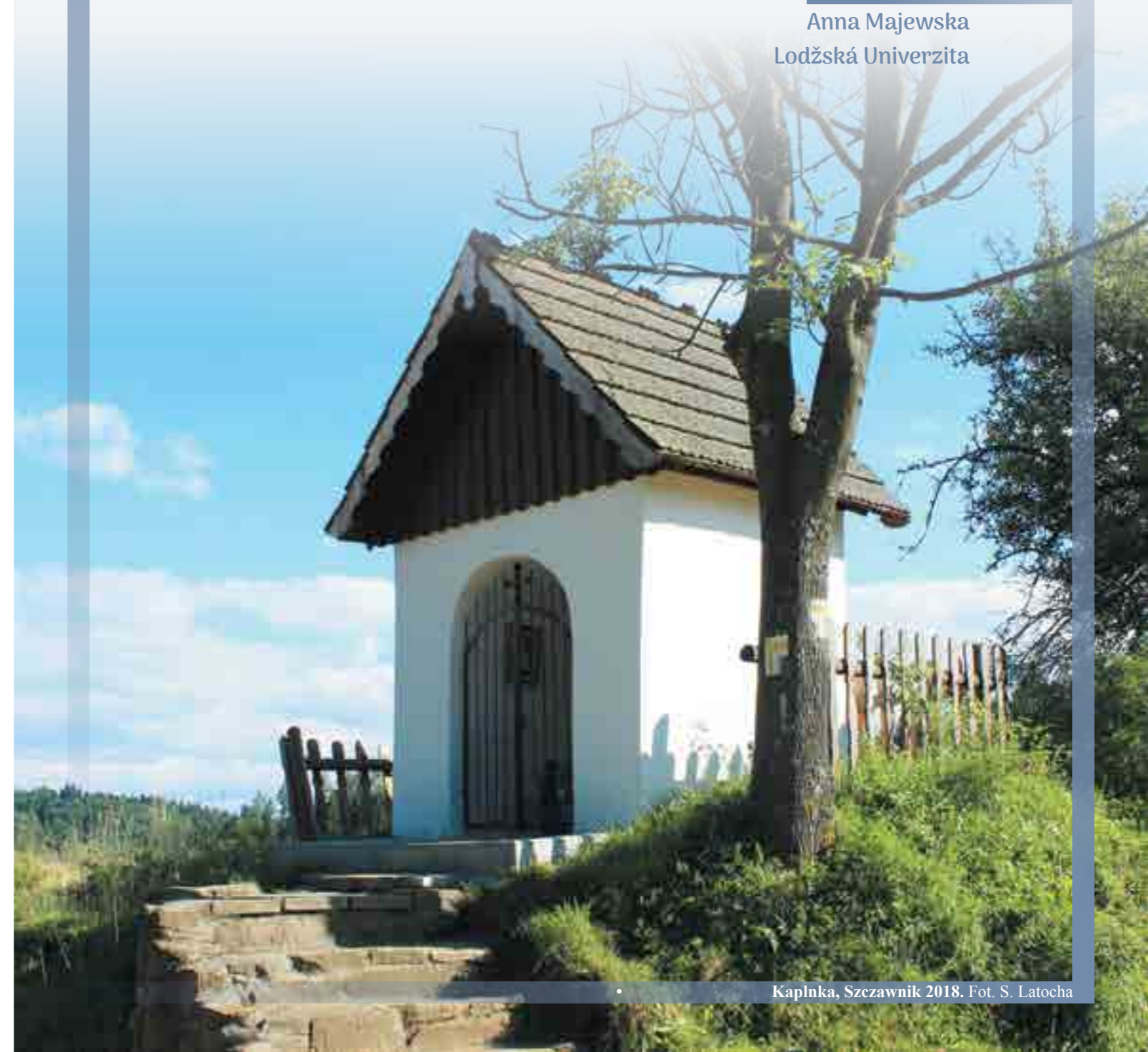
► Domček Kryši, Lopata poľská 2018. Fot. S. Latocha

Prícestné kríže a kaplnky

Priestorové formy a etiologické legendy

Sebastian Latocha
Lodžská Univerzita

Anna Majewska
Lodžská Univerzita

Kaplnka, Szczawnik 2018. Fot. S. Latocha

Prícestné kríže a kaplnky sú imanentnou súčasťou poľskej vidieckej krajiny, zriedkavejšie súčasných miest. „Na dedine ničím tak prirodzeným, že sa ani nepátra po príčinách ich vzniku“, písal Tadeusz Seweryn¹, etnograf a znalec ľudového umenia. Spreádzajú ich nezvyčajné etiologické legendy, odovzdávané z pokolenia na pokolenie, ktoré zvyšujú historickú a symbolickú dôležitosť prícestných krížov a kaplniek, ich silu v kontexte viery a kultúrnu atraktivitu miest, na ktorých stoja. Ich výnimočnosť tvoria: krása priestorovej formy, zvláštne umiestnenie, prejavy viery, s nimi súvisiace zvyky a obrady a práve legendy a príbehy. Tak je to aj v prípade kaplniek a krížov v okolí Muszyny.

Etiologická legenda – legenda vysvetľujúca príčiny javov, vzniku tradícií, zvykov, rituálov a správania sa.

Nie ľudskou rukou zobrazená Panna Mária z Wojkovej

S kaplnkou pochádzajúcou z prelomu 18. a 19. storočia vo Wojkovej je spojená legenda, ktorá dodnes žije medzi obyvateľmi obce, o putovaní v nej umiestnenej sošky Panny Márie, ktorá si sama vybrala miesto svojho stáleho bytia. Kaplnka stojí na mieste, kde sa mala zjaviť Panna Mária. Sošku sa opakovane pokúšali premiestniť za dedinu, na poľsko-slovenskú hranicu (do blízkosti Kráľovej studne), ale po každom takom pokuse sa soška zázračne vrátila do Wojkovej. Jej „spätne putovanie“, podľa veriacich svedčiace o tom, že svätá soška má vlastnú vôľu, je známou a trvalou súčasťou etiologických legiend². Legenda z Wojkovej opakuje ich schému, je súčasťou veľkej témy kresťanskej viery a kultúry. Nemá svoju kanonickú formu; jej ústne podanie je predmetom spontánnych premien. V samej Wojkovej možno počuť rôzne varianty legendy o putovaní sošky. Obyvatelka obce o geografickom pôvode sošky:

„Rozprával to kostolník, že prišla zo Slovenska. (...) Išla som do obchodu s ka-

► Kaplnka s „putujúcou“ Pannou Máriou, Wojkova 2018. Fot. A. Krupa-Lawrynowicz

marátkou a prechádzali sme okolo tej kaplnky, prežehnali sme sa a išli sme ďalej. A tam kostolník, zbožný človek, kričí: „Čo? Aké že ste to katolíčky, do kostola chodíte, ale tu sa nepomodlite?“ (...) Pozeráme sa jedna na druhú, červenáme sa, vošli sme do tej kaplnky, kľačíme a modlíme sa na tých kameňoch. (...) A on nám vtedy porozprával tú historku, že ona prišla zo Slovenska, neskôr išla na Slovensko a znovu sa zo Slovenska vrátila. Nechcela tam byť. Tam je nebolo dobre.“

Obyvatelka Wojkovej o jemných rozdieloch nadprirodzených peregrináciách sošky Panny Márie:

„Pannu Máriu odniesli odtiaľto na hranicu, aby bola tam, akože tam je jej miesto, ale bohužiaľ. Sama sa sem vrátila. Normálne sa vrátila, plávala vo vzduchu. Z hranice, zo Slovenska sem na miesto. Potrebovala tu byť. (...) Tu bola celý čas. Dva razy ju zobrali a ona sa vrátila. Normálne išla cestou, ibaže vo vzduchu. A neskôr už je dali pokoj, že tu je jej miesto.“

► Panna Mária z Wojkovej pred reštaurovaním. Fot. H. Pawlowski

► Socha Panny Márie po odstránení niekoľkých vrstiev súčasných šiat. Vidieť zachované pôvodné šaty Márie, pripevnené ku stojanu kovovými klinčkami. Fot. H. Pawlowski

V roku 2018 socha Panny Márie z Wojkovej bola reštaurovaná. Ukázalo sa, že táto socha je feretron (čo určitým spôsobom vysvetľuje legendy o peregrinácii), pochádzajúci z 18. storočia. Zaujímavým objavom pri reštaurátorských prácach bolo tiež určenie vlasov pôvodne prilepených k hlave sochy ako vlasy ľudské blondavej farby, ktoré boli zopnuté do vrkoča a ovinuté okolo hlavy – pozn. red.

FERETRON- náboženský obraz alebo socha, ktoré sú určené na nosenie napr. počas procesie. Ich podstavec tvorí špeciálna konštrukcia umožňujúca pripevniť k nej tyče – pozn. red.

Zázračnosť sošky Panny Márie z Wojkovej a kaplnky, v ktorej je umiestnená, vychádza okrem iného zo skutočnosti, že jej zobrazenie „nie je ľudským výtvorom“. V kresťanskej kultúre etiologické legendy početných svätých zobrazení popierajú ľudský zásah a ľudskú vôľu v ich pôvode. Legendy sú založené na niekoľkých stálych motívoch, ako je neistý pôvod obrazu (ktorý sa nedá presne určiť), pôvod z Ríma (ako jedného z centier náboženského života kresťanov), nezvyčajné nájdenie (napr. zvieratami), spánok, anjelská pomoc, účasť živlov (zeme, vody a vzduchu) a vegetácie³. Etiologická legenda sošky z Wojkovej od tejto tradície neodbieha: putovanie je svedectvom jej vôle a sily, ľudský faktor jej vzniku vylučuje nadzemská peregrinácia („plávala vo vzduchu“, „išla po ceste, ale vo vzduchu“). Cudzí provenienciu, pôvod z ďaleka, je

► Socha Panny Márie z Wojkovej po reštaurovaní.
Fot. H. Pawlowski

podľa veriacich okolnosť kreujúc silu zobrazenia, ktorú nepochybne naplní Panna Mária z Wojkovej.

Prícestná kaplnka sa nachádza v susedstve adresy Wojkova 13a. Ide o pozemný objekt domčekového typu postavený na pôdoryse podobnom štvorcú. Nemá okná, len jednokrídlové drevené dvere s mriežkou. Sedlová strecha je pokrytá šindľom. Kaplnka má drevené bočné odkvapové žľaby. Vnútri je umiestnený oltár s viacerými votívnymi predmetmi: výklenok v centrálnej časti ukrýva sošku Panny Márie, po bokoch sú umiestnené ikony predstavujúce Svätú Rodinu a Sv. Mikuláša.

Kríž na skale v Szczawniku. Ovládnuť zlú moc, sakralizovať priestor

„Kaplnky a kríže sa stavajú na zvláštnych miestach. Výber nie je nikdy náhodný“ – píše Piotr Kowalski, folklorista a antropológ⁴. V poľskej ľudovej kultúre mali kaplnky a kríže svoje opodstatnenie: na krížnych cestách, na rázcestiach, na začiatku a na konci dediny, v mieste samovraždy, na mohylách, na miestach zjavenia sa Panny Márie, v blízkosti prameňov a studní so zázračnou mocou.

Tragická smrť pod skalou jedného z tunajších obyvateľov, ktorú spomína legenda, akú bolo možné počuť (a v tomto prípade v rôznych variantoch) v Szczawniku, bola príčinou postavenia kríža za dedinou. Stojí v lese na východnej strane poľnej cesty vedúcej na sever od Szczawnika, približne 700 m od dedinskej zástavby. Liatinový kríž natretý striebornou farbou, vysoký približne 1,2 m, stojí na skalnom výstupku (vo výške približne 675 m n. m.). Jeho ramená sú zakončené rastlinnými a kvetovými

► Kríž na skale nad potokom, Szczawnik 2018.
Fot. S. Latocha

motívmi, pri sokli je umiestnený odliatok predstavujúci motív piety (Panna Mária držiaca na kolenách mŕtveho Ježiša Krista). V polovici zvislého ramena je oválny medailón – liatinová tabuľa (pripomínajúca tabule s nápisom na náhrobkoch) s rastlinnou obrubou (brečtanové listy). Na priesečníku ramien je soška Ježiša Krista. Kríž je hore zakončený drevenou strieškou nadväzujúcou na ľudový štýl. Na skale nachádzajúcej sa vedľa možno pozorovať stopy po predchádzajúcich pripevneniach kríža, okrem iného poškodené liatinové časti. Na skalnej stene za krížom je nápis: „JEZU UFAM TOBIE“ (JEŽIŠ, V TEBA VERÍM). Nezvyčajnú, tajomnú a ťažko dostupné umiestnenie kríža vysvetľuje miesta etiologická legenda.

Obyvateľka Szczawnika o príčine postavenia kríža na skale – strašnej moci nedávajúcej ľuďom pokoj:

„Tam nad mostom vpravo hore. To je legenda, že tam kedysi kamene padali a ľudia nemohli prejsť. Ja to tiež to poznám. To bolo kedysi, ľudia hovorili, že ten kríž postavili a že tie kamene prestali padať. (...) Možno tam ísť, možno tam vystúpiť, ale zle sa tam vystupuje, ale niečo v tom bude, pretože ako tu bola, neviem v ktorom roku tu bola taká strašná víchrica, naozaj sa lámal les, búrka, hromy blesky a všetko. A práve tam, ako je ten kríž, z jednej strany a z druhej strany strom nedotknutý. Rástol ako rástol a o pár metrov ďalej bol polámaný. Predsa len tam niečo je.“

Obyvateľ Szczawnika o Lemkovi, ktorý išiel cez les vozom so zapriahnutými volmi:

„Zosunulo sa naňho, to bolo dávno pred vojnou a zavesili ten kríž aby sa nezosúvalo. Kováč z Powroźnika ho vykoval a tam ho zavesili. Je to taká ochrana od Boha. Od Boha zabezpečenie. (...) Tam sú také staré otvory. Tri otvory. Jeden, druhý a dole je tretí. To boli predchádzajúce miesta po tom kríži, pretože sa zosunulo.“

Obyvateľka Szczawnika:

„Z dediny od tých Lemkov tak chodil a zbieral korene na košíky. Prišla búrka a on sa ukryl pod skalou. A vraj sa tam všetko zavalilo. Už sa nevrátil. Strašne

Ked' sa bližiš k lesu, v ktorom rastú staré neobyčajne vysoké stromy, v ktorom tieň vzájomne sa prekrývajúcich vetví vyvoláva dojem, že je to strecha neba – špicatosť stromov, tajomné šero miesta, obdiv z takého hustého nepreniknuteľného tieňa v tebe vyvoláva vieru v božské. A tam, kde sa pod previsnutými skalami mizne vo vnútri hory hlboká jaskyňa nevytvorená ľudskou rukou, ale vyhlbená silou prírody, tvoja duša sa zachveje v pocítení božskej podstaty.

Seneca

plakalo a kamene z hora spúšťalo, nedalo sa tade prejsť. A až tá procesia. Tam sa píše, v ktorom roku ten kríž. Ja som už zabudla. (...) Treba ísť tou hlavnou cestou, minúť dedinu až tam, kde sa domy už končia. Kúsok, ešte tak kilometer. Je tam most a rieka a hneď za tou riekou. To je za dedinou. Tam je dátum a tam sú neraz kvety.“

Geografická poloha kríža na skale za Szczawnikom by mohla znamenať príklad sakralizácie priestorov, v ktorých sa prejavuje nadprirodzená sila: koniec dediny, les, skala. „Skala odhaľuje človekovi niečo“, píše religionista Mircea Eliade, „čo prekračuje krehkosť ľudského spôsobu existencie: absolútny spôsob bytia. Jej vzdor, nehybnosť, proporcie a podivné tvary nie sú ľudské. Dokazujú prítomnosť niečoho, čo fascinuje, desí, pritahuje a hrozí.“⁵⁴ Skala za Szczawnikom, kríž a jeho etiologická legenda sú stelesnením tejto ambivalencie: miesto, podľa obyvateľov hrozné, sa stalo vďaka sakralizácii (postavením kríža) miestom bezpečným (ochrana pred živlami).

Iným príkladom sakralizácie priestoru a skrotenia démonickej sily je kríž pri ul. Grunwaldzkej v Muszynie. Obyvateľka Muszyny:

Na Grunwaldzkej je taký kríž, tam je záchytný prameň vody Grunwald. Teraz to tam vyzerá celkom dobre, ale nedávno to bolo naozaj ponuré miesto, nabádalo teda k takým históriám, pretože voda bola hneď pod tým krížom a miesto nebolo vôbec osvetlené. (...) Je to dávno, čo ktosi videl, ako nejaká dáma v čiernom sa tam modlila a taký divný vietor vial od koľajníc a späť, trikrát bolo plač dieťaťa počuť, že ona o dieťa prišla, že akýsi duch.“

► Kríž na Grunwaldzkej ulici, Muszyna 2018. Fot. S. Latocha

Od histórie k legende

V poľskej ľudovej tradícii sa prícestné kríže a kaplnky stavali z mnohých dôvodov: ako poďakovanie Pánu Bohu za milosť, za ochranu pred živelnými katastrofami, chorobami a hladom, zo zbožnosti, symbolicky ako vymedzenie hraníc medzi svetom svojím a cudzím, ako pokánie, ako pripomenutie zjavenia Panny Márie alebo ako označenie miesta smrti, popravy a pod. Početné kaplnky a kríže v krajine okolo Muszyny majú práve taký pôvod. Niektoré z nich sú stopou histórie, pričom etiologické legendy uchovávajú pozostatky historickej pravdy. Preberajú formu rozprávání obsahujúcich omrvinky skutočnosti, napr. mená, tituly, miestne názvy navádzajúce na fakty.

Prechádzajúc popri nich stojí za to sa na chvíľu zastaviť a z nápisov na nich sa oboznámiť s trochou histórie miestneho významu. Môže to byť iba kombinácia číslíc lakonicky informujúca o roku založenia, môže to byť prosba o modlitbu

a možno len informácia o historickom fakte, ktorý sa stal dôvodom pre postavenie kríža alebo kaplnky. Všetko to, čo sa z týchto nápisov nedozvieme, sa mohlo uložiť v ľudskej pamäti, pamäti obyvateľov, v rodinách ktorých sa etiologické legendy odovzdávajú z pokolenia na pokolenie. Nejde v nich o kronikársku presnosť. Dôležitá je viera v pravdivosť týchto príbehov, ktorá dodáva prícestným krížom a kaplnkám nezvyčajnú moc. Nápis na nich sú neoceniteľným historickým zdrojom a aj legendy, ktoré možno počuť v okolí Muszyny rozprávajú menej presne alebo presnejšie o historických postavách, kráľoch, kráľovných, vojsku...

V Powroźniku a Wojkovej možno počuť o legendárnom stretnutí kráľov na mieste, ktoré dnes tvorí hranicu medzi Poľskom a Slovenskom, pri Kráľovej studni, ktorá svoj názov získala práve vďaka tomuto stretnutiu. Obyvatelka Powroźnika:

„Je tu studňa. To práve tam sa dávno tomu stretli kráľi Uhorska, Poľska a Čiech, a tam pili víno, a pili tú vodu.“

Dnes pri studni stojí kaplnka na stĺpe so soškou Panny Márie. Práve tu mala stáť (bezvýsledne) putujúca soška z Wojkovej. Susedstvo kaplnky a studne (prameňa) je prejavom všeobecnej christianizácie predkresťanského kultu vody. „Pramene a rieky,“ písal Mircea Eliade, „predstavujú silu, život a večnosť.“ Kráľova studňa podľa obyvateľov lieči a prítomnosť kaplnky zdôrazňuje, že voda zo studne nelieči samo od seba. Panna Mária jej dáva tú čarovnú moc.

Väčšina rozprávání súvisiacich s kaplnkami vychádza z nepravdivých motívov a ich obsahom sú nadprirodzené javy. Keby sa však v celom Poľsku vykonali podrobné výskumy a pozbierali všetky rozprávania, ktoré ľudia poopriadali okolo kaplniek, bolo by v najhoršom prípade možné z nich dať dohromady obrysy poľskej histórie.
T. Seweryn⁶

Obyvatelka Wojkovej o nezvyčajnej vlastnosti vody pochádzajúcej z Kráľovej studne:

„Je tam soška. Slováci ju priniesli. Ja tam chodím a nosím tam kvety. (...) Tam sa stretli kráľi Uhorska, Čiech a Poľska. Dokonca sú tam tí kráľi aj vystrúhani a je to tam napísané. (...) Je tam prameň. Má moc uzdravovať. Je tam dole. Kto ide, ten sa napije a naberie si. Žije tu jeden pilčík, môj známy z Mochnaczky, ktorí hovorí, že raz tu v lese strom pilil a tak sa zle cítil, že nevedel čo s ním je. Hovorí, že sa tam z prameňa ide vody napíť. Napil sa vody, poumýval sa, posedel desať minút a už bol z neho iný chlap. Išiel ďalej píliť. A hovorí, že verí.“

Obyvatel Wojkovej si s Kráľovou studňou vybavuje inú legendárnu postavu:

„Tu v takej doline je malý prameň. Počul som, že kráľovná Saba hodila do studne prsteň na znamenie, že tadeto prechádzala. A ona je taká slávna, ale žiaľ nie všetci opakujú tento starý príbeh, a preto niektorí nevedia.“

V Powroźniku sa z úst do úst rozpráva z pokolenia na pokolenie príbeh v ktorom sa objavuje Čierna mláka – nevelké lesné jazierko, tmavá a ponurá tóna. Chýba tam kríž alebo kaplnka, ale s týmto miestom je spojený farbistý príbeh, ktorý si zaslúži pozornosť. Obyvatelka Powroźnika o Čiernej mláke:

„Vraj pri tej Čiernej mláke, keď tam chlapi stínali strom, spadli do tej vody, bolo to jazero. (...) Išiel tade chlapík, ťahal ten strom a utopil sa spolu s koňmi. No a neskôr vychádzali takzvané rusalky, akési také čarodejnice, boli tri. Dokonca taká pani, ktorá maľovala obrazy, namaľovala tie tri rusalky vychádzajúce z mláky. Vraj tam malo strašiť. (...) To bolo určite v šestnástom alebo sedemástom storočí.“

► Kaplnka v blízkosti Kráľovej studne na poľsko-slovenskom pohraničí, Wojkova 2018. Fot. S. Latocha

Inú verziu príbehu o jazierku Čierna mláka rozpráva obyvateľka Powroźnika:

J., Existuje legenda, ktorú vždy hovoríme deťom o jazierku Čierna mláka. (...) Išla kráľovná, samozrejme na krásnom voze s koňmi a boli tam také močiare, mokrade a také jazierko či čo a tam ten kočiš spadol. (...) Nie zbojníci, to my už si tak pridávame, že zbojníci. Jedni hovoria tak, druhí inak. Jedni hovoria, že mu koleso odpadlo a že sa koč s kráľovnou prevrátil a ona spadla do toho jazierka a tam to všetko začalo bublať a bublať. Iní hovoria, že ich napadli akýsi zbojníci, ale ja tomu neverím. (...) Ale pravda, že vždy tam straší. Hovoria, že tam straší a že to tam bublalo. (...) Že ona tam možno v noci spieva.“

Zase ohlasom na prítomnosť vojska v okolí Szczawnika je etiológická legenda o pozemnej kaplnke domčekového typu nachádzajúcej sa nad dedinou severozápadným smerom, na území dnes už neexistujúcich osád Czerteze a Szczoby, ktorá viac informácií skrýva ako poskytuje. Obyvateľka Szczawnika:

„A to sa tiež odovzdávalo, že ako sa ide na Szczoby je za cintorínom kaplnka a nejde sa dolu, ale od kaplnky napravo hore sa ide a tam je kaplnka. Je taká legenda, že tam akési vojsko táborilo a potom sa to prepadlo. Dlhý čas bolo počuť kone. Vojsko z čias, kedy sa ešte jazdilo na koňoch. (...) Všetko to je legenda. Tú kaplnku postavili. (...) Vyjde sa na takú lúku, tam kde sa kedysi ovce pásli boli domy Lemkov. A práve tam je tá kaplnka. Ľudia rozprávajú, že práve tak to bolo, tak sa to odovzdalo od deda pradeda.“

Aké vojsko? Prečo tam bolo? Prečo sa prepadlo pod zem? To, čo neodovzdáva legenda musí zostať tajomstvom...

„Mohli by sme povedľa tej kaplnky aj tej legendy prejsť bez pozastavenia, ani by sme nevedeli, že existujú. Sú medzi nami ľudia, ktorí si necenia každodennú krásu našej krajiny.“

W. Zin⁸

Kaplnka na území bývalých osád Czerteže a Szczoby, 2018. Fot. P. Kowalczyk

V kúpeľoch

Časopriestory práce a odpočinku

Paulina Kowalczyk
Lodžská Univerzita

Olgierd Ławrynowicz
Lodžská Univerzita

Obec Muszyna má výnimočné vlastivedné a turistické hodnoty. Vďaka objaveným prírodným zdrojom liečebných minerálnych vôd začali už v druhej polovici 19. storočia vznikať v okolí rekreačné domy a sanatóriá špecializujúce sa na kúpeľnú liečbu. Každý rok navštevujú Žegiestow a Muszynu davy kúpeľných hostí. Veľa miestnych obyvateľov sa zaoberalo a zaoberá prevádzkovaním penziónov, bolo a je zaangažovaných do rozvoja kúpeľov.

Každodenný život

Prázdninové výlety do kúpeľov sa v poľskej spoločnosti stali populárne v polovici 19. storočia. Vzrastajúci záujem o minerálne vody spôsobili v tomto čase rýchlo sa rozvíjajúce prírodné a lekárske vedy, ktorých predstavitelia na základe čoraz presnejších výskumov poukazovali na účinnosť hydroterapie pri liečbe rôznych ochorení. Spočiatku poľskí kúpeľní hostia cestovali do módnych zahraničných „badov“, ktoré zaručovali svojim klientom veľký komfort a vysokú kvalitu služieb. Pre návštevníkov boli rozhodujúce aj prestíž daného miesta a postavenie, aké mali kúpele vo vyšších kruhoch a tiež atraktivita spoločenského života, ktorý znamenal spestrenie pobytu v kúpeľoch. Dobeňúť európske kúpele sa pokúsili nevelké poľské mestečká a dedinky, v ktorých boli objavené liečebné pramene. Aby vytvorili podmienky umožňujúce vykonávať liečebne procedúry a dosiahli plánované ciele, prispôbovali svoju dovedajšiu infraštruktúru. Navyše zatriktívni odpočinok a poskytovali zábavu, aby vyhověli očakávaniam najnáročnejších hostí a aby pri tej príležitosti pritiahli čo najväčší počet kúpeľných hostí.

V dvadsaťročnom medzivojnovom období moderná legislatíva spojená s pracovným časom, platené dovolenky, zavedenie štátneho zdravotníctva a rozvoj dopravných prostriedkov umožnili rekreačné dovolenky čoraz väčšej skupine osôb¹. Rozkvitela kúpeľná kultúra, ktorú tvorili ľudia – zaslúžilé osobnosti, ktoré prispeli k vzniku a plynulému chodu kúpeľných miest, vynikajúci odborníci z oblasti balneológie podporujúci svojou autoritou renomé jednotlivých kúpeľov, známe osobnosti zo sveta kultúry, umenia alebo politiky, ktorých menami boli pomenovávané liečebné pramene².

Práca a odpočinok v kúpeľoch

Rozprávania o kúpeľoch v Žegiestowe alebo Muszyne sa zameriavajú na momenty, v ktorých sa rozvíjali najdynamickejšie. Obyvatelia sú hrdí na hodnoty svojich obcí, silne sa identifikujú s miestom, poznajú históriu vzniku, vzostupov a pádov kúpeľov, liečebné vlastnosti minerálnych vôd.

O vzniku kúpeľov v Žegiestowe rozpráva pán Henryk z Žegiestowa (Poľsko): „V roku tisíc osemsto štyridsiatom šiestom vnikli kúpele. Od miestnych sedliakov bolo odkúpené územie s prameňom Maryja, ktoré u Lemkov zmierňovalo bolesti brucha po kapuste. To bola perla kúpeľov vyše sto päťdesiat rokov. Nezničila ho prvá vojna, druhá vojna. A v roku tisíc osemsto osemdesiatom šiestom bola postavená železnica. To pohlo kúpeľmi, pohlo dedinou a pohlo všetkým. Život dediny bol vždy spojený s životom kúpeľov.“

Na stanici v Žegiestowe Zdroji; 4. júla 2017.
Fot. O. Lawrynowicz

Rekreatant v Kúpeľnom dome v Žegiestowe;
z arch. A. a S. Sowu

Obyvatelia zdôrazňujú, že vznik kúpeľov v Žegiestowe a Muszyne pozitívne ovplyvnil rozvoj dediny. Vďaka kúpeľom ľudia, ktorí doposiaľ žili v biede a živili sa len hospodárením, mali príležitosť zlepšiť si svoju materiálnu situáciu. Rekreačné domy a sanatóriá vznikajúce v kúpeľoch poskytli prácu obyvateľom okolitých dedín, rovnako pred vojnou ako aj po vojne.

Predvojnové časy spomína pán Henryk z Žegiestowa (Poľsko): „*Lemkovia mohli predávať svoje produkty, syry. Takmer všetko sa liečilo kyslým mliekom, žinčicou od kráv, syrmi liečili, kúpeľmi v Poprade, ktorý bol krištáľovo čistý.*“

Sedemdesiate a osemdesiate roky 20. storočia v Muszynie a v Zlockom opisuje pani Zofia z Muszyny (Poľsko), ktorá vyše tridsať rokov pracovala v tamajších rekreačných domoch: „*Pracovalo sa veľmi dobre. Ľudí bolo veľmi veľa, pretože vtedy bol Fond pracovnej rekreácie [...]. Bolo to tak, že ľudia sa už jednoducho nezmestili. Okrem toho prichádzali tiež turisti, ktorí nocovali pod stanmi alebo na súkromí a stravovali sa v rekreačných domoch. Ja som pracovala v Metalowci v Zlockom, potom v Kolejarzi. Boli také dni, že sa vydávalo viac ako štyristo obedov denne. Jedáleň mala tristo dvadsať miest a pracovala na dve zmeny.*“

O tom, koľko bolo veľa turistov, pre ktorých sa pripravovalo jedlo nielen v rekreačných strediskách, ale aj v súkromných domoch rozpráva pani Lucja z Muszyny (Poľsko): „*Moja mama v lete varila pre rekreantov doma. Taká bola vtedy móda, že keď boli také možnosti, to sa vydávali obedy, pretože ľudia bolo veľmi veľa. Prichádzali na rekreáciu, nenachádzali ubytovanie v rekreačných domoch, preto hľadali pohostinstvo u miestnych. Často sa stávalo, že rodina spala niekde na slame, pretože rekreanti boli v dome a zaberali izby.*“

Pani Anna z Žegiestowa (Poľsko) spomína: „*V takom jednom rekreačnom dome bývalo až tristo kúpeľných hostí. Čo tu bolo pracovníkov! Aj lekári boli, a rehabilitační pracovníci, zubári, boli procedúry. Liečila sa pečeň, obličky, srdce. Môj muž tam pracoval. Spočiatku ako inštalatér a neskôr bol prijatý do kotolne. Do práce dochádzali až z Nového Sonča. A kto bol z ďaleka, dostal byt.*“

Pani Hanna z Lopaty Poľskej (Poľsko) pridáva: „*Pracovníci tu boli väčšinou miestni. Kuchárov privážali, pretože kuchár to je dôležitá funkcia v kúpeľoch, ale napríklad všetky upratovačky boli odtiaľ. Všetci boli spokojní, mali prácu.*“

„*Veľmi veľa domov bolo. Bol predsa Fond pracovnej rekreácie a mal tu svoje strediská. Tak ako v celom Poľsku, rovnako aj u nás v Muszynie. Boli strediská, ľudia v nich pracovali a z toho žili, pretože priemysel tu predsa nie je žiaden. Prichádzali prevažne rodiny na prázdniny, zatiaľ čo na jeseň a jar tu bolo veľmi veľa škôl, školskej mládeže a študentov. Domy boli v prevádzke celý rok. Nebola žiadna prestávka.*“ hovorí pani Zofia z Muszyny (Poľsko).

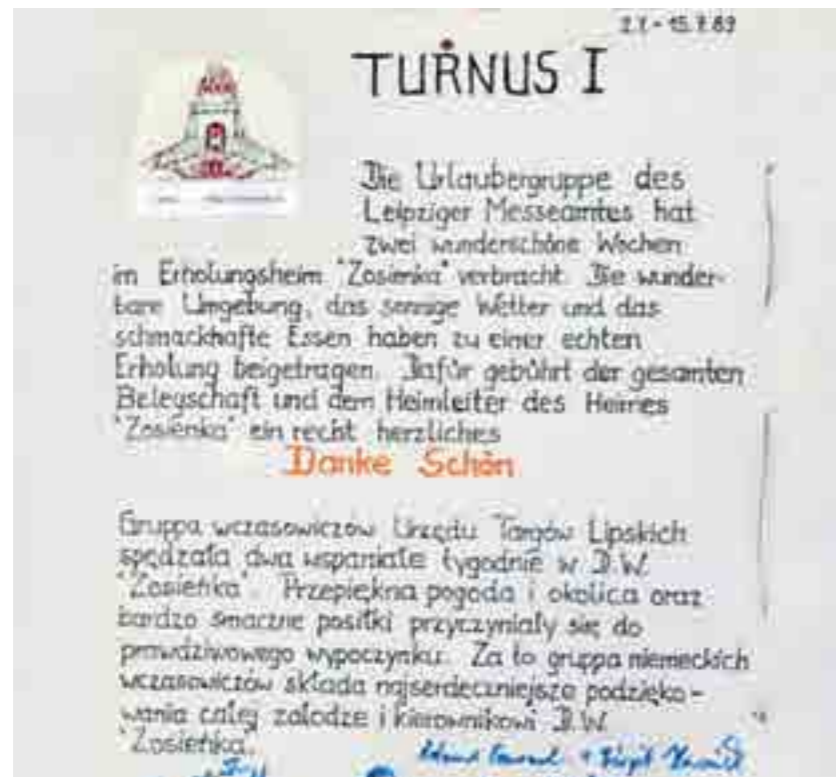
Kúpeľní hostia v Žegiestowe. Medzivojnové dvadsaťročie; z arch. H. Maciejewskiej

„*veľmi pekná. Plážovalo sa neďaleko rekreačného domu Rydz. Stredisko Wanda malo viac-menej sto lôžok, Wiktor mal štyristo, čiže na prázdninách v Lopate Poľskej bolo nejakých päťsto – šesťsto osôb! A v celom Žegiestowe sa denne zdržiavalo až tisíc päťsto kúpeľných hostí! Vtedy neboli bazény, preto sa všetci kúpali v rieke. Rieka vtedy bola základ.*“

„*Aké kúpele boli v Žegiestowe! Bola vybudovaná kamenná promenáda, bola zriadená pláž a tam si ľudia ležali. Vstupovali do Popradu, sadali si a mali vodné masáže. Samo od seba sa masirovalo, chrbát a aj spredu.*“ spomína pani Hanna z Lopaty Poľskej (Poľsko). Pani Hanna uvádza informácie o prameni Anna v Žegiestowe: „*Tú vodu ľudia prichádzali piť aby si liečili anémiu. V dnešných časoch už sú nejaké pastilky a tu sa vtedy pila voda. A tá Anna má ešte jednu takú charakteristickú vlastnosť. Keď sa má zmeniť počasie, treba sa ísť napiť Anny, pretože ak má pršať, Anna sa stáva taká,*

Kúpeľní hostia v Žegiestowe. Medzivojnové dvadsaťročie; z arch. H. Maciejewskiej

► Strana z knihy hostí rekreačných domov v Žegiestowe; z arch. J. Farona

ako to povedať..., má málo plynu, menej plynu a je taká zakalená a chuťovo je taká trochu horšia. Zatiaľ čo keď je pekné počasie, Anna vyráža ako šialená, buble a má výbornú chuť.“

Do každodenného života kúpeľov sa zapísali nielen povinnosti, ktoré museli plniť pracovníci, nielen príbehy rekonvalescencie kúpeľných hostí, ale aj intenzívny spoločenský život.

„Moja mama pracovala na recepcii dosť dlho,“ hovorí pani Jozefa z Lopaty Poľskej (Poľsko), „a takúto historku spomínala. Prichádzalo sem veľa baníkov, pretože to bolo hlavne banícke sanatórium. Boli tu baníci ale boli aj námorníci, vo Warszawianke boli vojaci, takže to bola taká spoločenská smotánka. Na tancovačkách boli davy. Predstavte si prosím, že taký baník ťažko pracuje pod zemou a neskôr príde sem... Vtedy neboli telefóny, bola iba jedna ústredňa na recepcii. Recepčné chodili, hľadali a volali kúpeľných hostí k telefónu. Bol tu taký štajger, ktorému vyvolávala žena. Niekedy sa jej s mužom porozprávať podarilo, inokedy nepodarilo. Moja mama mu povedala, že mu žena volala a že on tu stále nie je a že ona nevie, čo jej má tej žene hovoriť. A ten pán si chodil kultúrne slušne zatancovať. Nakoniec už mama nemala argumenty a jeho žene povedala: „Išiel do kostola“, pretože bola nedeľa. A jeho žena na to: „Ako si to predstavujete? Môj muž je ateista, do kostola nechodí!“

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia boli problémy so zásobovaním. Pani Zofia z Muszyny (Poľsko) spomína: *„Za Poľskej ľudovej republiky rekreanti po príchode odovzdávali potravinové listky. V každom rekreačnom dome bol zásobovač, ktorý išiel k mäsiarovi, odovzdával tie listky a nakupoval.“*

Pán Jozef z Milika (Poľsko) hovorí: *„Nedalo sa poskladať jedálny lístok na celý týždeň. Teraz môže vedúca naplánovať jedálny lístok celý turnus, pokojne! A vtedy sa nevedelo, čo bude pozajtra. Spiecky sme zabíjali ráno, aby boli na obed. [...] Kedysi k nám prišiel rekreant, ktorý mal roľnícke hospodárstvo a teda nemal listky. Čo spravil? Priniesol kačicu, sliepku a do mojej kancelárie s nimi. Vzal som, pretože to bola príležitosť. A čo on by s ňou spravil, keď pobyt mal rezervovaný na dvadsaťjeden dní? Predsa sa nebude vracat'. Také vtedy boli časy...“*

Sociálno-hospodárske zmeny a zmena zriadenia zmenili smer rozvoja kúpeľov. Dnes, mimo pretrvávajúceho úsilia o prinavrátanie niekdajšieho lesku niektorým rekreačným domom a sanatóriám, v miestnej krajine vznikajú tiež súkromné penzióny a agroturistiky.

Žegiestow Zdroj – revitalizácia dávnej slávy

Hoci sa v okolí Muszyny a Plavča nachádza veľa verejne dostupných prameňov, je vďaka svojim kúpeľným aktivitám najznámejší Žegiestow Zdroj, osada dediny Žegiestow, malebne umiestnená medzi horami a Popradom. Miestom priťahujúcim pozornosť je Nový kúpeľný dom v Žegiestowe, nachádzajúci sa v ústí výmoľa tzv. Szczawného Potoka, klesajúceho smerom k rieke Poprad. Objekt bol postavený v rokoch 1927 – 1929 podľa projektu prof. Adolfa Szyszko-Bohusza, ktorý vyhral súťaž vypísanú spoločnosťou Žegiestow-Zdroj, riadenou Jędrzejom Krukierkom. Kúpeľný dom bol jednou zo štyroch veľkých investícií medzivojnového obdobia v Žegiestowe, zrealizovaných vďaka angažovanosti poľského štátu a poľských korporácií. Súčasne totiž pri ceste vznikli dva penzióny navrhnuté A. Szyszko-Bohuszom: Warszawianka a Swiatowid a hotel Wiktor, postavený na objednávku Malopoľského družstva naftárskych úradníkov pri ohybe Popradu v Lopate Poľskej (Łopata Polska) podľa projektu prof. Jana Bagienského a Zbigniewa Wardzalu³. Všetky tieto objekty dodnes vyvolávajú obdiv vďaka svojej dôsledne zrealizovanej modernistickej forme ako aj vďaka umiestneniu v prostredí horskej doliny, čo bolo pre projekt veľkou inžinierskou a logistickou výzvou. Dnes je ich predvojnová sláva obnovovaná vďaka reštaurátorskej starostlivosti a investíciám nového majiteľa, firme Cechini.

Kúpeľný dom v Żegiestowe. Medzivojnové dvadsaťročie;
z arch. H. Maciejewskiej

V lete roku 2018 prešiel Kúpeľný dom úvodnou fázou reštaurátorských prác, ktorá zastavila dlhé roky ničenia a devastácie objektu, ktorý bol nepoužívaný od roku 2002⁴. Komplex kúpeľných budov už bol ruinou a v archeologických kategóriách už mohol byť považovaný za architektonický rozklad, ktorý však vďaka svojej rozlohe a veľkosti pripomínal pamiatky veľkých mestských starovekých centier stredomorských civilizácií. Paradoxne, vďaka tomu, že dlhé roky nebol tento objekt invazívne rekonštruovaný, zostala zachovaná jeho pôvodná, predvojnová a povojnová funkčná štruktúra. Hlavná štvorpodlažná budova, postavená z tehly a armovaných betónových panelov, tvorila časť rozľahlého kúpeľného komplexu, ktorý ešte doplňovala kotolňa, pijáreň minerálnej vody a technické a hospodárske budovy. Vyznačuje sa 15-osovou fasádou a terasou rozprestierajúcou sa na druhom podlaží. V strednej osi čelnej steny má fasáda formu konkávneho polkruhu. Na časti strechy z čelnej strany sú viditeľné priečne trámy s liatinovým nápisom: „SANATORIUM DOM ZDROJOWY“.

Pred budovou sa nachádza nájazd s centrálnym námestíčkom, čiže bývalou promenádou a fontánou. Vedľa nájazdu k budove, na južnej strane, sa nachádzajú zvyšky bývalej koncertnej mušle. Na severnej a južnej strane sa nachádzajú prechádzkové trasy vytýčené na svahoch uzatvárajúcich výmoľ. Dodnes sa zachovalo zopár prvkov tvoriacich pôvodnú časť priestorového

Promenáda v Żegiestowe. Pohľad od Kúpeľného domu. Medzivojnové dvadsaťročie;
z arch. H. Maciejewskiej

Na terase Kúpeľného domu. Medzivojnové dvadsaťročie;
z arch. H. Maciejewskiej

Budova bývalej pijárne vody
Kúpeľného domu v Żegiestowe.
Fot. A. Majewska

usporiadania kúpeľnej promenády: nefunkčná fontána, časť stĺpov obklopujúcich námestíčko, koncertná mušľa, čiastočné usporiadanie trávnej plochy. Všetko čo sa dochovalo však umožňuje vyvolať predstavu, v ktorej oživa niekdajšia nádhera objektu, navštevovaného kúpeľnými hosťami, ktorí tu absolvovali liečebné procedúry a zabávali sa na usporadúvaných koncertoch a tanečných zábavách. Všadeprítomné obnovovacie práce v Żegiestowe Zdroji sú predzvesťou nového života tohto aj ostatných stredísk a prísľubom nového času prosperity.

Nový Kúpeľný dom v Żegiestowe. Fot. O. Lawrynowicz

Tabuľa pripomínajúca čas výstavby Kúpeľného domu v Żegiestowe. Fot. O. Lawrynowicz

Pamäť a história v miestnej krajine. Kontexty

- ¹ Program / program: Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020; zdroj spolufinancovania: Európsky fond regionálneho rozvoja; vedúci partner: Mesto a kúpeľná obec Muszyna (PL); partner: Obec Plaveč (SK).
- ² Z. Kobyliński, *Etnoarcheológia*, [v:] *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Poznań 2012, s. 721.
- ³ Porovnaj: Z. Kobyliński, *Badania etnoarcheologiczne a nomotetyzacja archeologii*, „Archeologia Polski”, zv. 26, 1981, s. 7–47; N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge 2001.
- ⁴ Pozri: A. I. Zalewska, *Archeologia czasów współczesnych w Polsce. Tu i teraz*, [v:] *Archeologia współczesności. Pierwszy Kongres Archeologii Polskiej*, zv. 1, red. A. I. Zalewska, Varšava 2016, s. 21–39.
- ⁵ Pozri o.i.: Ł. Smyrski, *Między władzą spojrzenia a praktyką. Antropologia krajobrazu*, Varšava 2018; E. Hirsch, *Landscape. Between Place and Space*, [v:] *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space*, red. E. Hirsch, M. O’Hanlon, Oxford 1995, s. 1-30.
- ⁶ W. J.T. Mitchell, *Introduction*, [v:] *Landscape and Power*, red. W.J.T. Mitchell, Chicago 2002, s. 2.
- ⁷ W.J.T. Mitchell, op. cit., s. 1-2.
- ⁸ T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004.
- ⁹ K. Schlögel, *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*, Poznań 2009, s. 283.
- ¹⁰ E. Klekot, *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: archeologia pojęć*, „Ochrona Zabytków”, č. 1, 2014, s. 31.
- ¹¹ Ch. N. Matthews, *The idea of the site: history, heritage, and locality in community archaeology* [v:] *Landscape under pressure. Theory and practice of cultural heritage research and preservation*, red. L.R. Lozny, New York 2006, s. 75-95.

Spolu a samostatne. Príbehy zo života na poľsko-slovenskom pohraničí

- ¹ P. Kowalski, *Granica. Próba uporządkowania kategorii antropologicznych*, [v:] *Pogranicze jako problem kultury*, red. T. Smolińska, Opole 1994, s. 150.
- ² J. S. Bystroń, *Tematy, które mi odradzano. Pisma etnograficzne rozproszone*, Varšava 1980, s. 224.
- ³ S. Czarnowski, *Podział przestrzeni i jej rozgraniczenie w religii i magii*, [v:] ten isty, *Dziela*, zv. 3, PWN, Varšava 1956, s. 221–236.
- ⁴ P. Tysza, *Postrzeżenie granicy w średniowieczu*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1995, č. 1, s. 105–117.
- ⁵ P. Kowalski, *Granica. Próba uporządkowania kategorii antropologicznych*, [v:] *Pogranicze jako problem kultury*, red. T. Smolińska, Opole 1994, s. 143.
- ⁶ Pozri napr. M. Barwiński, *Pogranicze w ujęciu geograficzno-socjologicznym – zarys problematyki*. „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 2002, zv. 4, s. 11–23; *Polskie pogranicza w procesie przemian*, red. Z. Kurcz, Wrocław 2008.

Osobności. O zasłużonych, angażowanych a obyczajnych Pudołach

- ¹ Pozri M. S. Szczepański, *Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych*, [v:] *Badania nad tożsamością regionalną*, red. A. Matczak, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Łódź-Ciechanów 1999, s. 13.
- ² Pozri Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 2011, č. 1, s. 435–458; E. Hajduk, *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Varšava 2001, s. 20 a nasl.; H. Muszyński, *Ideal i cel wychowania*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Varšava 1972, s. 37-39.
- ³ Pozri [Redakčný text], *Waldemar Serwiński. Pożegnanie przyjaciela*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 2010, s. 151.
- ⁴ Pozri I. Gass, *Z Muszyny w świat i z powrotem. O Franciszku (Franku) Kmiotowiczu*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 2009, s. 173-176; A. Kmiotowicz-Synowiec, *Na lekcjach matematyki opowiadał o... historii Muszyny. Pamięci Wita Kmiotowicza*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 2015, s. 156-357.
- ⁵ T. Kulak, *O książkach z historii regionalnej (Uwagi o współczesnym piśmiennictwie regionalistycznym w aspekcie historycznym)*, [v:] *Historia w ruchu regionalnym*, pod vedením T. Kłoska a kol., Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Wrocław 2001, s. 83-84.

- ⁶ A. J. Omelaniuk, *Więzi rodzinne i lokalne oraz formy ich tworzenia*, [v:] *Regionalizm w Polsce na przełomie tysiącleci. Wybrane artykuły, wypowiedzi, fragmenty referatów, przemówień i tekstów niepublikowanych*, Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Wrocław – Gorzów Wielkopolski 2002, s. 103-104.
- ⁷ Pozri B. Witowski, *Michał Witowski. Wspomnienie o ojcu*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 1999, s. 142-145.
- ⁸ Pozri R. Kruk, *Doktor Seweryn Mściwujewski. Lekarz zasłużony dla Muszyny. Wspomnienie w siedemdziesiąt rocznicę śmierci*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 2014, s. 195-202.
- ⁹ Pozri E. Waśniowska, *W glinie zakłęte*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 1996, s. 80-81.
- ¹⁰ Pozri B. Bałuc, *Po „państwie muszyńskim” śladami Jerzego Harasymowicza i jego poezji*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 2014, s. 87-109; A. Ziemianin, *Muszyńskie ślady Jerzego Harasymowicza*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 2000, s. 63-66.
- ¹¹ Pozri E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, wyd. 2, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005, s. 68-128.
- ¹² A. Ziemianin, *Rycynus Złotnik*, „Almanach Muszyny”, Muszyna 1997, s. 96-97.
- ¹³ Pozri P. Mazur, *UPA na Łemkowszczyźnie, Łemkowie w UPA*, „Wojny i Konflikty. Przeszłość – Teraźniejszość – Przyszłość”, č. 1, 2016, s. 75.

Lemkovia, Židia, Taliani. Rozprávania a stopy

- ¹ Pozri *Genius loci. Studia o człowieku w przestrzeni*, red. J. Gutorow, T. Sławek, Katowice 2007.
- ² Pozri napr. N. Duncan, J. Duncan, *Doing Landscape Interpretation*, [v:] *The SAGE Handbook of Qualitative Geography*, eds. D. DeLyser, S. Herbert, S. Aitkin, M.A. Crang, L. McDowell, CA, Los Angeles, 2010, s. 225–247; A. Bałajewski, *Miasto – palimpsest*, [v:] *Miejsce rzeczywiste, miejsce wyobrażone. Studia nad kategorią miejsca w przestrzeni kultury*, red. M. Kitowska-Lysiak, E. Wolicka, Lublin 1999, s. 317–338.
- ³ Zdedenú pamäť označujú odborníci ako „postpamäť”. Pozri K. Kaniowska, *„Memoria” i „postpamięć” a antropologiczne badanie wspólnoty*, [v:] *Codzienne i niecodzienne. O wspólnotowości w realiach dzisiejszej Łodzi*, red. G.E. Karpińska, Łódź 2004, s. 9–28.
- ⁴ Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 8 XXIV (4266): Bartfeld und Muszyna; Archiv map Vojenského geografického ústavu (za: igrek.amzp.pl); pristup 5.11.2018.

Domy. (Ne)obyčajný život na (ne)obyčajných miestach

- ¹ Pozri Y.-F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Varšava 1989.
- ² Pozri B.W. Higman, *Historia żywności. Jak żywność zmieniła świat*, Wydawnictwo Aletheia, Varšava 2012; R. Tannahill, *Historia kuchni*, Wydawnictwo Aletheia, Varšava 2014.
- ³ Bohatý životopis Domčeka Kryši opísaný z pohľadu majiteľky domu sa nachádza v archíve projektu.

Prícestné kríže a kaplnky. Priestorové formy a etiologické legendy

- ¹ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Instytut Wydawniczy PAX, Varšava 1958, s. 25.
- ² Pozri J. Tokarska-Bakir, *Obraz osobliwy. Hermeneutyczna lektura źródeł etnologicznych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2000; A. Niedźwiedz, *Obraz i postać. Znaczenia wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.
- ³ J. Tokarska-Bakir, op. cit., s. 303-325.
- ⁴ P. Kowalski, *Prośba do Pana Boga. Rzecz o gestach wotywnych*, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1994, s. 77.
- ⁵ M. Eliade, *Traktat o historii religii*, Wydawnictwo Aletheia, Varšava 2009, s. 227.
- ⁶ T. Seweryn, op. cit., s. 47.
- ⁷ M. Eliade, op. cit., s. 210.
- ⁸ W. Zin, *Opowieści o polskich kapliczkach*, WZ-FILM, Kraków 2004, s. 20.

V kúpeľoch. Časopriestory práce a odpočinku

- ¹ Pozri: J. Kita, *Zapomniane polskie uzdrowiska*, Wydawca Księży Młyn, Łódź, 2016.
- ² Pozri: *Historia kultury uzdrowiskowej w Europie*, red. B. Płonka-Syroka, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław, 2012.
- ³ B. Rucka, *Dwa wieki uzdrowiska Żegiestów*, Towarzystwo Przyjaciół Żegiestowa, Żegiestów, 2016, s. 61–70.
- ⁴ Tamże, s. 104–105.

(...) Mestu Muszyna a jeho okoliu, s ohľadom na jeho pohraničný charakter, bohatú históriu a bohatstvo kultúrneho prostredia, sa venuje pomerne veľa literárnych diel. V jednotlivých kapitolách tejto knihy sme usporiadali naše znalosti o minulosti mesta a hradu, pričom sme sa nevyhli predstaveniu vlastných – často poľských – záverov.

O počiatkoch hradu a k nemu prilehajúcej osady, ktorá čoskoro získala mestské práva vrátane súdneho práva, píše veľmi stručovane Janusz Pietrzak. Mimoriadne zaujímavá je skupina článkov, v ktorých sú predstavené najnovšie výsledky archeologických prieskumov zvyškov obranných stavieb nachádzajúcich sa na území mesta. Zvyšné kapitoly majú už iný charakter, ich autormi sú prevažne etnografovia a kultúrni antropológovia, ktorí v súlade so svojou metodológiou založili nadobúdané vedomosti o široko chápanej kultúre ľudí obývajúcich pohraničný región na analýze prostredia a priamych odkazoch miestnych obyvateľov. (...)

Zbierka rôzne zameraných článkov prezentovaná v knihe umožní čitateľom lepšie pochopiť bohatstvo a kultúrnu rozmanitosť tohto regiónu a, ako aj dúfame, prispieť k ochrane kultúrneho dedičstva, ktoré sa pomaly dostáva do úzadia.

Dr. hab. Stanisław Kołodziejski

Stanisław Kołodziejski je docentom humanitných vied, odborníkom a autorom mnohých diel z oblasti stredovekej a novovekej archeológie. Vynikajúci špecialista na hradnú architektúru, spoluautor jednej z najznámejších prác o hradoch – Lexikónu hrádov v Poľsku. Člen mnohých komisií a vedeckých rád, ako aj niekoľkonásobný laureát cien za mimoriadne výsledky v oblasti archeológie.

Interreg
Poľsko-Slovensko

PREŠOVSKÝ
SAMOSPRÁVNÝ
KRAJ

Európsky fond regionálneho rozvoja

Nepredajné